

HISTORICA OLOMUCENSIA
35 – 2009

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXIII

HISTORICA OLOMUCENSIA

35–2009

Sborník prací historických

XXIII

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2009

Návaznost, periodicitu a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je pokračováním předchozí ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 bude vycházet periodicky, 2× ročně, s uzávěrkou na konci ledna a na konci července. V oddíle Články a studie obsahuje odborné příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin, oddíl zprávy pak zahrnuje informace o činnosti katederních pracovišť, životopisy a bibliografie členů katedry, údaje o akcích organizovaných Katedrou historie FF UP. Do dalších čísel jsou také připravovány recenze.

Výkonný redaktor a editor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

Redakční rada:

doc. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), doc. PhDr. Jiří Kocián, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Nová obálka časopisu:

Pro novou obálku časopisu bylo na titulní straně použito logo Katedry historie FF UP v Olomouci se schematickým vyobrazením Terežské brány, které vytvořila paní Jana Krejčová. Na titulní straně je také reprodukována mince s portrétem římského císaře Marka Aurelia z katederní antické mincovní sbírky. Na zadní straně obálky se nachází fotografie nejstarší profánní olomoucké listiny krále Přemysla Otakara II. z 13. října 1261, uložená ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Olomouc, Listiny, inv. č. 1.

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.
Die Autoren sind für den Inhalt und die sprachliche Richtigkeit der Arbeiten verantwortlich.
Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

© Ivana Koucká, 2009

ISSN 1803-9561

OBSAH

Články a studie

Lenka Doová <i>Srovnání sociálně-právního postavení anglosaské a severské ženy v době vikingské éry (793–1066).....</i>	9
Josef Šrámek <i>Lesk a bída benediktinského mnišství v raně středověkých Čechách: břevnovský klášter v klíčových letech 993–1200</i>	21
David Papajík <i>Víra nebo kariéra? Kryštof Karel (1618–†1641) a Jan Ferdinand (1618–†1652) Švábenští ze Švábenic</i>	41
Radek Podhorný <i>Olomoucké egyptologické sbírky v kontextu českého výstavnictví o starém Egyptě</i>	55
Ondřej Havel <i>Začátek ruské pomocné akce a činnost Ukrajinského hromadského komitétu v Československu v letech 1921–1925.....</i>	73
Pavel Marek <i>Obnova pravoslavné církve v Československu po druhé světové válce</i>	89

Zprávy

Marie Macková <i>Doc. PhDr. Jan Bistrický, CSc. (12. června 1930, Brno – 21. října 2008, Dačice)</i>	109
Jana Burešová <i>Zpráva o činnosti Katedry historie Filozofické fakulty UP za akademický rok 2007/2008</i>	111
David Papajík <i>Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin za roky 2007–2008.....</i>	119
The Authors and Summaries	123

ČLÁNKY A STUDIE

SROVNÁNÍ SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍHO POSTAVENÍ ANGLOSASKÉ A SEVERSKÉ ŽENY V DOBĚ VIKINGSKÉ ÉRY (793–1066)¹

Lenka Doová

Genderová studia dnes již patří na Britských ostrovech i ve Skandinávii k tradičním oblastem historického výzkumu. Otázkou sociálního postavení žen se badatelé zabývají at již v rámci obecné problematiky věnované společnosti anglosaské² a vikingské éry,³ nebo formou hlubších samostatných studií.⁴

¹ Vikingskou éru můžeme vymezit přibližně koncem 8. století a druhou polovinou 11. století; roky 793 (první útok Severanů na klášter v Lindisfarne) a 1066 (bitva u Stamford Bridge, v níž padl norský král Harald III. Hardradi/hárdráðr při neúspěšném pokusu dobýt Anglii) jsou samozřejmě pouze tradiční mezníky.

² Viz např. STENTON, Frank: *Anglo-Saxon England*. Oxford 1955; JEWELL, Helen: *Women in Medieval England*. Manchester 1996; WHITELOCK, Dorothy: *The Beginnings of English Society*. Baltimore 1966; WILSON, David: *The Anglo-Saxons*. In: *Ancient People and Places*, 16. Ed. Glyn Daniel. New York 1960; LEYSER, Henrietta: *Medieval Women: A Social History of Women in England, 450–1500*. New York 1995; MORGAN, Kenneth a kol.: *Dějiny Británie*. Praha 2008.

³ Viz např. ROESDAHL, Else: *The Vikings*. Århus 1996; SAWYER, Birgit – SAWYER, Peter: *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800–1500*. The Nordic Series, 17. Minnesota 2000; HELLE, Knut (ed.): *The Cambridge History of Scandinavia*, 1. Cambridge 2003; JESCH, J.: *Women in the Viking Age*. Woodbridge 1991; JOCHENS, Jenny: *Women in Old Norse Society*. New York 1995.

⁴ Viz např. BENNETT, Jane: *Medievalism and Feminism*. *Speculum*, 68, 1993, s. 309–331; CLOVER, Carol: *Regardless of Sex: Men, Women, and Power in Early Northern Europe*. *Speculum*, 68, 1993, s. 363–387; DIETRICH, Sheila: *An Introduction to Women in Anglo-Saxon Society (c. 600–1066)*. In: *The Women of England*. Ed. Barbara Kanner. London 1980, s. 39–56; DOMMASNES, Liv: *Women, Kinship and the Basis of Power in the Norwegian Viking Age*. In: *Social Approaches to Viking Studies*. Ed. Ross Samson. Glasgow 1991, s. 65–73; FRANK, Roberta: *Marriage in Twelfth- and Thirteenth-Century Iceland*. *Viator*, 4, 1973, s. 473–484; FRANTZEN, Anne: *When Women aren't enough*. *Speculum*, 68, 1993, s. 445–471; HASTRUP, Kirsten: *Defining a Society: The Icelandic Free State between Two Worlds*. *Scandinavian Studies*, 59, 1984, s. 235–255; JOCHENS, Jenny: *Consent in Marriage: Old Norse Law, Life, and Literature*. *Scandinavian Studies*, 58, 2, 1986, s. 142–176; TÁŽ: *The Church and Sexuality in Medieval Iceland*. *Journal of Medieval History*, 6, 1980, s. 377–392; TÁŽ: *The Medieval Icelandic Heroine: Fact or Fiction?* *Viator*, 17, 1986, s. 35–50; JUDD, Elizabeth: *Women before the Conquest: A Study of Women in Anglo-Saxon England*. *Papers in Women's Studies*, 1, 1973, s. 126–141; KANNER, Barbara (ed.): *The Women of England. From Anglo-Saxon Times to the Present*. London 1980, s. 1–137, 419–521; KARRAS, Ruth: *Concubinage and Slavery in the Viking Age*. *Scandinavian Studies*, 62, 1990, s. 141–162; KLINCK, Anne: *Anglo-Saxon Women and the Law*. *Journal of Medieval History*, 8, 1982, s. 107–121; LUCY, S. J.: *Housewives, Warriors and Slaves? Sex and Gender in Anglo-Saxon Burials*. In: *Invisible People and Processes*. Ed. Jenny Moore – Eleanor Scott. London – New York 1997, s. 150–168; MEYER, Marc: *Land Charters and Legal Position of Anglo-Saxon Women*. In: *The Women of England*. Ed. Barbara Kanner. London 1980, s. 57–82; ORMØY, Ragnhild: *Women as Landowners, Scene in the Development of Society in the Norwegian Middle Ages*. In: *Female Power in the Middle Ages (dále jen Female Power)*. Ed. K. Glinde – L. Winther-Jensen, 8, 1986, s. 172–181; REYNOLDS, Nicholas: *The Rape of the Anglo-Saxon Women*. *Antiquity*, 62, 1988, s. 715–718; ROSS, Margaret: *Concubinage in Anglo-Saxon England*. *Past and Present*, 108, 1985, s. 3–34; SAWYER, Birgit: *Women as Landholders and Alienators of Property in Early Medieval Scandinavia*. In: *Female Power*, s. 156–171; STALSBERG, Anne: *Women as Actors in North European Viking Age Trade*. In: *Social Approaches to Viking Studies*. Ed. Ross Samson. Glasgow 1991, s. 75–83; ÅSTRÖM, Berit: *The Creation of the Anglo-Saxon Woman*. *Studia Neophilologica*, 70, 1998, s. 25–34.; ØYE, Inge: *Ragnhild Simonsdatter and Women's Social and Economic Position in Norse Society*. *Speculum*, 68, 1993, s. 81–93.

Tento příspěvek si na následujících stránkách klade za cíl zhodnotit sociálně-právní postavení anglosaských žen a konfrontovat jejich společenský status, včetně politicko-ekonomického potenciálu, se Seveřankami.⁵

Oba dva světy – anglosaský i severský – se od konce 8. století, s větší či menší mírou intenzity, díky vikingským výpravám na Britské ostrovy střetávaly a prolínaly. Celá staletí jejich vzájemné politické, ekonomické a kulturní koexistence samozřejmě musela zanechat na obou společnostech určitý dopad. Jedním z faktických důsledků dlouhodobější severské přítomnosti na anglické půdě bylo i *Danelaw* (*danelagu*), tj. oblast dánského práva na anglosaském území severovýchodním směrem od staré římské hranice – cesty – vedoucí z Londýna do Chesteru.

Z badatelského hlediska spočívá základní problém anglosaské a vikingské éry s přihlédnutím k genderové perspektivě především v pramenné základně. Její mnohdy fragmentární charakter (na nějž si bude ostatně nejen mediální historik stěžovat neustále), ale předně nejednoznačnost a nesrozumitelnost některých informačních zdrojů, které leckdy připouštějí variabilní interpretaci, jež ostatně v řadě případů vyústila ve zcela odlišné závěry odborníků,⁶ tvoří hlavní překážky historicko-sociologického výzkumného záměru obou zkoumaných období.

Pramenná základna anglosaské doby nám poskytuje řadu typově odlišných materiálů; testamenty, kde ženy figurují jako zůstavitelky či dědičky, soudní pře, v nichž zastupují roli žalobkyň, obžalovaných nebo zastávají pozice svědků, a v neposlední řadě obchodní smlouvy, mezi které, vyjma běžných obchodních transakcí, zahrnovala anglosaská společnost i předsvatební a manželské dohody. Problematicnost výše uvedených pramenů spočívá v jejich relativní nečetnosti, fragmentárnosti, ale předně ženy nepocházející z nobilitovaných tříd zůstávají, až na výjimky, před našimi zraky skryty v nemilosrdné anonymitě nižších sociálních vrstev. V případě preskriptivních pramenů, byť k problematice sociálního postavení žen nemlčí, narážíme na roztržitost anglosaského práva na řadu regionálních zákonodárných okruhů.⁷

Vedle archeologických nálezů a jediného typu písemných pramenů z vikingské éry – runových nápisů, jež nám po sobě zachovali přímo Seveřané, jsme pro tuto dobu odkázáni na díla mimoskandinávského původu, jejichž výpovědní hodnota závisela do značné míry

⁵ Tento příspěvek vznikl v rámci Grantového fondu pro doktorandy a asistenty FF UP v roce 2008.

S ohledem na pramennou základnu (předně s důrazem na anglosaské a severské zákoníky) se studie zabývá předně vikingskou érou. Příspěvek však vychází i ze starších zákoníků (viz pozn. 7), ve snaze poukázat na postavení anglosaských žen před nástupem Alfréda Velikého na wessexský trůn a založením *Danelaw* (smlouva mezi Alfrédem Velikým a severským náčelníkem Guthrumem z roku 885).

⁶ Předně v otázkách politického vlivu anglosaských žen z královských rodů, kdy např. David KIRBY jejich úlohu ve veřejném životě marginalizuje, na rozdíl od Henryho LOYNA a Franka STENTONA, kteří roli žen a jejich vliv v politice nezpochybňují. Viz KIRBY, David: *The Making of Early England*. New York 1968; LOYN, Henry: *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest*. London 1962; STENTON, Frank: c. d.

⁷ Æthelberht z Kentu (560–616), Hlothhære a Eadric (673–686), Ine z Wessexu (druhá polovina 7. století), Wihtræd (690–725), Alfréd Veliký (871–901), Edward Starší (901–924), společné zákony Alfréda Velikého, Guthruma a Edwarda Staršího, *Danelagu* (tj. právo Dánů, území *Danelaw*), mercijské trestní právo, Athelstan (924–939), Edmund I. (939–946), Edgar (959–975). Žádná z mercijských ani northumbrijských kodifikací se v celistvosti nezachovala. Knutovy zákony (1016–1035). Vliv anglosaského práva lze dohledat i v pozdějších zákonících normanské éry. Všechny anglosaské kodifikace, na nichž je tato práce předně postavena, jsou dostupné on-line, viz: www.fordham.edu/halsall/sbook. Dne 24. 11. 2008.

na osobních kvalitách, motivech a objektivitě samotných autorů.⁸ Ze severských pramenů pozdější doby pro nás hrají prvořadou roli vedle pramenů preskriptivních⁹ i materiály narativní,¹⁰ popř. okrajově eddická tvorba.¹¹ U všech těchto pramenů se potýkáme s řadou problematických skutečností, ať se již jedná o diskutabilní historickou autenticitu u ság, či nejasnou dobu legislativní platnosti jednotlivých preskripcí. Eddická tvorba je severským specifickým literárním útvarem a z pohledu historikovy práce je tedy třeba k ní také tak přistupovat.¹²

Postavení ženy v anglosaské společnosti záviselo přirozeně na několika faktorech. Na prvním místě je vždy třeba specifikovat, v konkrétně jaké době ženin sociální status posuzujeme. Zhruba sedm staletí anglosaské éry (cca 5.–11. století) představuje samozřejmě příliš dlouhou dobu na to, aby nezanechala na jakékoli společnosti žádné viditelné stopy změn, nadto v tak neklidném období, jehož typické projevy chaosu bychom sotva kde našli v ryzejší podobě než právě v raném středověku.

Imigraci germánských kmenů Anglů, Sasů a Jutů do Anglie během 5. století po Kr., jejich prolínání s původním keltským obyvatelstvem (popř. vytlačení tohoto etnika do okrajových oblastí někdejší římské provincie), přijetí křesťanství (ať již prostřednictvím iro-skotských misí počínaje sv. Columbánem Starším, nebo Římem vyslané Augustinovy misijní cesty za pontifikátu papeže Řehoře Velikého), přeměna rodového/kmenového uspořádání v sedmero teritoriálních království s odlišnými právními systémy a v neposlední řadě od konce 8. století¹³ nájezdy vikingů,¹⁴ jež na počátku druhé poloviny šedesátých let 11. století vyvrcholily ovládnutím Anglie „Rollovými potomky“ z normanského vévodství – všechny tyto významné mezníky můžeme zařadit mezi nejpodstatnější faktory, které

⁸ S ohledem na naše téma je pro nás relevantní předně *Anglosaská kronika*, nejpodrobnější pramen západoevropského prostředí věnující se vikingským nájezdům. GARMONSWAY, G.: *Anglo-Saxon Chronicle*. London 1972.

⁹ Nejobsáhlejší středověký severský zákoník *Grágás* (Tzv. *Šedá husa*), *Gulapingslög* (zákony západonorského právního okruhu Gulapingu), *Frostapingslög* (zákony severonorského právního okruhu Frostapingu) – všechny pocházející z druhé poloviny 13. století, dánské právo (tj. Skánské z konce 12. století a Jutské z počátku 13. století), nejstarší švédská kodifikace (tzv. Starší západogötslandská) je záležitostí cca čtyřicátých let 13. století (fragmenty), kompletně dochovaná verze pochází až z osmdesátých let 13. století. Viz FINSÉN, Vilhjálmur (ed.): *Grágás I a-b, Konungsbók* (dále jen *Grágás I*). Kjøbenhavn 1874; Týž: *Grágás II, Staðarhólsbók* (dále jen *Grágás II*). Kjøbenhavn 1879; Týž: *Grágás III, Skálholtsbók* (dále jen *Grágás III*). Kjøbenhavn 1883; HAGLAND, J. – SANDNES, J. (ed.): *Frostatingslova* (dále jen *Frostatingslova*). Oslo 1994; KEYSER, R. – MUNCH, P. (ed.): *Norges gamle Love, indtil 1387*, díl xII (dále jen *N.G.L.*). Christiania 1848; ROBBERTSAD, K. (ed.): *Gulatingslovi* (dále jen *Gulatingslovi*). Oslo 1969.

¹⁰ Předně tzv. *Íslendinga sögur* (tj. rodové ságy); některé z nich vyšly i v českém překladu, viz např. *Staroislandské ságy*. Praha 1965; *Sága o Grettim*. Praha 1957; *Sága o Egilovi synu Skallagrímově*. Praha 1926.

¹¹ Viz např. eddická píseň *Rígsþula* (Píseň o Rígově), která popisuje zrod severské pohanské společnosti.

¹² Její původnost není zpochybňována (některé eddické verše jsou dokonce připisovány konkrétním skaldům – severským básníkům), vážnější problém představuje nečitelnost/nesrozumitelnost veršů, pro něž jsou typické básnické opisy *kenningar* (tj. dvou a více slovné básnické opisy) a *heiti* (jednoslovné básnické opisy), dnešním čtenářům však sémanticky vzdálené. Viz KRISTJÁSSON, Jónas: *Eddas and Sagas*. Reykjavík 1997; STURLUSON, Snorri: *Edda a Sága o Ynglingzích*. Praha 2003; *Edda. Bohatýrské písně*. Praha 1942.

¹³ První zmínka o Seveřanech (v tomto případě *Anglosaská kronika* uvádí Dány a Nory z Hóřthalandu, tj. Hardanger Fjordu) na anglickém území pochází již z roku 787/789. Viz GARMONSWAY, G.: c. d., s. 55.

¹⁴ Pokud jde o původ vikingů, jejichž útoky směřovaly do oblastí severovýchodní Anglie, *Anglosaská kronika* vedle obvyklých označení *pirates*, *paganus*, či např. *Norðmen* zmiňuje nejčastěji Dány, i když z etnického hlediska většina výprav nebyla homogenní – máme stejně tak prokázanu přítomnost Norů (především Yorkské království v Severní Umbrii) i Švédů (hlavně od pozdního 10. století).

ovlivňovaly formování anglosaské společnosti a samozřejmě se odrazily i na politickém, ekonomickém a právním postavení žen.

V obecném povědomí převládá názor, že sociální status nabízel ženskému pokolení za anglosaských časů příznivější perspektivy než po příchodu normanské invaze.¹⁵ Preskriptivní prameny ale zároveň naznačují, k jak málo významným změnám dochází v sociálním postavení Eviných dcer po osudové bitvě u Hastingsu.¹⁶ Tzn. poodhalují skutečnost, že ženy v pozdní fázi anglosaské doby měly právy a povinnostmi mnohem blíže ke svým dcerám a vnučkám než k předchůdkyním z rané éry formování heptarchie.¹⁷

Není tedy oprávněné podporovat domněnku o tom, jak s nástupem normanské nadvlády přicházejí ženy o svobodné postavení. Ve skutečnosti určitou míru nezávislosti ztratily již před vpádem Viléma Dobyvatele. Nejednalo se ani tak o legislativní zásahy do osobních práv žen, jako spíše o omezování jejich činorodosti v oblasti veřejnoprávního života, kam byl ženám pro příště zapovězen přístup. Dříve se běžně ze své pozice podílely na politických a vojenských aktivitách své neklidné doby, přebíraly za nepřítomné, zesnulé, či nezpůsobilé mužské příbuzné díl zodpovědnosti, jíž byla příslušná rodina povinována lennímu pánovi, popř. přímo panovníkovi.

Bez ohledu na společenské postavení podléhaly všechny anglosaské ženy nejen v rané fázi heptarchie mužskému dohledu. V právní rovině mluvil ženiným jménem tzv. *agend*.¹⁸ S přihlédnutím k rétorice nejstaršího nám zachovaného zákoníku krále Æthelberhta můžeme termín *agend* bez nadsázky překládat spíše jako vlastník či pán než jako ochránce, popř. zástupce, neboť lépe vystihuje majetnický poměr *agenda* vůči ženě samotné. Jelikož legislativa vnímala ženy jakožto právní objekty, i v dalších sférách, předně ekonomické a trestněprávní, nemohly tedy logicky zastávat svébytné postavení.

Seveřanky, jak potvrzují preskriptivní i narativní prameny, taktéž podléhaly zákonnému zástupci – tzv. *lōgráðanðimu*. Nicméně, i když byl vztah *lōgráðanðího* a jeho svěřenky v některých ohledech diskutabilní, zejména v otázce faktické mužské nadřazenosti a předpokládané ženské podřízenosti, nemůžeme popřít právo severských žen v řadě případů zastupování legitimně odmítnout. Rozhodly-li se k tomuto kroku, justiční systém jim ponechával volné ruce a do jejich svobodné učiněného rozhodnutí dále nezasahoval. I když role zákonného zástupce zůstávala v takovýchto případech i nadále formálně zachována, Seveřanky tak v právní rovině často oscillovaly mezi rolemi pasivních objektů práva na straně jedné a nezávislých subjektů na straně druhé (podrobněji viz níže).

S ohledem na výše uvedené právní skutečnosti se sociální postavení severských žen jeví v mnohem příznivějším světle. Pouhá objektivní role anglosaských žen byla zakotvena i v Æthelberhtově pokutovém systému. Zatímco severské kodifikace přiznávaly ženám právo přijímat *wergeld* (ale samozřejmě zároveň i povinnost jej ve stejné výši vyplácet)¹⁹ za sebe i své nejbližší příbuzné, kompenzace za napadení (popř. únos) anglosaských příslušnic slabšího pohlaví náležela nikoli oběti samotné, ale jejímu *agendovi*. Nadto finanční

¹⁵ KLINCK, Anne: c. d., s. 107.

¹⁶ Viz např. GRAVETT, Christopher: *Hastings 1066. Pád anglosaské Anglie*. Praha 2008.

¹⁷ Tj. sedm tradičních anglosaských království; Wessex, Sussex, Essex, Severní Umbrie (Northumbria), Východní Anglie, Kent a Mercie.

¹⁸ Æthelberht § 82.

¹⁹ Tj. finanční kompenzace za zranění či zabití rodinného příslušníka vyplácená rodině oběti příbuznými pachatele.

pokuta jmenovitě za ženu nebyla ani stanovena, její výše odpovídala sociálnímu postavení, jaké ve společnosti zaujímal „poškozený“ muž. Trestný čin fakticky spáchaný na ženě, bez ohledu zda se jednalo o svobodnou ženu nebo otrokyni, tedy anglosaské právo považovalo za protiprávní akt namířený vůči jejímu pánovi, zřídka kdy proti oběti samotné, a definovalo jej jako porušení *mundu/mundbyrdu* (tj. v tomto případě poskytované ochrany).²⁰

Teoreticky tedy finanční kompenzace za zranění otrokyně mohla přesahovat pokutu vyplacenou v případě napadení svobodné ženy. Výše *wergeldu* u Seveřanek taktéž odpovídala hodnotě odstupňované v závislosti na společenském postavení jejího zákonného zástupce, avšak otrokyně nikdy nemohla očekávat vyšší odškodnění, než jaké příslušelo ze zákona svobodné ženě, byť na nejnižším stupni společenské hierarchie.²¹ Výjimku tvořily pouze Islandanky, neboť pokutový systém islandské protorepubliky (930–1262/4) v případě placení a přijímání odškodnění uznával jediný rozdíl, a sice mezi svobodným a nesvobodným původem. Zákony nepřikládaly sociálnímu postavení, jež Islandanky v ostrovní společnosti zastávaly, takový význam; tzn. služebná, o jejímž původu nepanovaly žádné pochybnosti, si mohla nárokovat *wergeld* ve stejné výši jako její paní.²²

Jedním ze základních hledisek, jež nelze při posuzování sociálního postavení anglosaských žen opomenout, je problematika jejich vlastnických nároků a s ní logicky související otázka majetkové disponibility. Většina paragrafů všech příslušných kodifikací, Æthelberhtovou počínaje, které se ať již primárně nebo pouze marginálně dotýkaly korekce ženských práv, spadala právě do ekonomických záležitostí. Mohli bychom si položit otázku, do jaké míry a zda vůbec má smysl řešit finanční (ne)závislost ženy na muži, když na základě výše uvedených údajů vyplývá, jak bylo v právní rétorice nejstarších dochovaných zákoníků na ženy pohlíženo. Nicméně, i když byly v mnoha ohledech vnímány jako neplnoprávné osoby, které muži z pozice pána a ochránce mohli „vlastnit“ (*healdan*) a „kupovat“ (*bycgan*), z ekonomického hlediska jejich skutečná hospodářská situace této právem prezentované pozici rozhodně neodpovídala.

Anglosaské ženy, byť nebyly z pohledu legislativy považovány za zcela plnoprávné subjekty, měly ze zákona právo vlastnit a přebírat plnou osobní kontrolu nad majetkem, jež získaly dědictvím²³ nebo darem. Jednotlivé položky považované za ženino osobní nezcizitelné vlastnictví zmiňují kodifikace především v souvislosti s manželstvím a majetkoprávními vztahy mezi oběma zákonnými životními partnery, kde bez řádného ošetření příslušným paragrafem mohlo dojít (a taktéž samozřejmě docházelo) k bezprávnému jednání, ať již ze strany manžela nebo jeho zákonné družky.²⁴

²⁰ Æthelberht, odd. O církevním míru, § 8, §15; Alfréd, § 3, §5; Zákony Alfréda, Guthruma a Edwarda Staršího, § 13; KLINCK, Anne: c. d., s. 109.

²¹ Otročyně (*ei trælborn kvinnne*), *løysingskone* (žena právně závislé osoby), *bondekone* (žena svobodného sedláka), *haudmannskone* (žena dědice severského alodia), *lendmannskone* (žena pozemkového magnáta).

²² Tj. cca tři marky stříbra (cca 650 g stříbra), tedy poloviční *wergeld* (v severské právní terminologii *baug(r)*, *sak*, *rét(r)*, *rettsbot*, *bót*, *útlagð(ir)*, *lögbot*, *sakeyrir*, *sök*, *lögrett*, *sekt*, *lögbaugr*) placený za zraněného či zabitého muže.

²³ Dědit mohly pouze v případě neexistence mužských příbuzných stejného stupně, tj. bratrů. WHITELOCK, Dorothy: *The Beginnings of English Society*. Baltimore 1966, s. 153.

²⁴ Původně většinou byl zpochybňován majetkový nárok slabších žen, viz např. známý dochovaný majetkový spor mezi Wynflæd (patrně v době pře vdova) a Leofwinem (s největší pravděpodobností příbuzný

Ženin osobní majetek zahrnoval několik samostatných položek. Předně tzv. *weotuma*,²⁵ tj. „cenu za nevěstu“, jíž si ženich svoji budoucí manželku „kupoval“.²⁶ Obnos, jenž přirozeně svou hodnotou odpovídal sociálnímu postavení nevěsty, resp. tedy jejího zákonného zástupce (zpravidla otce), náležel přímo jí samotné na oplátku za to, že plátce akceptovala jako svého budoucího manžela. Ve starších dobách patrně část *weotumy* připadla nevěstiným příbuzným, jakožto rekompence za její výchovu, popř. i vzdělání.²⁷ Další součástí manželčina nedotknutelného vlastnictví představoval tzv. jitřní dar (*mornengyftt*, též *morgengifu*),²⁸ na který však měla nárok pouze nevěsta vstupující do manželského svazku poprvé, tj. tuto různorodou částku vyplácel manžel své novomanželce po svatební noci jako náhradu za její ztracené panenství. Pokud byl legitimní svazek požehnan dětmi, z nichž alespoň jedno zůstalo na živu, ovdovělá matka si směla po partnerově smrti jitřní dar ponechat, jako součást vdovského podílu. Jestliže zůstala bezdětná, *morgengyftt* přijímali ženini příbuzní z otcovy strany, stejně jako si mohli nárokovat i všechny majetek spravovaný v jejím osobním vlastnictví. Za anglosaských časů „cena za nevěstu“ i jitřní dar představovaly dvě samostatné položky, v pozdější době splynuly v jednu částku.²⁹

Signifikantní podíl na majetku vdané ženy tvořilo věno, tedy dar rodičů, popř. příbuzných nevěsty, jenž reprezentoval formu dědického vyrovnání mezi sourozenci. Na jeho užívání měli během společného života nárok oba manželé, avšak zdá se, že k převzetí správy manželčina majetku potřeboval získat muž její výslovný souhlas.³⁰

Poslední položku, na níž měla žena ze zákona nárok a na níž taktéž do značné míry závisela její ekonomická situace v případě smrti manžela, představoval vdovský podíl (*wed*). U jednotlivých kodifikací se výše majetkového vyrovnání po smrti hlavy rodiny lišila, odlišovaly se i podmínky, za kterých měly ovdovělé ženy právo toto zaopatření přijmout. Hodnota vdovského podílu se pohybovala mezi jednou třetinou až jednou polovinou (typické pro kentské právo) manželova majetku.³¹ Tento nárok však nepříslušel bezdětným vdovám, stejně jako neměla vdaná žena právo spravovat, či se dokonce dožadovat převzetí svého budoucího vdovského podílu ještě za manželova života.³²

V majetkoprávních vztazích anglosaských a severských žen můžeme nalézt v mnoha ohledech, ne-li přímo shodu, tedy alespoň značnou podobnost. Germánské zákoníky nahlížely na ekonomické aktivity Eviných dcer obdobným způsobem, což se ostatně odráží i v jejich podobné právní rétorice. Není tedy divu, když příslušné zákoníky považovaly nejen vlastnické nároky žen, ale taktéž drtivou většinu paragrafů dotýkajících se ženského pokolení obecně za problematiku ekonomického charakteru. Seveřanky stejně jako Anglosasky měly plná vlastnická práva k zděděnému nebo darem nabytému majetku,

jejího zesnulého manžela) z počátku devadesátých let 10. století. Výsledek sporu se nám bohužel nezachoval. Viz KLINCK, Anne: *c. d.*, s. 116.

²⁵ Zákony Ineho z Wessexu, § 69.

²⁶ Placeno ve formě dobytka. Æthelberht, odd. O církevním míru, § 77.

²⁷ Viz KLINCK, Anne: *c. d.*, s. 113.

²⁸ Æthelberht § 81.

²⁹ JUDD, Elizabeth: *c. d.*, s. 140.

³⁰ Tamtéž, s. 140.

³¹ Některé západosaské kodifikace taktéž přiznávaly vdově nárok na polovinu manželova majetku. Viz např. Æthelberht, odd. O církevním míru, § 78.

³² KLINCK, Anne: *c. d.*, s. 118.

jenž byl podřízen jejich přímé kontrole a v obou případech bez formálně proklamovaného souhlasu majitelek manželem nezczitelný.³³

„Cena za nevěstu“, již si ženich kupoval svoji budoucí životní družku, jitřní dar pro dívky, které vstupovaly do manželského svazku poprvé,³⁴ věno a vdovský podíl byly taktéž severskými zákony považovány za nezpochybnitelnou součást ženina osobního nedotknutelného vlastnictví. Samozřejmě mezi jednotlivými položkami existovaly jak v anglosaských, tak i v severských kodifikacích určité rozdíly. První překážku, se kterou se musíme vypořádat, představuje odlišná právní terminologie, která může být v některých ohledech až matoucí. Předně se jedná o výraz *mund*. V anglosaském právu toto slovo znamenalo „ochranu či opatrovnícký dohled“, v případě ženy tedy obecně vztah zákonného zástupce a jeho svěřenky. V severské terminologii je však slovo *munð/munðr*³⁵ výrazem pro „cenu za nevěstu“, tj. typem věna, můžeme jej tedy ztotožnit s anglosaským slovem *weotuma*. Na rozdíl od Anglosasek cena za severské nevěsty, resp. její minimální hodnota, byla zákony striktně stanovena a bez vyplacení *munðu* za nevěstu se nejednalo o legálně uzavřený sňatek.³⁶

Předat nevěstě po první svatební noci jitřní dar (*linfé*) zakotvilo jako obecně platná a novomanželi dodržovaná tradice. V anglosaském i severském právu tedy nepředstavovalo žádnou výjimku. Podmínky jeho předání a faktického převzetí se lišily pouze v jednom bodě. Seveřanky si svůj jitřní dar ponechávaly i v případě, kdy z manželského svazku nevzešlo, nebo se nedožilo dospělého věku žádné dítě.

Vyplacení rodičovského věna (*fylgja*, *heimanfylgja*) jako forma dědické zástavy u Seveřanek nepředstavovalo na rozdíl od *munðu* podmínku nutnou k posvěcení legitimního manželství. Tato nepovinná částka ani neměla fixní hodnotu, jen nesměla přesáhnout dědické podíly ostatních nevěstiniých sourozenců-spoludědiců.³⁷ Zpravidla *heimanfylgja* odpovídala štědrosti ženicha, tedy částce, za níž byl ochotný svoji budoucí manželku koupit (*kaupa*).

V případě vdovského podílu, který si směly severské ženy po manželově smrti nárokovat, existovala na Severu taktéž striktní pravidla. Jelikož legitimní partnerku nepovažovaly severogermánské kodifikace za manželovu zákonnou dědičku, přiznávaly jí nárok na vdovský podíl jen v takové výši, jakou sama do manželství investovala. Resp. odnášela si jen vlastní osobní majetek, jehož hodnota odpovídala rodičovské *heimanfylgje*, *munðu* a dalším případným darům, které získala od manžela během společného soužití, nebo na základě (před)manželských dohod.

Role ne zcela plnoprávního objektu, tak jak bylo na ženy anglosaskou legislativou nahlíženo, nejlépe dokládají preskripce z oblasti trestního práva. V trestněprávní problematice jsou Anglosasky, jak již bylo zmiňováno výše, stavěny pouze do pasivních rolí obětí, které

³³ Na Severu však manželčina půda, byla-li součástí jejího osobního vlastnictví, přecházela automaticky pod kontrolu partnera, nikoli však vlastnické nároky.

³⁴ Anglosaské právo připouštělo vyplatit *mornengyft* i ženám, jež vstupovaly do nového svazku bezdětné.

³⁵ Též *giftingsgáve*, *þriðjungsauki*. *Gulatingsslóvi*, s. 71.

³⁶ „It is the mundr that makes the marriage legal.“ (Mundr je to, co manželství činí legálním.“). KARRAS, Ruth: c. d., s. 162. Hodnota *munðu* činila jeden až jeden a půl marky, popř. odpovídala hodnotě pěti krav.

³⁷ V případě norského práva směl dědický podíl ženy činit dvojnásobek podílu bratra. ORMØY, Ragnhild.: *Women as Landowners, Scene in the Development of Society in the Norwegian Middle Ages*. In: *Female Power*, s. 174.

zpravidla nemají ani nárok na finanční kompenzaci. Odškodnění za jakoukoliv újmu, způsobenou ať již na zdraví nebo cti ženy bez ohledu na společenské postavení, náleželo jejímu zákonnému zástupci. Pachatel se nedopouštěl trestné činnosti na ženě samotné, ale předně na pánovi tím, že poškozoval jeho osobní vlastnická práva nad svěrenkou. V duchu této rétoriky byla koncipována většina zákonů počínaje *Æthelberhtem* až do normanských časů. Ženy zde povětšinou v podstatě figurují pouze jako objekty trestných činů sexuálního charakteru (cizoložství, únos, znásilnění).

V *Æthelberhtově* zákoníku jsou ženy zmiňovány konkrétně v souvislosti s pokutami, které platil muž-pachatel, dopustil-li se nezákonného mimomanželského vztahu k ženě, jež nebyla jeho legitimní partnerkou (*wif*). Výši finančního trestu určoval sociální status ženi-na pána, do určité míry závisela i na původu (svobodném, otrockém) svěrenky.³⁸ Vážnější prohřešek samozřejmě spáchal viník v případě, že „oběť“ patřila před bohem i v očích církve jinému muži. Jednalo-li se o svobodnou ženu (ve smyslu původu, nikoli rodinného stavu), mohl si ji pachatel s jejím souhlasem ponechat, ale podvedenému manželovi pak musel na oplátku vyplatit pokutu ve výši jeho příslušného *wergeldu* a taktéž mu z vlastních peněz opatřit novou zákonnou partnerku.³⁹ Pokud byl zhrzeným manželem služebník, popř. otrok (*esne*), pokuta odpovídala dvojnásobku tzv. *bot*.⁴⁰ Zasnoubenou dívku taktéž zákony vnímaly jako „zadanou“, pokuta sice nebyla tak vysoká jako za manželku, ale činila nezanedbatelných 20 šilinků. Na rozdíl od ostatních anglosaských zákoníků, preskripce Alfréda Velikého pohlížely na únos vdané i zasnoubené ženy stejně přísně.⁴¹

Výjimku v *Æthelberhtově* zákoníku tvořily paragrafy 77–84 v sekci O církevním míru, jež se v příslušných paragrafech věnovaly koupi manželky, zaopatření matky a jejích legitimních dětí v případě smrti ochránce a živitele rodiny nebo rozvodu, dědictví bezdětné ženy, ale taktéž únosům. Z paragrafů 82–84, které se zabývaly problematikou únosů Anglosasek, zdá se, pouze poslední § 84 řeší nedobrovolné únosy, kdy oběť s pachatelem nespolupracovala. V případě, kdy se skutečně jednalo o únos a nikoli společný útěk (*nied-hæmed*),⁴² platil viník po návratu násilím odvečené ženy pokutu 35 šilinků a dalších 15 šilinků panovníkovi.

Nařízení krále Alfréda Velikého týkající se žen řešila předně nezákonné jednání vůči jeptiškám. Pokuta za únos nevěsty Kristovy dosahovala částky 120 šilinků, která z jedné poloviny připadla panovníkovi, druhý rovnocenný podíl příslušel biskupovi a zákonnému zástupci unesené svěrenky. Pokud se žena nevrátila do kláštera a dobrovolně setrvala v nelegálním svazku s únoscem, ztratila všechna dědická práva. Její děti pak mohly dědit pouze případný majetek své matky, nemohly si však nárokovat dědický podíl po svém otci. V případě smrti těchto nelegitimních potomků přijímal za jejich zabití část *wergeldu*, jež původně patřila ze zákona příbuzným z matčiny strany, panovník, členům otcovy

³⁸ Existovaly rozdíly v pokutách za služebnou a otrokyně tří různých hierarchických stupňů. Za královu služebnou byla stanovena pokuta ve výši 50 šilinků, za otrokyni 2. třídy jen 25 šilinků a za otrokyni 3. stupně částka 12 šilinků. Poměr se služebnou *eorla* (nobilizovaný muž) byl pokutován opět 12 šilinky, se služkou *ceorla* (svobodný statkář) šesti šilinky, za otrokyni 2. třídy obdržel *ceorl* pokutu ve výši 50 *scættů* (nižší jednotka než šilink), za otrokyni 3. třídy jen 30 *scættů*. *Æthelberht*, odd. O církevním míru, § 10–11, § 14–6.

³⁹ *Æthelberht*, odd. O církevním míru, § 31.

⁴⁰ *Æthelberht*, odd. O církevním míru, § 85.

⁴¹ Zákony Alfréda Velikého, § 10, § 18.1.–18.3.

⁴² Ross, Margaret: c. d., s. 12.

rodiny právo přijímat finanční kompenzaci zůstalo zachováno.⁴³ Obdobným způsobem se na nepřipustné vztahy s jeptiškou dívaly i zákony krále Edmunda I. Pokud pachatel nezačal svého skutku upřímně litovat, byl vyobcován z církve (preskripce mu výslovně upřely právo pohřbu do posvěcené půdy). Na důkaz své lítosti a zjednáni nápravy platil pokutu vyšší, než jaká byla požadována za vraždu.⁴⁴

Další případ ze sféry trestněprávní problematiky zmiňuje Alfrédův zákoník v souvislosti s cizoložstvím a odplatou pro viníka v podobě vykonání krevní msty. Přistihne-li muž svoji manželku, legitimní dceru (tj. narozenou v manželském svazku), sestru nebo vlastní matku, kterou otec koupil řádným způsobem,⁴⁵ *in flagranti* s jiným mužem, má plné právo vykonat bezodkladně na pachateli krevní mstu.⁴⁶ Zákony Edmunda I. nakládaly s cizoložníkem stejně jako v případě únosu jeptišky, tj. vyobcováním z církve a vysokou pokutou v případě nápravy pachatele.⁴⁷ V pozdějších kodifikacích se odplata za cizoložství citelněji dotýkala i žen; Knutovy preskripce trestaly nevěrné manželky konfiskací majetku a ztrátou nosu a uší.⁴⁸

Ve společných zákonech Alfrédových, Guthrumových⁴⁹ a krále Edwarda Staršího se k ženám vztahuje pouze jedna preskripce řešící případ incestu. Pokud dva bratři nebo blízcí příbuzní měli poměr se stejnou ženou, čímž se dopustili incestu, museli zaplatit pokutu, ať již ve formě *bot*, *wer*, *wite* (pokuta příslušející panovníkovi), nebo tzv. *lah-slit* (pokuta placena na území *Danelagu*). Na zjednáni nápravy takového případu pak dohlížel samotný biskup.⁵⁰

Poslední zmínka, která se váže v oblasti anglosaského trestního práva k ženám, pochází z Athelstanovy kodifikace, kde v oddílu věnovanému ordálům (vodou a železem), nalezneme v podrobném popisu božích soudů nabádání, aby se muži dosvědčující zákonný průběh ordálu noc před jeho uskutečněním „zdrželi žen“.⁵¹

Preskripce trestního práva nepodávají o postavení anglosaských žen příliš příznivý dojem. Ve většině paragrafů jsou vnímány jako druhořadé objekty manipulovatelné muži. Nejen že neměly nárok na plnohodnotné odškodnění, ale dokonce je ani anglosaské zákony nepovažovaly za schopné převzít svůj díl zodpovědnosti za případné porušení práva. Za spáchaný trestný čin, kde spoluvina ležela na obou vinících, muži i ženy, rovným dílem, zákony pohaněly k odpovědnosti a následnému právnímu narovnání pouze jednoho z pachatelů.⁵² Zajímavé je, že anglosaským ženám právo nepřiznávalo žádnou, potažmo jen minimální, trestní odpovědnost, byť byly schopné díky svému ekonomickému potenciálu, chráněnému příslušnými zákony, samy případným finančním odškodněním zjednat

⁴³ Zákony Alfréda Velikého, odd. O smilstvu s jeptiškou, § 8.

⁴⁴ Zákony Edmunda I., odd. „O vraždě“, § 4. Obvinění z vraždy (*morthdead*) popíral obviněný trojitým ordálem, v případě uznání viny byl odsouzen ke 120 dnům vězení a poté k vyhnanství, včetně královské pokuty 120 šilinků a splacení *wergeldu* rodině oběti.

⁴⁵ Æthelberht, odd. O církevním míru, § 77.

⁴⁶ Zákony Alfréda Velikého, odd. O sporech, § 42.

⁴⁷ Zákony Edmunda I., odd. O vraždě, § 4.

⁴⁸ II Knut § 50, § 53.

⁴⁹ Severský náčelník, který uzavřel s králem Alfrédem mír, vládce území *Danelaw*.

⁵⁰ Zákony Alfréda, Guthruma a Edwarda Staršího, odd. O incestních osobách.

⁵¹ Zákony Athelstana, odd. Soud horkým železem a vodou, § 28.

⁵² S výjimkou pozdního anglosaského práva (Knutovy zákony), jež je ale bezpochyby do jisté míry pod vlivem severských tradic.

nápravu. Otázka jejich nekompetentní trestněprávní zodpovědnosti, kde většina trestů měla podobu hmotné kompenzace, zůstává tedy nezodpovězena.

Naproti tomu postavení Seveřanek v rovině trestního práva dalece převyšovalo status anglosaských žen. Míra jejich právní zodpovědnosti se rozhodně neomezovala jen na role odškodňovaných obětí. V mnoha směrech měly zcela totožná práva, ale i s nimi související povinnosti srovnatelné s mužskou populací. Vedle již výše zmiňovaného placení a přijímání *wergeldu*, je severské právo stavělo do rolí žalujících i obžalovaných,⁵³ svědků, ručitelů,⁵⁴ tj. jejich svědecké výpovědi a přísahy měly stejnou váhu, jako kdyby je vykonávaly jejich mužské protějšky. Mohly se účastnit sněmů, jakož i jejich svolávání samy iniciovat, platily a přijímaly různé typy pokut ve stejné výši jako kdokoli jiný. Pravda, kompenzace za jejich zranění, popř. zabití odpovídala poloviční hodnotě *wergeldu* vypláceného za muže (tj. pouze tři marky) a v případě spáchání některých trestných činů přijímaly odlišné sankce,⁵⁵ ale na druhou stranu jim zákony neupíraly nárok na krevní mstu, která Seveřankám náležela jako právo, ale zároveň na jejich bedrech ležela jako palčivá povinnost vůči rodové cti.

Zhodnocení sociálně-právního postavení anglosaských a severských žen předně z hlediska jejich ekonomického potenciálu, majetkového zázemí a ve sféře trestních nařízení příslušných kodifikací jednoznačně mluví ve prospěch lepšího společenského statusu Seveřanek, jež byly téměř rovnocennými partnerkami svých mužských protějšků.

Ostatně v lepším světle, srovnáme-li právní jistoty a privilegia populace anglosaského území a *Danelaw*, se jeví i sociální status obecně svobodného obyvatelstva na někdejší Seveřany ovládaném území než v oblastech, které zůstaly mimo hlavní zájem vikingských aktivit v Anglii.⁵⁶

Zásadní problém při posuzování ženiných práv a povinností, bez ohledu na geografické vymezení, je dán rozporem mezi teoretickým právem a jeho faktickým využíváním středověkou společností v praxi. Je otázkou, do jaké míry se jednotlivá nařízení skutečně uplatňovala v reálném světě a na kolik představovala jen nevyužívanou odstrašující rovinu práva, popř. již dávno nefunkční sankci.⁵⁷ Ustanovení anglosaského práva obecně, jak naznačují mnou zkoumané paragrafy v příslušných zákonících, poodhalují mnohem větší ambivalenci mezi teoretickou právní sférou a realitou všedního dne. Buď tedy na základě dochovaných obchodních smluv a soudních sporů, v nichž ženy figurují jako plnoprávné subjekty, což bylo jednoznačně v rozporu se zákony, legislativa pohlížela na ženiny aktivity ve veřejno-právním životě s větší mírou benevolence až laxnosti, než prezentovala prostřednictvím kodifikací, a nebo část anglosaského zvykového práva ještě z dob orální tradice byla ve společnosti natolik všeobecně respektována a nepotřebovala písemné právní

⁵³ Měly právo vést vlastní soudní pře, nebo si zvolit zástupce, který jejich jménem spor vedl.

⁵⁴ *Frostatingslova*, s. 55–56.

⁵⁵ Např. zlodějku zákony odsuzovaly ke ztrátě nosu a uší (viz srovnej tresty za cizoložství v II Knutových preskripcích), muže k pokutě. U obou pohlaví se lišil i typ podstupovaného ordálu; boží soud vodou byl typický pro ženy, muži se podrobovali ordálu železem. V norském právu tzv. *ketiltak, jarnburd*. *Gulatingsslovi*, s. 177; *Frostatingslova*, s. 36, 53; *N.G.L.*, I, s. 152. V islandském právu tzv. *Skírsla*. *Grágás I b*, s. 216; *Grágás II*, s. 58.

⁵⁶ Viz privilegia tzv. Pětiměstí (významná oblast dánského práva), jež byla kontinuálně uznávána i normanskými zákoníky a objevují se i v *Doomesday Book*, majetkovém soupisu Viléma Dobyvatele.

⁵⁷ Typický problém severského práva.

ukotvení.⁵⁸ Druhá teorie je však mnohem méně pravděpodobnější, neboť rétorika prvních tří dochovaných zákoníků⁵⁹ jednoznačně zdůrazňuje striktní podřízenost anglosaských žen vůči jejich vlastníkům. Naopak i skrze právní rovinu (nejen v testamentech, smlouvách a soudních jednáních) lze sledovat postupné zlepšení sociálně právního postavení anglosaských žen; snad pod vlivem christianizace, transformace germánské rodové společnosti ve skutečné státoprávní celky, nebo dokonce pod vlivem svobodnějšího postavení Seveřanek, jejichž uspokojivější postavení na území *Danelaw* mohlo být anglosaskému právu vhodným příkladem, nemluvě o severských panovnících na anglickém trůně.⁶⁰

Právní rétorika preskripcí, v nichž jsou ženy doslova „vlastněny, kupovány, prodávány či kradeny“ (nikoli „unášeny“, jak by lépe odpovídalo jejich personalitě),⁶¹ mohla být taktéž zavádějící. Do jaké míry se ve skutečnosti jednalo o pouhou právní formulaci zakotvenou v někdejší orální tradici germánského zvykového práva (typickou jak pro anglosaské, tak i severské právní systémy obecně) a na kolik o reálně naznačený vlastnický vztah muže nad ženou, nelze uspokojivě zhodnotit. Osobně pozici *agenda a lōgráðandiho* vnímám jako právní instrument zajišťující ženám ochranu, chápu jeho roli tedy spíše jako „ochránce“. Záviselo samozřejmě především na společenském postavení, majetkové (ne)závislosti a vlastní iniciativě ženy, do jaké míry se dokázala z vlivu svého zákonného zástupce vymanit a prosazovat své zájmy ve veřejno-právním životě.

⁵⁸ Viz např. tzv. *Be wifmannes beweddunge*, oddíl o majetkových právech nevěst a manželek, jehož paragrafy měly svoji právní váhu, byť se jednalo o neoficiální dokument.

⁵⁹ Zákony Æthelberhta z Kentu, Hlothhæra, Eadrica a Wihtræda.

⁶⁰ Sven Vidlí vous (1014–1016), Knut (1016–1035). Viz odraz severského práva v trestech za cizoložství.

⁶¹ *Kaup* (tj. kupovat), *eiga* (tj. vlastnit) *ran* (tj. krádež, ve smyslu únosu ženy) v případě terminologie severského práva a *healdan* (tj. vlastnit), *bycgan* (tj. kupovat) v rétorice anglosaské.

SUMMARY*COMPARISON OF SOCIAL-LEGAL STATUS OF AN ANGLO-SAXON
AND NORTHERN WOMAN IN THE VIKING ERA (793–1066)*

Comparison of the social status of Anglo-Saxon and Northern women primarily from the perspective of medieval legal materials (law codes, testaments, contracts, lawsuits) gives an interesting image of organization and functioning of the Germanic society formed during centuries on the British Isles. To the territory inhabited by mixed Celtic and Germanic ethnic groups the Viking expansion brings – at first (from the 840s) hesitantly – new element: from the perspective of contemporaries rather erratic people that interfered to a large degree in English early medieval history during the following several generations.

The study offers a view on social-legal status of Anglo-Saxon and Northern women during the Viking era and on the basis of relevant period materials it tries to prove – or disprove influences of the coexistence of both the societies that could possibly have left certain reflection in their gender composition.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

Mgr. Lenka Doová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

LESK A BÍDA BENEDIKTINSKÉHO MNIŠSTVÍ V RANĚ STŘEDOVĚKÝCH ČECHÁCH: BŘEVNOVSKÝ KLÁŠTER V KLÍČOVÝCH LETECH 993–1200

Josef Šrámek

Cílem tohoto příspěvku je ohlédnout se za nejstaršími dějinami benediktinského kláštera v Břevnově u Prahy v horizontu 10. až 12. století. Jsou to dějiny velmi poutavé i významné zároveň. Stejně tak ale velice problematické, především s ohledem na torzovitost pramenné základny. Neboť i přes význam, jehož první mužský klášter řádu sv. Benedikta v českých zemích dosáhl¹ a který nám demonstrují privilegia a listiny z klášterního archivu, je pramenných podkladů pro poznání nejstarších dějin Břevnova až do pokročilého 13. století poskrovnu. Prvním dějepiscem, který ve svém díle kláštera výrazněji věnoval pozornost, byl až v polovině 14. století historiograf Karla IV. Přibík Pulkava z Radenína;² listinný materiál se dochoval v podstatě až od 13. století a je zatížen řadou podvrhů.³ Nezbyvá tak než doufat v pomoc archeologie, ani ta však ještě neřekla poslední slovo. Tento článek by tedy měl shrnovat dosažené poznání, poukázat na jeho limity a v neposlední řadě zformulovat určité problémové okruhy pro případné další bádání.

Přes tyto problémy heuristického rázu je obecně zastáván názor, že břevnovský benediktinský klášter vstoupil na scénu dějin nedlouho po konstituování přemyslovského státu: bezpochyby je doložen k roku 993. Podle tradice, jejíž jádro badatelé povětšinou pokládají za věrohodné, se Břevnov stal společnou fundací tehdy vládnoucího knížete Boleslava II. a druhého pražského biskupa Vojtěcha,⁴ a to poté, co se biskup vrátil na naléhání Čechů

¹ Srov. především ZIEGELBAUER, Magnoald: *Epitome historica regii, liberi, exempti in regno Bohemiae antiquissimi, celeberrimi ac amplissimi monasterii Brevnoviensis vulgo S. Margarethae ordinis S. Benedicti prope Pragam* (dále jen *Epitome historica*). Coloniae 1740; KRÁSL, František – JEŽEK, Jan: *Sv. Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter i úcta u lidu* (dále jen *Sv. Vojtěch*). Praha 1898; VILÍMKOVÁ, Milada – PREISS, Pavel: *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově* (dále jen *Ve znamení*). Praha 1989; sborníky *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*. Praha 1993; *Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově* (dále jen *Tisíc let*). Praha 1993; *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr* (dále jen *Tausend Jahre*). St. Ottilien 1993; *Břevnov v českých dějinách*. Praha 1997.

² *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 26–29, pozn. 1. Srov. ŠRÁMEK, Josef: *Otazníky nad nejstaršími dějinami břevnovského konventu: Kosmův vztah k českým klášterům aneb na okraj jeho Kroniky Čechů*. In: *Mladá historie – sborník studentských prací oboru historie*, Olomouc 2008, s. 117–138.

³ HRUBÝ, Václav: *Falsa Břevnovská*. Český časopis historický (ČČH), 1920, s. 94–126; Týž: *Tři studie k české diplomacie*. Brno 1936, s. 79–80; ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: *Studie k českému diplomatáři: I. K otázkám břevnovských fals*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university (SPFFBU) II.2–4, 1953, s. 261–285; PRAŽÁK, Jiří: *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*. SPFFBU, C7, 1960, s. 109–123; Týž: *Privilegium pervetustum Boleslai*. In: *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*, Praha 1993, s. 13–24.

⁴ CDB I, č. 375, s. 347–348. U různých autorů různé doby se občas liší interpretace podílu obou mužů na fundaci. Srov. PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Praha 1926, s. 65; KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: *Sv. Vojtěch*, s. 155; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, díl I/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha 1912, s. 635–636, pozn. 2; URBÁNEK, Rudolf: *Legenda t. zv. Kristiána ve vývo-*

ze svého dobrovolného exilu v Římě. Odtud také biskup Vojtěch přivedl z aventinského kláštera sv. Bonifáce a Alexia skupinku benediktinských mnichů, kteří se měli stát základem už tehdy nejspíše zvažovaného založení coby pomocníci při urychlení vnitřního pokřesťanství českého lidu. Oba zakladatelé byli k fundaci kláštera dle legendy podníceni Božím zjevením, pod jehož vlivem se nezávisle na sobě setkali nad vyvoleným místem, studánkou, kterou jim Pán ve snu označil. Klášter měl dostat svůj název dle břevna, ležícího na hladině studánky.⁵ Toto je ale až pozdní legenda. Jak vyplývá z textu privilegia papeže Jana XV. z dotyčného roku 993, klášter vzal své jméno po přilehlé vsi Břevnové.⁶ Ačkoliv by se snad mohlo zdát, že došlo k hrubému porušení dikce Benediktovy řehole, neboť přece mniši měli žít vzdáleni veškerého světa, nezapomeňme, že životní podmínky prošly od 6. století zásadními změnami. Kláštery jednoduše nebyly schopné už jen z ekonomických a hospodářských důvodů existovat mimo laickou společnost. Z analogií s kláštery na Ostrově, Sázavě, v Opatovicích a Kladrubech můžeme usuzovat, že právě tato vesnička byla domovem klášterních *servientes*.⁷

Prvním břevnovským opatem se měl údajně stát Říman Anastasius,⁸ ztotožňovaný pak dále s Vojtěchovým vychovatelem Radlou či Astrikem, pozdějším opatem uherského kláštera v Pannonhalmě a prvním ostrihomským arcibiskupem.⁹ Břevnovská tradice se

ji předhusitských legend václavských i ludmílských a její autor, díl 1/2. Praha 1948, s. 479–480; GRAUS, František: *Necrologium Bohemicum. Martyrologium Pragense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin*. Československý časopis historický (ČsČH), 1967, s. 796, pozn. 46; ZESCHICK, Johannes: *Die Benediktiner in Böhmen und Mähren*. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien (AfK), 6, 1982, s. 40; DRAGOUN, Zdeněk – PREISS, Pavel – SOMMER, Petr: *Břevnovský klášter* (dále jen *Břevnovský klášter*). Praha 1993, s. 1; KOUTNÁ-KARG, Dana: *Die Anfänge des Klosters Břevnov* (dále jen *Die Anfänge*). In: Tausend Jahre, s. 220; SOMMER, Petr: *Das Kloster Břevnov*. In: Europas Mitte um 1000, Band 1, Stuttgart 2000, s. 418; JAN, Libor: *Řeholník* (dále jen *Řeholník*). In: Člověk českého středověku, Praha 2002, s. 169; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Biskup*. In: Tamtéž, s. 154; CHARVÁT, Petr: *Boleslav II. Sjednotitel českého státu*. Praha 2004, s. 161–162, 164, 186; SOMMER, Petr: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve* (dále jen *Svatý Prokop*). Praha 2007, s. 55–56.

⁵ Viz Václava Hájka z Libočan *Kronika česká, díl II. Zánik pohanství. R. 905–1100*. Praha 1923, s. 153–159; KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: Sv. Vojtěch, s. 312; DRAGOUN, Z. – PREISS, P. – SOMMER, P.: *Břevnovský klášter*, s. 1. Božímu zásahu přiřknuto založení ale už ve falzu donační listiny Boleslava II. Viz CDB I, č. 375, s. 348.

⁶ CDB I, č. 38, s. 44; CDB I, č. 375, s. 348. Z lingvistického hlediska PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, díl I. A–H*. Praha 1947, s. 158–159. Srov. HEJNA, Antonín: *Příspěvek k počátkům osídlení Břevnova*. Archaeologia Pragensia (AP), 5/1, 1984, s. 103–111; HLAVÁČEK, Ivan: *Z dějin břevnovského opatství*. In: Tisíc let, s. 13; PÍŠA, Vladimír: *Milénium kláštera v Břevnově* (dále jen *Milénium*). In: Břevnov v českých dějinách, Praha 1997, s. 35.

⁷ Srov. SOMMER, Petr: *Benediktinské opatství v Sázavě a jeho laické zázemí*. In: Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym, Opole – Wrocław 1996, s. 419–420; PÍŠA, V.: *Milénium*, s. 36.

⁸ NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I/1*, s. 636, pozn. 2, označeno za „kombinaci velmi nejistou.“

⁹ Toho takto uvedl do literatury CHALOUPECKÝ, Václav: *Radla-Anastasius, druh Vojtěchův, organizátor uherské církve*. Bratislava, 1, 1927, s. 210–228. Jeho pojetí jednoty Anastasia jako břevnovského opata a ostrihomského arcibiskupa zůstalo nadlouho vládnoucím paradigmatem. Srov. naposledy STEINHÜBEL, Ján: *Svatý Vojtěch a Uhorsko* (dále jen *Svatý Vojtěch*). In: Sv. Vojtěch, Čechové a Evropa, Praha 1998, s. 126–27. S odlišnou, leč nakonec zapadlou interpretací přišel KRÁLÍK, Oldřich: *Slavníkovské interludium. K česko-polským kulturním vztahům kolem roku 1000*. Ostrava 1966, hl. s. 76–120. Toto ztotožnění ale vychází ze starší tradice: srov. *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 27–29, pozn. 1; ZIEGELBAUER, M.: *Epitome historica*, s. 5, 60; PITER, Bonaventura: *Thesaurus absconditus in agro seu monasterio Brzevnoviensi prope Pragam* (dále jen *Thesaurus*). Brunae 1762, nepaginovaný úvod. K osobnosti opata/biskupa Anastasia/Astrika srov. souhrnně VESZPRÉMY, László: *Ungarn. Ein historischer Überblick*. In: Europas, Band 2, Stuttgart 2000, s. 545–546.

zmiňuje i o dalších bratrích, kteří christianizovali Uhry.¹⁰ Břevnovu bylo (mylně) připisováno také tzv. Pět svatých bratří a s nimi (a přirozeně s bratry Vojtěchem a Gaudenciem) i břevnovská zásluha na další fázi pokřesťení Polska.¹¹

Břevnov ale nebyl, dle údajů čerpaných z klášterní tradice,¹² prvním místem pobytu aventinských mnichů na české půdě. Biskup Vojtěch se podle tohoto podání rozhodl nejprve zárodek příštího břevnovského konventu usídlit v blízkosti hradiště tehdy zvaného Kostelec na Plzeňsku. Tam byl také prý vybudován malý klášterík opevněný valem. Zamysleme se ale, jaký by byl smysl takového konání. Snad si biskup Vojtěch, ve vzpomínce na neshody vedoucí až k jeho odchodu ze země, nebyl zatím jist příznivým přijetím v Praze, a rozhodl se proto bratry prozatím ponechat v jakémsi bezpečném „závětří“ poblíž hranic? Leč kdyby nějaké pochyby či obavy měl, vrátil by se do Čech? Faktem je, že soudobé prameny o animozitě mezi biskupem a knížetem nevědí; zmiňují pouze střety s velmoži.¹³ Nebo tu sehrála roli nedávná neblahá příhoda ze Starého Plzeňce, kdy se Vojtěch přesvědčil o planosti v Římě mu horlivě dávaných slibů?¹⁴ Nevíme. Důležitá je tu odpověď na otázku, kolik času mohla výstavba jakkoli skromného klášteríku, a vůbec celá samotná fundace, zabrat. Počítalo se i v Čechách s fundací dříve? Nebo to byl od počátku spontánní Vojtěchův nápad, snad s cílem posílit své pozice? Předcházely tedy příchodu aventinských bratří nějaké kroky?

Ačkoli nová misie vždy pobývala nejprve ve skromných dřevěných příbytcích (uvažovat od počátku o kamenné výstavbě je mylné)¹⁵ a teprve s postupem času byla stavba

¹⁰ KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: *Sv. Vojtěch*, s. 379–380; CSÓKA, J. Lajos: *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn*. St. Ottilien 1980, s. 38–42, 59–61; VON BOGYAY, Thomas: *Břevnov und die Ungarnmission (Gedanken über historische Fragen, die vielleicht nie beantwortet werden)* (dále jen *Břevnov*). In: Tausend Jahre, s. 138–143.

¹¹ Prvotním zdrojem informací jistě byla *Brunonis Vita quinque fratrum*. In: Monumenta Poloniae Historica (MPH) VI, Kraków 1893, s. 388–428, a stručnější, z Bruna vycházející *Petri Damiani Vita beati Romualdi* XXVIII; XXXVIII, Roma 1957, s. 61–64, 79–82. Zde ale o vazbách na Čechy vůbec není zmínky! To mění až *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 29, pozn. 1. Oproti Pulkavovi o spojitosti Pěti svatých bratří s Břevnovem zcela mlčí starší *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I.38. In: MGH SS NS II, Berlin 1923, s. 68–72, ba i *Letopisy české*. In: FRB II, s. 381 a *Letopisové Jindřicha Heimburského*. In: FRB III, s. 309. *Rýmovaná kronika česká* [tzv. Dalimila]. In: FRB III, s. 75–77, je také s Břevnovem nespojuje, mluví jen o jejich českém původu. Zdomácnění v břevnovské historické paměti ukazuje ZIEGELBAUER, M.: *Epitome historica*, s. 95–98; PITER, B.: *Thesaurus*, s. 169–173. Z literatury srov. JASIŃSKI, Kazimierz: *Pięcu Braci Męczenników. Kwestie chronologiczne*. In: Kultura średniowieczna i staropolska, Warszawa 1991, s. 355–364; ROYT, Jan: *Světci a jejich kultury v 17. a 18. století v Břevnově*. In: Tisíc let, s. 71; TRAWKOWSKI, Stanisław: *Die Eremiten in Polen am Anfang des 11. Jahrhunderts*. In: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa, Praha 1998, s. 167–179; KÜRBIS, Brygida: *Purpureae passionis aureus finis Brun von Querfurt und die Fünf Märtyrbrüder*. In: Europa, Band 1, Stuttgart 2000, s. 519–526; DUNIN-ŲĄSOWICZ, Teresa: *Najstarsi polscy święci: Izaak, Mateusz i Krystyn*. In: Kościół – Kultura – Społeczeństwo: Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych, Warszawa 2000, s. 35–47; STEJSKAL, Jan: *Ostrov Pereon a středoevropská misie kolem roku 1000* (dále jen *Ostrov Pereon*). Theatrum historiae, 1, 2006, s. 16–21.

¹² *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 27, pozn. 1. Srov. TUREK, Rudolf: *Otázka prvního sídla břevnovského konventu*. In: Milénium břevnovského kláštera (993–1993), Praha 1993, s. 9–12.

¹³ SLÁMA, Jiří: *O údajném svatovojtěšském založení kostela sv. Jiří v Plzni-Doubravce* (dále jen *O údajném*). Minulosti západočeského kraje (MZČK) – 31, 2001, s. 8, pozn. 5.

¹⁴ Jak soudí TUREK, Rudolf: *Čechy v raném středověku*, Praha 1982, s. 144; Týž: *Otázka*, s. 9. O biskupově rozhořčení nad plzeňským trhem informují pozdní *Verše o utrpení sv. Vojtěcha, biskupa a mučeníka*. In: FRB I, s. 325.

¹⁵ O něm ale TUREK, R.: *Otázka*, s. 11, mluví.

kvalitativně povznesena a vyřešilo se i nezbytné hospodářské, tj. nějaké pozemkové zázemí jakožto i nadání „lidskými zdroji“¹⁶ (čas tu relativně byl: Vojtěchův návrat se udává na rok 992, počátky Břevnova pak na rok příští), proč po vynaložené námaze v Plzenci přesídlili benediktini ku Praze na Břevnov? Bylo to přání fundátora? Kterého? Biskupa nebo knížete?¹⁷ Nezapomeňme, že kníže by musel do celé záležitosti vstoupit už onoho roku 992 coby dárce půdy pro klášter. Úvahy o tom, že by zde Slavníkovci disponovali nějakým majetkovým fondem, jsou už dnes pokládány za antikvované.¹⁸

Podobně si lze jen těžko představit, že by hmotná situace druhého pražského biskupa byla natolik dobrá, že by byl s to obdařit novou fundaci majetky (byť skrovnými) tak daleko od Prahy.¹⁹ A to opomíjíme fakt, že ani toto by se neobešlo (minimálně) bez souhlasu knížete. Vždyť nepochybně až do 12. století měl kníže, resp. příslušný hradský správce hlavní slovo i ve věci správy církevní.²⁰ Křesťanství a s ním i církevní organizace je od počátku spjato s konstituováním státu, a odtud je plně závislé na zeměpanské moci. Prvním materiálem, který se nám snaží nabídnout představu o zázemí a pozici pražského biskupa, je zakládací listina pražského biskupství papeže Jana XIII., resp. pak privilegium Jindřicha IV. (obojí uváděné mj. Kosmou). Oba prameny však nejsou prosty kompli-

¹⁶ Takové nadání ale není nutno pro nejstarší období přeceňovat, jak předkládá ŽEMLIČKA, Josef: „*Decimas trium provinciarum*“ pro klášter v Břevnově (*K hmotnému zajištění nejstarších klášterních fundací v Čechách*) (dále jen „*Decimas trium provinciarum*“). In: Ludzie, kościół, wierzenia. Studia z dziejów i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna), Warszawa 2001, s. 129–130; resp. Týž: *Hmotné zabezpečení nejstarších benediktinských klášterů v Čechách* (dále jen *Hmotné zabezpečení*). In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006, s. 267–273. Srov. KRZEMIEŃSKA, Barbara – TRĚŠTÍK, Dušan: *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století)* (dále jen *Hospodářské základy*). ČsČH, 1979, s. 113–130; LABUDA, Gerard: *Najstarze klasztory w Polsce (Skice historyczne jedenastego wieku)*. In: *Z badań nad dziejami klasztorów w Polsce*, Toruń 1995, s. 10–54; DERWICH, Marek: *Studia nad początkami monastycyzmu na ziemiach polskich. Pierwsze opactwa i ich funkcje*. Kwartalnik historyczny (KwH), 2000, s. 77–105.

¹⁷ PLESCZYŃSKI, Andrzej: *Vyšehrad: rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu* (dále jen *Vyšehrad*). Praha 2002, s. 49, výslovně nahlíží na Břevnov jako na „soukromou fundaci.“ Jak vyplývá dále, s jeho názorem se v tomto ohledu neztotožňuji.

¹⁸ Srov. v tomto podobné mínění o Vojtěchově nadání Břevnova „z rodinného jmění“, jak je podávají KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: *Sv. Vojtěch*, s. 320, 327–330. Obecně se připouští možnost Vojtěchovy donace osad Bříství a Vykáň, obě však leží ve středních Čechách. Srov. *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 27. CDB I, č. 38, s. 45, pozn. 1. K tomu ČECHURA, Jaroslav – RYANTOVÁ, Marie: *Urbář kláštera břevnovského roku 1406*. Časopis Národního muzea (ČNM), řada A, 1992, 3–4, s. 81.

¹⁹ Nepřikládám v tomto ohledu větší váhu ediktu Boleslava II. (CDB I, č. 37, s. 43), který je zaměřen jiným směrem. Zajištění chodu kláštera bylo jistě věcí náročnější než fundace pouhého kostela. Srov. Nový, Rostislav: *Přemyslovský stát 11. a 12. století*. Praha 1972, s. 119, 121; POLC, Jaroslav V.: *Církevní správa v Čechách do poloviny 14. století*. In: *Česká církev v dějinách*, Praha 1999, s. 39–41; ŽEMLIČKA, J.: „*Decimas trium provinciarum*“, s. 129; Týž: *Hmotné zabezpečení*, s. 268. Nabízí se analogie s úvahami nad nadáním sázavského kláštera a s tím spojené debaty, jednalo-li se o fundaci soukromou či knížecí. Viz SOMMER, P.: *Svatý Prokop*, s. 117–119.

²⁰ Přes jistou antikvovanost HRUBÝ, František: *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě a jeho poměr ke státu* (dále jen *Církevní zřízení*). ČČH, 1916, s. 29–36; KRZEMIEŃSKA, B. – TRĚŠTÍK, D.: *Hospodářské základy*, s. 116; TUREK, Rudolf: *Das Verhältnis der Kirche zur weltlichen Macht zur Zeit der Přemysliden*. In: *Tausend Jahre*, s. 87–99 (ačkoliv po mém soudu přeceňuje pozici biskupa Vojtěcha). Panovnické pojetí biskupa jako pouhého knížecího kaplana dokonce ve vztahu k takové osobnosti, jakou byl biskup Jindřich Břetislav, odráží ještě ke konci 12. století *Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*. In: FRB II, s. 480. Analogii s polskými poměry ukazuje DERWICH, Marek: *Die ersten Klöster auf dem polnischen Gebiet* (dále jen *Die ersten Klöster*). In: *Europas*, Band 1, Stuttgart 2000, s. 515.

kací. Ačkoliv papežské listině se přiznává pravost, zůstávají však pochybnosti ohledně doslovnosti Kosmovy citace i možných úprav. Císařské privilegium je pak nutné nahlížet v souvislosti se situací až za časů biskupa Jaromíra-Gebharta v době sporu s vládnoucím bratrem Vratislavem, a především jeho olomouckým konkurentem.²¹ A to přesto, že obecně se předpokládá, že biskup Vojtěch spravoval Čechy a Moravu jako tehdy (vlivem sedisvakance?) sjednocenou diecézi.²²

Nesmíme totiž ztotožňovat velikost diecéze s disponibilními právy biskupa. I na spojení obou diecézí měl patrně nemalý zájem kníže, který byl pro jeho uskutečnění v praxi významnějším interventem než biskup. Odtud se pak jistě odvíjel i vzájemný vztah.²³ Myslím proto, že je nutné odmítnout představu o značné mocenské autonomii českých biskupů, a to až do episkopátu Jaromíra-Gebharta, včetně nepochybně výjimečné osobnosti biskupa Vojtěcha.²⁴ Jednoduše proto, že neměl v zemi dostačující zázemí (ať hmotné či ideové), jak ostatně ukazuje i jeho osud. Nadto byl rozsah Vojtěchovy diecéze opřen toliko o expanzi prvních Boleslavů, která stála na hliněných nohou (jak se zanedlouho ukázalo) a přirozeně tak odrážela její osudy. Zásadní roli hrálo tehdy vždy pouze středočeské centrum. I kdybychom předpokládali, že motivací pro fundaci na periferii byla snaha urychlit vnitřní christianizaci i v odlehlých částech země, jak by byla zajištěna ochrana kláštera fundovaného tak daleko od centra knížecí moci?

Uvažujeme-li v intencích Žemličkou nastíněného financování života konventu spíše z přerozdělování knížecích důchodů,²⁵ pak nevelká vzdálenost od centra panovnické autority byla pro konvent s ohledem na moc hradských správců jistě výhodnější. A lze předpokládat, že by o blízkost fundace Praze, tedy i biskupství, usiloval i Vojtěch. Nesmíme opomenout ani faktor duchovní, tj. sakrální rozměr posílení prestiže vlastní panovnické domény nad ostatní regiony. Navíc s případnou fundací mimo akční rádius pražského centra kontrastuje už fakt, že všechny nejstarší kláštery vznikly v nejtěsnějším sousedství pražského hradiště²⁶ a na venkov se šíří až posléze s postupnou vlnou kolonizace.²⁷

Ostatně majoritní část literatury se ke staroplneneckým počátkům břevnovského příběhu nezná a za začátek prvního mužského benediktinského kláštera bere bez dalšího rozvádění klasický rok 993 a jako místo Břevnov.²⁸ Přece až s Břevnovem se pojí jak ná-

²¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I.22, s. 43–44; II.37, s. 136–140; CDB I, č. 371, s. 342–343. Z literatury výběrově srov. Nový, Rostislav: *Der Kirchenbesitz und seine Verwaltung*. In: *Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*, Düsseldorf 1974, s. 48–54; Třeštík, Dušan: *K založení pražského biskupství v letech 968–976: pražská a řezenská tradice*. In: *Vlast a rodný kraj v díle historika*, Praha 2004, s. 179–196; KALHOUS, David: *Záhadné počátky pražského biskupství*. In: *Evropa a Čechy na konci středověku*, Praha 2004, s. 195–208; Nový, Rostislav: *K předloze DH IV.390*. (Dále jen *K předloze*) In: *Scienica nobilitat*, Praha 1998, s. 9–12; KALHOUS, David: *Jaromír-Gebhard, pražský biskup a říšský kancléř (1038–1090). Několik poznámek k jeho životu*. *Mediaevalia historica Bohemica* (MhB), 2003, s. 27–45.

²² To (k roku 971) na základě *Das Granum catalogi praesulum Moraviae. Nach der Handschrift des Olmützer Domkapitel-Archives*. Archiv für Kunde der Österreichischen Geschichtsquellen (AfKÖG), 1892, s. 66.

²³ Srov. Nový, R.: *K předloze*, s. 11–12.

²⁴ PLESZCZYŃSKI, A.: *Vyšehrad*, s. 50–53.

²⁵ Přesně takovou představu nabízí falzum donační listiny Boleslava II. i Břetislava I. Viz CDB I, č. 375, s. 347–350; CDB I, č. 379, s. 352–354.

²⁶ Viz ŽEMLIČKA, J.: „*Decimas trium provinciarum*“, s. 127–128.

²⁷ Nejznámějším příkladem, na němž lze tyto procesy demonstrovat, je fundace premonstrátského kláštera v Teplé šlechticem Hroznatou na sklonku 12. století.

²⁸ Naposledy srov. SLÁMA, J.: *O údajném*, hlavně s. 12–13; JAN, L.: *Řeholník*, s. 169.

zev kláštera, tak celá tradice a mýtus. Výjimkou je v tomto kniha historiků Pavla Preisse a Milady Vilímkové. Ti v úvodní kapitole výstižně konstatují, že „se založením prvního mužského benediktinského kláštera v našich zemích se pojí množství otázek a problémů, mnohokrát řešených a stále nedořešených.“²⁹ A v této návaznosti znovu zvažují nejpravděpodobnější vročení založení břevnovského kláštera.

O Břevnově v písemných pramenech prvně slyšíme až počátkem devadesátých let 10. století, jak už bylo konstatováno. Z té doby je dochováno protekční privilegium papeže Jana XV., donační listina knížete Boleslava II., stručnou zmínku obsahují *Annales Bohemici*, do roku 992 klade vznik kláštera nám nejbližší dějepisec Pulkava z Radenína.³⁰ Problémem je fakt, že neznáme Pulkavův pramen (jen se předpokládá dějepisné podání břevnovské proveniencie), především pak ale to, že Boleslavovo privilegium je pozdějším falzem a původně pravá Janova listina byla před svou konfirmací počátkem 13. století interpolována. Důležitý je pro nás fakt, že o pravosti papežského protekčního privilegia není dnes pochyb³¹ a že lze z textu usoudit, že se mluví nikoli o klášteře nově založeném, ale již relativně konsolidovaném, ba vzkvétajícím.³² Z textu údajné Boleslavovy donace pak Pavel Preiss a Milada Vilímková za předpokladu pravdivosti³³ údaje o vysvěcení kláštera (14. 1. 993) vyvozují s ohledem na předpokládané obtíže s cestováním nemožnost návratu poselstva z Říma dříve než v prosinci 992.³⁴ Z toho pak vycházejí, když zpochybňují prozatímní sídliště benediktinské komunity v Kostelci, s poukázáním na stavbě nepříznivé roční období i na nedostatek času k vystavění, byť dřevěného provizoria.³⁵ Že k budování nějakého provizoria či dočasnému usazení aventinské misie mimo sídelní centrum nebyly důvody (už vzhledem k předchozímu římskému jednání o podmínkách biskupova návratu do Čech), pak nade vši pochybnost prokázala i studie Jiřího Slámy.³⁶

Na základě řečeného mám za to, že je zkreslující pohlížet a priori na Břevnov jako na fundaci toliko biskupa Vojtěcha. Vojtěch se jistě po svém vstupu do řádu sv. Benedikta v Římě roku 990 stal horlivým podporovatelem šíření jeho slávy, a tedy i o přivedení

²⁹ VILÍMKOVÁ, M. – PREISS, P.: *Ve znamení*, s. 29.

³⁰ CDB I, č. 38, s. 43–46 (srov. insert a konfirmaci v listině Přemysla Otakara I. z roku 1224: CDB II, č. 259, s. 248–251); CDB I, č. 375, s. 347–350 (srov. insert a konfirmaci v listině Přemysla Otakara II. z roku 1255: CDB V, č. 45); *Letopisy české*. In: FRB II, s. 381; *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 27, pozn. 1.

³¹ FRIEDRICH, Gustav: *O privilegiu papeže Jana XV. daném r. 993 klášteru Břevnovskému*. ČČH, 1905, s. 12–21; NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I/1*, s. 635–636; HRUBÝ, V.: *Církevní zřízení*, s. 94–126. Naposledy pak ŽEMLIČKA, Josef: *K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993)*. In: *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)* (dále jen *Milénium*), Praha 1993, s. 25–39.

³² CDB I, č. 38, s. 45: „... idem monasterium, quod in temporalibus et in spiritualibus per dei misericordem providenciam iam ex parte florere...“ Na toto ale poukázal už HRUBÝ, V.: *Tři studie*, s. 79, jeho teze však zapadla. Srov. dále VILÍMKOVÁ, M. – PREISS, P.: *Ve znamení*, s. 31. Přesně opačně je zmíněná pasáž interpretována v příspěvku DRAGON, Zdeňek – MERHAUTOVÁ, Anežka – SOMMER, Petr: *Stavební podoba břevnovského kláštera ve středověku*. In: *Milénium*, s. 102.

³³ Orální paměť či nedochovaný písemný materiál. Srov. NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I/1*, s. 635.

³⁴ VILÍMKOVÁ, M. – PREISS, P.: *Ve znamení*, s. 33–34; 271, pozn. 17. Obdobně SLÁMA, J.: *O údajném*, s. 13.

³⁵ VILÍMKOVÁ, M. – PREISS, P.: *Ve znamení*, s. 34. Souhlasně SLÁMA, J.: *O údajném*, s. 11, pozn. 10. I z pozdějších dob máme doklady o tom, že výstavba byt provizorního zázemí byla během na dlouhou trať. Srov. alespoň CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Postup výstavby cisterckých klášterů v Čechách*. MhB, 1993, s. 199–223; Táž: *Počátky cisterckých klášterů v Čechách*. In: *900 let cisterciáckého řádu*, Praha 2000, s. 77–78.

³⁶ Srov. ZACHOVÁ, Jana – TŘEŠTÍK, Dušan: *Adhortace De ammonitione presbyterum a biskup Vojtěch*. ČČH, 2001, s. 283; SLÁMA, J.: *O údajném*, s. 7–14.

bratří do Čech nejspíše mohla být řeč při jednáních o jeho návratu do diecéze roku 992.³⁷ Na druhou stranu, klášť úsilí o přivedení mnichů do Čech nutně až do této doby není nutně opodstatněné. V Čechách již dříve působili řezenszí mniši, vyloučit nemůžeme pro nedostatek pramenů nějaké další konstituující se řeholní kolonie či dožívající/přežívající komunity dědictví staromoravského.³⁸ Nadto, proč by se biskup nesnažil podpořit christianizaci lidu, s nímž měl potíže už dříve? O snahách o zřízení mužského kláštera v přemyslovských Čechách lze uvažovat snad už v souvislosti s procesem vzniku autonomního pražského biskupství,³⁹ ne-li dříve. Mějme na paměti, že Břevnov je pouze první úspěšnou fundací (vedle sv. Jiří samozřejmě), což však nemusí znamenat, že jí nepředcházely pokusy jiné, o nichž jen nejsme informováni.⁴⁰ Domnívám se, že Vojtěchova římská zkušenost se stala pouze dalším podnětem něčeho, co už bylo dávno ve hře. Vojtěch tak je jedním ze zakladatelů nového kláštera, jak jej označuje papežské privilegium,⁴¹ ovšem jeho role je toliko duchovní. Skutečné praktické uvedení záměru v život spočívalo v rukou knížete země.⁴²

Z těchto důvodů se v otázce datace založení břevnovského kláštera přikláním k mínění zformulovanému už Václavem Hrubým. Tedy, že je třeba uvažovat o založení Břevnova již dříve, minimálně před druhým Vojtěchovým odchodem do Říma, tzn. někdy v rozmezí let 984–988.⁴³ Vojtěch tak při svém návratu roku 992 toliko přivedl část aventinského konventu, která rozšířila domácí⁴⁴ břevnovský konvent a dále tak podporovala christia-

³⁷ Kupř. SEKYRKA, Tomáš: *Sv. Vojtěch. Život a smrt mučedníka* (dále jen *Sv. Vojtěch*). Kostelní Vydří 1997, s. 32, se domnívá, že až tehdy padla jako podmínka biskupova návratu právě fundace Břevnova.

³⁸ Srov. HEMMERLE, Josef: *Mission und Klöster der bayerischen Benediktiner in Böhmen*. In: Tausend Jahre Bistum Prag 973–1973. Beiträge zum Millenium (dále jen *Tausend Jahre Bistum*), München 1974, s. 52–69; ZEMEK, Metoděj: *Die ältesten monastischen Gemeinschaften in Mähren*. In: Frühes Mönchtum in Salzburg, Salzburg 1983, s. 221–229; HAUSBERGER, Karl: *Geschichte des Bistums Regensburg, Band I. Mittelalter und frühe Neuzeit* (dále jen *Geschichte*). Regensburg 1989, s. 53–55; TŘEŠTÍK, D.: *K založení*, s. 184–185; HLAVÁČEK, Ivan: *Z dějin břevnovského opatství*. In: Tisíc let, s. 13.

³⁹ Přímou vazbu raných klášterních fundací na ustavení biskupské diecézní správy v raném středověku akcentuje JENAL, Georg: *Das Mönchtum als Integrationsfaktor in Europas Mitte* (dále jen *Das Mönchtum*). In: Europas, Band 2, Stuttgart 2000, s. 847. Srov. ZIMMERMANN, Gerd: *Wolfgang von Regensburg und die Gründung des Bistums Prag*. In: Tausend Jahre Bistum, s. 70–92; HAUSBERGER, K.: *Geschichte*, s. 55–63; TŘEŠTÍK, D.: *K založení*, s. 179–196; KALHOUS, D.: *Záhadné počátky*, s. 195–208.

⁴⁰ Vždyť i z časů pozdějších víme, že ne každá fundace se zdařila, tak jak bylo původně zamýšleno (ať už z nejrůznějších důvodů): z těch nejznámějších jmenujme Maštov, Thronus Regis Václava III. či vlastně i benediktinskou Želiv, Mnichovo Hradiště a Hradiště u Olomouce.

⁴¹ CDB I, č. 38, s. 45. Janem XV. užitá slova nejsou, jak se domnívám, v opozici vůči shora prezentovanému výkladu. Uvážíme-li okolnosti, pro papeže byl jistě zakladatelem Vojtěch, jehož vzhledem k římskému pobytu dobře znal a s nímž byl v kontaktu. Bylo vůbec pro papežskou kancelář rozlišení fundátora důležité? Nadto ve volbě konventu, který zajistí osazení nové fundace, patrně ponechal kníže iniciativu biskupovi, stejně jako lze vidět primárně Vojtěchovu aktivitu za protekčním privilegiem, kterého docílil svým osobním vlivem. I takto lze podle mě dikci listiny chápat.

⁴² Srov. úsudek ČECHURÝ, Jaroslava – RYANTOVÉ, Marie: *Hospodářství kláštera Břevnov na počátku 15. století*. In: Milénium, s. 199, ohledně minulosti vývoje břevnovské pozemkové domény.

⁴³ HRUBÝ, V.: *Tři studie*, s. 79. Srov. KOUTNÁ-KARG, D.: *Die Anfänge*, s. 219, 221.

⁴⁴ Slovem „domácí“ však nemyslím jen obyvatelstvo slovanské, ale také misionáře původu německého, kteří zde již tradičně působili a jistě se uplatnili i v tomto kvalitativně vyšším stupni christianizace, jak napovídá příklad řezenských mnichů, kteří se uplatnili po vzniku pražského biskupství jako členové kapituly i v rámci zázemí svatojiřského kláštera.

nizaci Čech.⁴⁵ Jistě se lze pozastavit nad tím, čím by byla způsobena taková proluka mezi zakořeněním křesťanství (jakkoliv povrchním, o to více ale demonstrovaným), zřízením prvního klášterního ústavu u sv. Jiří (nadto ženského), dosažením ustavení pražského biskupství i znovuoobsazení biskupství moravského k roku 976⁴⁶ a vysazením prvního domácího mužského konventu, počítali-li bychom tento akt až k přelomu let 992/993? Už Ivan Hlaváček upozornil, že a priori není dané, že by vedle kláštera sv. Jiří neexistovaly před fundací Břevnova menší mnišské komunity, jejichž existence nezůstala zafixována v dochovaných pramenech. Plnohodnotným klášteřem je ale bezpochyby až Břevnov, jehož postavení naznačuje už blízkost knížecímu sídlu.⁴⁷

Datum 993 (je jedno zda 14. leden či 31. květen) je tak vlastně jen východiskem z nouze. Zapomíná se na to, že se jedná toliko o první doložené datum ve vztahu k Břevnovu, ani v jedné ze dvou listin (papežském ochranném privilegii, ani donační listině Boleslava II.) není výslovně řečeno, že by byly určeny klášteru nově vzniklému, naopak papežské privilegium říká, že se jedná o klášter už stojící.⁴⁸ Patrocinium sv. Bonifacia a Alexia sice bezpochyby odkazuje k období po roce 990,⁴⁹ ale na druhou stranu nemůžeme pro nedostatek pramenů říci, zda se nejedná jen o doplnění dřívějšího patrocinia sv. Benedikta či dokonce patrocinia úplně jiného.⁵⁰ Analogie pro úvahy tímto směrem nám ostatně nabízejí i příklady klášterů ostrovského,⁵¹ sázavského⁵² a třebíčského.⁵³ Vymyká se vývoj

⁴⁵ Srov. počátky kláštera v Międzyrzeczi (také pouze první známý), založeného misí sv. Romualda z Raveny, leč posléze s podílem domácích řeholníků. Viz DERWICH, M.: *Die ersten Klöster*, s. 515–516.

⁴⁶ Srov. DOLEZEL, Heidrun: *Die Organisation der Erzdiözese Prag*. In: *Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*, Düsseldorf 1974, s. 34–35, 40–41; BOHÁČ, Zdeněk: *Vývoj diecézní organizace českých zemí*. In: *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 21–27; TŘEŠTÍK, Dušan: *Moravský biskup roku 976*. In: *Ad vitam et honorem*, Brno 2003, s. 211–220; Týž: *K založení*, s. 179–196; KALHOUS, D.: *Záhadné počátky*, s. 195–208.

⁴⁷ HLAVÁČEK, I.: *Z dějin břevnovského opatství*, s. 13. Obdobně poukazuje na totéž na pozadí polských dějin DERWICH, M.: *Die ersten Klöster*, s. 515.

⁴⁸ CDB I, č. 38, s. 45. Srov. BISTRICKÝ, Jan: *Über Falsifikate böhmischer Gründungsurkunden bis zum Ende des 12. Jahrhunderts* (dále *Über Falsifikate*). In: *Archivmitteilungen (AM)*, 4, 1991, s. 188.

⁴⁹ Viz KOUTNÁ-KARG, D.: *Die Anfänge*, s. 221.

⁵⁰ Není zcela výstižné, že patrocinium bylo definitivní, jak říká OHLER, Norbert: *Katedrála: náboženství – politika – architektura – dějiny* (dále jen *Katedrála*). Jinočany 2006, s. 528. Často bylo doplňováno kupí. v souvislosti s výstavbou nového oltáře a akvizicí ostatků právě populárního světce. Mohlo se stát, že nové patrocinium časem v očích současníků staré převrstvilo. To ukazuje i případ Břevnova, kdy původní zasvěcení sv. Benediktovi, Bonifacioví a Alexiovi ustupuje do pozadí před patrociniem sv. Vojtěcha; ten je pak v pozdním středověku a raném novověku upozaděn patrociniem sv. Markéty.

⁵¹ Srov. SOMMER, P.: *Svatý Prokop*, s. 61. Autor rozmezí mezi jednáními a vlastním založením odhaduje minimálně na dva roky. O okolnostech založení podle ostrovských pamětních záznamů BISTRICKÝ, J.: *Über Falsifikate*, s. 186; BOHÁČ, Zdeněk: *Ostrov. Tisíciletá historie zmařeného kláštera*. Jílové u Prahy 1999, s. 5, pozn. 2.

⁵² *Vita minor*. In: *Středověké legendy prokopské*, Praha 1953, s. 132, 135, 140–141; *Mnich sázavský*. In: FRB II, s. 240–244, 251. Srov. SOMMER, Petr: *Sázavský klášter*. Praha 1996, s. 3; Týž: *Svatý Prokop*, s. 109–122, s. 258, pozn. 398.

⁵³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Anhang IV. Gründung der Trebischer Kirche*, s. 257–261. Srov. BISTRICKÝ, Jan: *Poznámka k tzv. zakládací listině třebíčského kláštera*. *Vlastivědný věstník moravský (VVM)*, 2002, s. 310–315; FIŠER, Rudolf: *K počátkům třebíčského kláštera (Poznámky k tzv. falzu zakládací listiny)*. In: *Ve stopách sv. Benedikta* (dále jen *Ve stopách*), Brno 2002, s. 85–96; MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Církevní instituce na Moravě a historické pozadí vzniku třebíčského kláštera*. In: *Tamtéž*, s. 60, 64; BLÁHOVÁ, Marie: *Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církevních institucí – tak zvaná zakládací listi-*

kláštera hradištského, ten však pokládám za příslovečnou výjimku, potvrzující „pravidlo“. ⁵⁴ Podobně nalezneme řadu dalších příkladů z říšského prostředí, ze kterých vyplývá obtížnost kategorizace rychlosti výstavby chrámů. ⁵⁵ Jednoznačně tak z dochovaných pramenů těžko určíme skutečné datum založení břevnovského kláštera, jak se ale snažím ukázat na širším vzorku, je apriorní trvání na dataci zakladatelských aktivit na přelomu let 992/993 stejně „na vodě stojící“ jako předpoklad starší existence.

Lze očekávat, že fundace nebyla ze začátku příliš stabilní, také její spjatost se sv. Vojtěchem nemusela být po roce 995 velkou výhodou. ⁵⁶ Mám tu na mysli osazení konventu, nikoliv samu právní skutečnost fundace, která nebyla podle mě jako založení knížecí přímo ohrožena. Obecně se pak proto předpokládá, že část první mnišské, původně aventinské, kolonie odešla z Břevnova právě po vyvraždění Slavníkovců, a to patrně na východ do Polska a Uher coby misionáři ve stopách Vojtěchových. ⁵⁷ V Polsku tak měl zásluhou břevnovských mnichů povstat klášter v Kazimierzi. Z Polska posléze odešel někdejší břevnovský opat Anastasius do Uher, konkrétně kláštera v Pannonhalmě, aby se tu stal jako biskup v Koloczi blízkým spolupracovníkem sv. Štěpána a nakonec i arcibiskupem ostříhomským. ⁵⁸

na kláštera Třebíčského. In: Tamtéž, s. 97–112; OBŠUSTA, Petr: *Třebíčské benediktinské opatství a jeho odraz v archeologických pramenech*. In: Tamtéž, s. 219–220.

⁵⁴ WIHODA, Martin: *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*. In: Ve stopách, s. 33; ELBEL, Petr: *Hospodářské zázemí kláštera Hradiště u Olomouce v 11. a 12. století*. In: Tamtéž, s. 39–41; ZAORAL, Prokop: *K zakládacím listinám hradištského kláštera z roku 1078*. ČsČH, 1968, s. 275–283; DOLISTA, Karel: *Ještě k listinám hradištského kláštera z roku 1078*. ČsČH, 1971, s. 111–118; BISTRICKÝ, Jan: *Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnícké listiny*. VVM, 1993, s. 131–136.

⁵⁵ OHLER, N.: *Katedrála*, s. 423–428, 514–517.

⁵⁶ Viz MACHILEK, FRANZ: *Reformorden und Ordensreformen den böhmischen Ländern vom 10. bis 18. Jahrhundert* (dále jen *Reformorden*). In: *Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*, Düsseldorf 1974, s. 63; MERHAUTOVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan: *Románské umění v Čechách a na Moravě* (dále jen *Románské umění*). Praha 1984, s. 64; VILÍMKOVÁ, M. – PREISS, P.: *Ve znamení*, s. 34; SOMMER, Petr: *První dvě století benediktinských klášterů v Čechách*. *Studia mediaevalia Pragensia* (SMP), 2, 1991, s. 77; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Benediktini v českých zemích ve středověku*. In: *Břevnov v českých dějinách*, Praha 1997, s. 8; BLÁHOVÁ, Marie – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Naďa: *Velké dějiny země Koruny české, díl I. Do roku 1197* (dále jen *Velké dějiny*). Praha – Litomyšl 1999, s. 323; TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha 2001, s. 137; JAN, L.: *Řeholník*, s. 169; SOMMER, P.: *Das Kloster Břevnov*, s. 418; Týž: *Sázava a české kláštery 11. století*. In: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha 2006, s. 147; Týž: *Svatý Prokop a jeho kult ve středověku*. In: *Světcí a jejich kult ve středověku*, Praha 2006, s. 265, hl. pozn. 19; Týž: *Svatý Prokop*, s. 59, 61–62.

⁵⁷ Viz *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 29, pozn. 1. S „imitatio sancti Adalberti“ se setkáváme už záhy po roce 997. Srov. KAHL, Hans Dietrich: *Compellere intrare. Die Wendenpolitik Brunos von Querfurtu im Lichte des hochmittelalterlichen Missions- Völkerrechts*. In: *Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters*, Darmstadt 1973, s. 177–274; SYDOW, Jürgen: *Probleme der camaldulensischen Osmision*. In: Tamtéž, s. 146–155; ZLÁMAL, Bohumil: *Pět svatých bratří*. In: *Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel Božích*, Praha 1989, s. 121–125; VON BOGYAY, T.: *Břevnov*, s. 137–138; LABUDA, Gerard: *Inspirace misyjne Kościoła magdeburskiego w działalności chrystianizacyjnej św. Wojciecha i św. Brunona z Querfurtu*. In: *Chrześcijańskie korzenie. Misjonarze, święci, rycerze zakonni (eseje i skice)*, Poznań 1997, s. 35–50; STEJSKAL, J.: *Ostrov Pereon*, s. 15–20.

⁵⁸ Srov. *Životy svatých poustevníků Svorada Vyznavače a Benedikta Mučedníka sepsaný Blahoslaveným Maurerem biskupem pětikostelským*. In: *Legenda a kroniky Koruny uherské*, Praha 1988, s. 65, 68–69; *Větší legenda svatého Štěpána krále*. In: Tamtéž, s. 81–83, 88–89; *Legenda o svatém Štěpánu králi sepsaná biskupem Hartvíkem*. In: Tamtéž, s. 109–110, 115–116; *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 30; PITER, B.: *Thesaurus*, s. 157. Z literatury STEINHÜBEL, J.: *Svatý Vojtech*, s. 126–127; PRAŽÁK, Richard: *Česko-maďarské vztahy*.

Nemáme ale důvody tento exodus zveličovat. Břevnov těžko zůstal neosazen,⁵⁹ je to však hypotézou, jelikož doklady postrádáme. Víme (resp. věříme), že roku 996 byl druhým břevnovským opatem zvolen mnich Jeroným – právě do jeho rukou měl dle další klášterní tradice složit slavné sliby sv. Prokop.⁶⁰ Jako zajímavost proto zmiňme, že v poslední době se v souvislosti s úvahami o původu v té době v Čechách neobvyklého jména Prokop (které měl tento světec získat po svém vstupu do kláštera s východní liturgickou orientací)⁶¹ skutečně znovupromýšlí případná vazba tohoto pozdějšího zakladatele slovanské Sázavy na raný Břevnov sv. Vojtěcha.⁶² Pro další zařazení Břevnova do kontextu vývoje 10.–11. století se tak v tomto ohledu stala inspirativní nedávná svatoprokopská biografie z pera Petra Sommera, kde tento zahraniční zdroj Prokopova mnišství zpochybňuje. Za konstataování mimořádné složitosti a komplikovanosti raného Břevnova skrze aventinský původ, přiklání se nakonec k možnosti, že se Prokop stal mnichem právě zdejším prostřednictvím. Odkazuje na řecko-latinský charakter Aventinu, Prokopovo beze vši pochyby řecké jméno, stejně tak řecký původ řeholního jména prvního břevnovského opata Anastasia.⁶³

Vraťme se ale od sv. Prokopa zpět k Břevnovu konce 10. století. Jak už bylo nastíněno, zdá se, že Břevnov se nacházel po roce 995 v dosti tristní situaci. Údajně projevem jakéhosi „rozčarování“ z Břevnova,⁶⁴ se měla stát fundace ostrovského benediktinského kláštera roku 1000, osazeného latinskými mnichy z bavorského kláštera Niederaltaich (se silnými pouty k Řeznu) pod vedením opata Lamberta.⁶⁵ Nabízejí se i další důvody fundace, ať už podpoření christianizace, prestiž knížecí moci obecně či osobní pohnutky zakladatele – právě v tomto ohledu se někdy uvažuje o tom, že fundace Ostrova byla (mimo jiné) výra-

In: KONTLER, László: Dějiny Maďarska, Praha 2001, s. 432. Jen okrajově TAKÁCS, Imre: *Das Kloster von Martinsberg (Pannonhalma)*. In: Tamtéž, s. 617; ÉRSZEGI, Géza: *Die Christianisierung Ungarns anhand der Quellen*. In: Europas, Band 2, Stuttgart 2000, s. 604–606; ENGEL, Pál: *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*. London – New York 2001, s. 25–29. Uherské tradice o uplatnění břevnovských mnichů nic neví, jak možno soudit z *Damiani Fuxhoffer benedictini Pannonii monasteriologiae libri duo totidem tomis comprehensi*, Tomus I. *Monasteria Ord. S. Benedicti*. Pestini 1858, s. 11, 13, 29–30, 32–34, 59–61, 335.

⁵⁹ HLEDÍKOVÁ, Z.: *Benediktini*, s. 8. Srov. SOMMER, P.: *Svatý Prokop*, s. 31, 59.

⁶⁰ *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 29; ZIEGELBAUER, M.: *Epitome historica*, s. 99–102; PITER, B.: *Thesaurus*, s. 174–175. Naopak nic o takovém spojení neví nejstarší tradice sázavská, tj. *Mnich sázavský*. In: FRB II, s. 241 a *Život sv. Prokopa*. In: FRB I, s. 361.

⁶¹ Srov. spektrum názorů: KOPAL, Petr: *Sázavský klášter jako středisko tzv. staroslověnské liturgie*. In: *Historia monastica I*, s. 143, pozn. 7; BLÁHOVÁ, Emilie: *Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi*. In: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha 2006, s. 221–222; WIHODA, Martin: *Sázavský klášter v ideových souřadnicích českých dějin 11. věku*. In: Tamtéž, s. 247, pozn. 25; JAN, Libor: *Stará Morava mezi Východem a Západem*. In: Tamtéž, s. 259; SOMMER, P.: *Svatý Prokop*, s. 100–102.

⁶² Z literatury srov. KRÁSL, František: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*. Praha 1895, s. 47; REICHERTOVÁ, Květa a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách (dále jen Sázava)*. Praha 1988, s. 288; KADLEC, Jaroslav: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*. Praha 2000, pozn. 1, s. 45; ONDÁŠ, Vladimír: *Byl svatý Prokop basilán nebo benediktin? (dále jen Byl svatý)*. In: *Světci a jejich kult ve středověku*, Praha 2006, s. 211–219; SOMMER, P.: *Svatý Prokop*, s. 261, 265–266.

⁶³ SOMMER, P.: *Svatý Prokop*, s. 92–110.

⁶⁴ Viz MERHAUTOVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D.: *Románské umění*, s. 64, 66; SEKYRKA, T.: *Sv. Vojtěch*, s. 60; SOMMER, P.: *Sázava*, s. 149; Týž: *Svatý Prokop*, s. 62; Týž: *Das Kloster Ostrov (Insula) bei Davle*, s. 420.

⁶⁵ Viz CDB I, č. 40, s. 46–47. K roku 1010 udává počátek ostrovského kláštera (leč rukou 15. století!) *Auctarium Ekkehardi Altahense a. 508–1139*. In: MGH SS XVII. *Annales aevi Suevici*, s. 363. Srov. též *Nomina monachorum Altahensium*, A. *Sub Godehardo abbate 997–1022*. In: Tamtéž, s. 368.

zem pokání knížete Boleslava II., přičemž syn otcovo přání uskutečnil.⁶⁶ Nic nelze vyvozovat z osazení nového konventu bavorskými mnichy. Tato „volba“ přesně odráží vzájemné vazby i politickou situaci, nadto lze s obtížemi uvažovat o síle Břevnova, čítajícího toho času patrně minimum bratří a majícího své vlastní starosti, k zajištění dalšího konventu.⁶⁷

Přes jistě komplikované poměry v Čechách na přelomu tisíciletí však nevidím nutně důvod předpokládat, že by Břevnov vlivem potíží aventinského sboru zcela zanikl a došel obnovy až s příchodem dolnoaltaišské misie.⁶⁸ Nedomnívám se, že by protislavníkovská averze v české společnosti hrála až takovou roli.⁶⁹ Detailní nuance jsou neprokazatelné. Tím, že upřednostňuji Břevnov jako v praxi knížecí fundaci (duchovní patronát sv. Vojtěcha je přitom jistě nesporný),⁷⁰ jsem dalek důsledky 28. září roku 995 přeceňovat. Větším problémem bylo podle mě nejen pro Břevnov úmrtí knížete Boleslava II. roku 999 a nastalé problémy centrální vlády, které se měly dle klášterní historické paměti negativně odrazit na ekonomickém zázemí Břevnova.⁷¹ Permanentní nejistota a válečný stav jistě na kvalitě života v české kotlině nepřidaly.⁷² Přestože můžeme očekávat náklonnost polského a v letech 1003 až 1004 i českého knížete Boleslava Chrabrého vůči Břevnovu jako odkazu sv. mučedníka Vojtěcha, politická situace na poli domácím i zahraničním byla natolik komplikovaná, že jistě vázala veškerou pozornost knížete a v kvalitě života břevnovských mnichů se patrně mnoho neprojevovala.

⁶⁶ Srov. SOMMER, P.: *Sázava*, 147; LUTOVSKÝ, Michal – PETRÁŇ, Zdeněk: *Slavníkovci. Mýtus českého dějepisectví*. Praha 2004, s. 27; CHARVÁT, P.: *Boleslav II.*, s. 167–168, 181. O ničem takovém ale neví BOHÁČ, Z.: *Ostrov*, s. 5–7, který spíše akcentuje logičtější úlohu kolonizační.

⁶⁷ Vedle toho i počátky Ostrova jasně ukazují závislost fundace na světské, tj. knížecí moci, což nás znovu odkazuje k pravděpodobným okolnostem vzniku Břevnova. Jistě, biskupa Thiddaga samozřejmě nelze srovnávat s jeho předchůdcem, trvám ale na svém názoru, že pozice biskupa Vojtěcha je v tomto ohledu nadhodnocována.

⁶⁸ Tak lze soudit z vyjádření JANA, L.: *Řeholník*, s. 169.

⁶⁹ Srov. naposledy SOMMER, P.: *Svatý Prokop*, s. 31, 59.

⁷⁰ Srov. HLEDÍKOVÁ, Z.: *Biskup*, s. 154. Dochované prameny sice zdánlivě hovoří jinak, myslím, že je však pochopitelné, že paměť konventu knížete vytěsnila ve prospěch světce Vojtěcha. I klášterní nekrologium ze 17. století označuje biskupa Vojtěcha za fundátora, zatímco kníže Boleslav je toliko donátorem. Viz NA v Praze, fond Benediktini Břevnov, Necrologium seu memoriale mortuorum fratrum, ac benefactorum Ordinis S. Benedicti, inv. č. 120, fol. 1a, 40b. K významu osobnosti fundátora pro řeholní komunitu a s tím spojený kult srov. MICHAŁOWSKI, Roman: *Święta moc fundatora klasztoru (Niemcy XI-XII wieku)*. KWH, 1984, s. 3–24.

⁷¹ RŮŽIČKA, Jeroným: *Děgepis kláštera Břewnowského a Braumowského*. Časopis pro katolické duchovenstvo, 4, 1846, s. 755.

⁷² K ovzduší srov. KRZEMIEŃSKA, Barbara: *Krise českého státu na přelomu tisíciletí* (dále jen *Krise českého státu*). ČsČH, 1970, s. 497–530; Táž: *Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha (1012–1034)*. ČsČH, 1977, s. 246–271; Táž: *Břetislav I.* Praha 1986, hl. s. 11–78; ŽEMLIČKA, Josef: *Expanze, krize a obnova Čech v letech 935–1055 (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě)*. ČČH, 1995, s. 205–222; WIHODA, Martin: *Mocenský zápas českého a polského státu v 11. a 12. století*. SPFFBU, C44, 1997, s. 5–7. Termín „krize“ relativizuje NOVÝ, R.: *Přemyslovský stát*, s. 9–10, jako nutnou součást státotvorného procesu. Na okraj poznamenejme, že krizi polského státu v třicátých letech 11. století většina zdejších klášterů (snad kromě Krakova) nepřežila a kníže Kazimír, zvaný příznačně Obnovitel, klášterní síť musel po roce 1040 s pomocí nové misie znovu vybudovat. Viz DERWICH, M.: *Die ersten Klöster*, s. 516–517. Analogii s českými poměry ale pro mlčení pramenů jednoduše vést nelze. Jednoznačně ale i v Čechách prostor pro nově přichodící řeholníky byl, jak ukazuje uplatnění dolnoaltaišského sboru v Břevnově a Ostrově, což samo o celkovém stavu leccos napovídá.

Konvent v takové situaci jistě toliko přežíval, na nějaké kvalitativní povznesení neměl ani sil, ani prostředků. To, že se Břevnov snad s Poláky nijak nekompromitoval, naopak mohlo hrát v jeho prospěch po restauraci Přemyslovců. Nadto o žádné Jaromírově pomstě nevíme (jeho pozice také nebyla silná, jak dokládá Thietmar z Merseburku s poukazem na Jaromírovo symbolické odpuštění vin těm, kdož se dříve provinili),⁷³ naopak říšské vojsko v čele s knížetem Jaromírem a králem Jindřichem se dočkalo nemalé domácí podpory.⁷⁴ Lze myslím předpokládat, že druhý dech popadl Břevnov po exodu (části?) aventinských bratří po opětovné konsolidaci přemyslovského státu za knížete Oldřicha; nejpозději pak po hvězdném tažení jeho syna Břetislava I. do Polska roku 1039, odkud kníže po vypálení Hnězda přivezl „nazpět domů“ Vojtěchovy ostatky, když předtím za účasti biskupa Šebíře Čechy se svatým biskupem smířil.⁷⁵

Za definitivní zlom v břevnovských dějinách lze pokládat příchod nových řeholníků z bavorského kláštera Niederaltaich, a to snad nedlouho po osazení nově založeného kláštera sv. Jana na Ostrově z téhož řeholního domu.⁷⁶ Díky tomu se Břevnov zařadil do reformního směru spojeného s kláštery v Metách, Trevíru a Řezně.⁷⁷ Tím byla do jisté míry zachována role, o kterou jistě usiloval biskup Vojtěch přivedením italských mnichů clunijské orientace do Čech, tedy snad i nějaká kontinuita vývoje. Vedle toho nelze očekávat neshody s panovnickou mocí, neboť (opomineme-li už několikrát konstatovanou závislost české raně středověké církve na státu) ačkoliv gorzská iniciativa usilovala obdobně jako aktivita clunijská o reformu monastického života, narozdíl od clunijského směru byla pevně vázána na světské vládnoucí struktury. S touto orientací je pak spjat i následný kult dolnoaltaišského poustevníka Guntera-Vintíře, který byl roku 1045 za opatství někdejšího tamějšího mnicha Meinharda v Břevnově pohřben, a to pravděpodobně na čestném místě ve východním závěru jižní lodi konventního kostela.⁷⁸ Stálost vztahů Břevnova s Niederaltaichem potom dokládá uzavření konfraternity (tj. sblížení obou kon-

⁷³ Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon VI.12, s. 289. Vedle toho uvažme, že sám byl brzy vyhnán bratrem Oldřichem. Tamtéž VI.71, s. 360.

⁷⁴ Jak udává Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon VI.11, s. 287–88, o vyvraždění polské posádky hradu Žatce Čechy. KRZEMIEŃSKA, B.: *Krise českého státu*, s. 518, pozn. 84, mluví o nepopularitě polské okupace ze strany domácích elit, které pramálo participovaly na moci, a proto neměly důvod k loajalitě. Přesto Boleslavova strana nebyla zcela mimo hru.

⁷⁵ Srov. KRZEMIEŃSKA, B.: *Břetislav I.*, hl. s. 173–238. Konkrétním výrazem tohoto smíru se stala v české historické paměti tzv. Břetislavova či hnězdenská statuta, dochovaná v díle kronikáře Kosmy. Viz *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.4, s. 86–88. Spolu s Vojtěchovým tělem došlo také k translaci ostatků jeho bratra Gaudentia a Pěti svatých bratří. Viz *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.4, s. 89.

⁷⁶ *Nomina monachorum Althahensium*, A. Sub Godehardo abbate 997–1022. In: MGH SS XVII. *Annales aevi Suevici*, s. 368; MACHILEK, F.: *Reformorden*, s. 63–64. Viz STADTMÜLLER, Georg – PFISTER, Bonifaz: *Geschichte der Abtei Niederaltaich 731–1986* (dále jen *Geschichte der Abtei*). München 1986, s. 96.

⁷⁷ K Niederaltaichu HEMMERLE, Josef: *Germania Benedictina. Band II. Bayern*. Augsburg 1970, s. 188–197; STADTMÜLLER, G. – PFISTER, B.: *Geschichte der Abtei*, s. 49–190. K Řeznu HAUCK, Albert: *Kirchengeschichte Deutschlands. Band III*. Berlin 1958, s. 378–382.

⁷⁸ CDB I, č. 379, s. 352–354; *Annales Althahenses maiores*. In: MGH SRG US IV, s. 40; *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.13, s. 100; *Život Vintíře poustevníka*. In: FRB I, s. 346; *Mnich sázavský*. In: FRB II, s. 250; *Letopisy české*. In: FRB II, s. 381; *Wolferio Vita S. Godehardi Episcopi posterior* c. 8, 9. In: MGH SS XI, s. 201–202; *Ex Arnoldi libris de S. Emmerammo* c. 61–68. In: MGH, SS IV, s. 571–573. Srov. DRAGOUN, Michal: *Vintíř a Radim. Lokální kultury českého vrcholného středověku* (dále jen *Vintíř*). MhB, 1999, s. 65–75.

ventů coby center duchovního života směřující k vzájemné podpoře, ovšem bez nějakých dalších organizačních závazků) mezi oběma kláštery, k níž došlo v polovině 13. století.⁷⁹

V době opata Meinharda došla zřejmému vyjádření také úcta svatovojetšská, projevená zasvěcením nového kostela, vystavěného knížetem Břetislavem, svatému fundátorovi kláštera.⁸⁰ I tento akt byl později v historické paměti spojen s Vintířem, neboť pozdní vintířovská legenda připisuje tomuto poustevníkovi roli toho, kdo Břetislava s ohledem na vzájemné vztahy a vyslovené přání v tomto klášteře spočinout, ke štědré fundaci vlastně podnítl.⁸¹ Stavební aktivita to byla patrně nemalá, neboť anonymní *Mnich sázavský* opatu Meinhardovi připisuje nikoli toliko konventní kostel, ale mluví o něm dokonce jako o staviteli celého kláštera sv. Vojtěcha.⁸² Břevnovští tedy nepochybně využili šance a k svatému biskupovi se nemálo hlásili. Nejspíše v tomto prostředí lze vidět kořeny kultu budoucího druhého zemského patrona, vzhledem k tomu, že poté, co neuspěly Břetislavovy snahy o dosažení pallia pro Vojtěchovy nástupce v úřadě,⁸³ byl Vojtěch na nějaký čas odložen jaksi na „druhou kolej“, jak ukazuje i nepřilíš honosné pohřebiště v přístavku svatovítské rotundy. Ke stavbě více odpovídajícího svatostánku pro ostatky sv. Václava a Vojtěcha došlo až za Břetislavova nástupce Spytihněva II. roku 1060.⁸⁴

Na špičku českého „pantheonu“ se Vojtěch dostává někdy na přelomu 11. a 12. století, jak dokládá jedním z tzv. Kosmových pokračovatelů přisouzený mu podíl na vítězství v bitvě u Chlumce roku 1126.⁸⁵ Toto je součástí obecného transformačního trendu, kdy se rodila představa státu, odděleného od osobnosti konkrétního panovníka. V případě

⁷⁹ TRUHLÁŘ, Josef: *Několik bohemik mnichovských, díl III. Jména Benediktinů Břevnovských za opatování Dluhomilova 1217–1236*. Časopis Českého muzeum, 1885, s. 269; NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I/3*, s. 892; STADTMÜLLER, G. – PFISTER, B.: *Geschichte der Abtei*, s. 128; SOMMER, P.: *První dvě století*, s. 77; KOUTNÁ-KARG, D.: *Die Anfänge*, s. 222; ŽEMLIČKA, Josef: *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*. Praha 2002, s. 443. Vzájemné vazby Čech a Niederaltaichu dokládají (bohužel bez bližšího určení) pro 13. století *Nomina monachorum Altahensium*, C. *Sub Hermanno abbate 1256*, D. *Sub Volchmaro abbate 1280*. In: MGH SS XVII. *Annales aevi Suevici*, s. 368–369. Obdobně *Hermannus*, *De institutione monasterii Altahensis*. In: Tamtéž, s. 372, či vzpomínkou na opata Dluhomila *Necrologium monasterii Altahae Inferioris*. In: MGH Nec IV. *Dioecesis Pataviensis (Regio Bavarica, Regio Austriaca nunc Lentiensis)*, s. 45.

⁸⁰ CDB I, č. 379, s. 353. Z literatury MERHAUTOVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D.: *Románské umění*, s. 69.

⁸¹ *Život Vintíře poustevníka*. In: FRB I, s. 345. Srov. CDB I, č. 379, s. 353. O údajném Břetislavově křtu Vintířem neví nic ani prokanonizační spis dolnoaltaišského opata Hermana *Ingressus ad vitam S. Guntheri breve chronicon monasterii altahensis ab Hermanno abbate loci conscriptum*, ježž otiskl PTER, B.: *Thesaurus*, s. 9–27. Vedle toho však uvádí též břetislavovské falzum (s. 61–62, 138–139).

⁸² *Mnich sázavský*. In: FRB II, s. 251.

⁸³ O vazbě Vojtěchovy translace a žádostí o povýšení Prahy na samostatnou církevní metropoli výslovně informuje *Annalista Saxo*. In: MGH SS VI, s. 685. O souvislosti vzestupu Břevnova, Vojtěchovy translace a úsilí Břetislava I. o dosažení samostatné české církevní metropole JENAL, G.: *Das Mönchtum*, s. 847.

⁸⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.17, s. 108–109. Srov. KRZEMIENSKA, B.: *Břetislav I.*, s. 237–238; MERHAUTOVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan: *Ideové proudy v českém umění 12. století* (dále jen *Ideové proudy*). Praha 1985, s. 31.

⁸⁵ *Kanovník vyšehradský*. In: FRB II, s. 203–204. Že se dosud nejedná o konsolidovaný kult a toliko z něj vycházející topos ukazuje *Mnich sázavský*. In: FRB II, s. 255–257. Z literatury srov. TŘEŠTÍK, Dušan: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisceví a politického myšlení* (dále jen *Kosmova kronika*) Praha 1968, s. 200–207; Týž: *Die dynastischen Heiligen und Landespatrone: Wenzel, Ludmilla und Adalbert*. In: *Europas Mitte um 1000*, Band 2, Stuttgart 2000, s. 884. Naopak tato pozice sv. Vojtěcha po boku sv. Václava byla už konsolidována ve 13. století, jak ukazuje světcům přičítané rozhodnutí bitvy u Kressenbrunnu. Viz *Příběhy krále Přemysla Otakara II.* In: FRB II, s. 318–319.

přemyslovských Čech se tak rozvinul svatováclavský kult coby věčného vládce země, jež daný kníže z jeho rodu jen zastupuje.⁸⁶ Na srovnatelnou úroveň se svatým knížetem Václavem byl postaven též svatý biskup Vojtěch, jak říká Libušinými ústy během prorocství o budoucí slávě Prahy Kosmas. Obdobně došlo k vědomému prolnutí kultů obou světců už na sklonku třicátých let 11. století, kdy byla sepsána svatováclavská legenda montecasinského mnicha Vavřince.⁸⁷ Tento proces byl zakončen v druhé polovině 12. století, jak dokládá ikonografický materiál.⁸⁸

V otázce kontinuity zástavby klášterního areálu není sice zatím úplně jasno (i vzhledem k objektivním omezením archeologického výzkumu),⁸⁹ pro nás je ovšem rozhodující nezpochybněná stavební aktivita právě v době Břetislava I., a tedy i dostatečná konsolidace břevnovského konventu.⁹⁰

Opomineme-li, že stavba takového chrámu byla velmi dlouhodobou záležitostí, lze uvažovat i o nějakých dalších podnětech pro kvalitativní povýšení chrámu zrovna v této době? Třeba o potřebě či touze po reprezentaci konventu, který po Vojtěchově translaci stoupal v uznání? Nabízí se otázka, proč nespočinuly ostatky svatého biskupa zde – poté, co kníže Břetislav od úsilí o zisk arcibiskupství upustil, a Vojtěch nebyl pohřben s náležitou prestiží? Bylo to reálné? Nebo přece jen převážily zájmy prestiže knížete a biskupa a svatý Vojtěch našel místo posledního odpočinku v areálu pražského hradistě? Tedy v místě s pradávým sakrálním nábojem, a tak odpovídajícím představě o náležitém místě hrobu světce...

⁸⁶ Srv. CDB I, č. 157, s. 163. K výkladu termínu „pax“ TŘEŠTÍK, D.: *Kosmova kronika*, s. 209–213.

⁸⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I.9, s. 18–19; *Laurentii Passio sancti Wenceslai regis*. In: MGH Quellen 7, s. 38. Obdobně též v líčení zásahu obou světců za hrozící války mezi Vratislavem I. a Břetislavem II. Viz *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.47, s. 154–155. Ve stejném duchu se vlastně nese už celá historie hnězdenských událostí, kdy si Kosmas dává záležet, aby bylo zřejmé, že Vojtěch není ledajakým světcem. Viz *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.3, s. 84–85; II.4, s. 85–90.

⁸⁸ MERHAUTOVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D.: *Ideové proudy*, s. 65–66, 74–75, 90–91, 98–99.

⁸⁹ Stávající výzkum byl rozmělněn v několika etapách, nadto vždy omezen na dokumentaci nálezů v místech ohrožených aktuálními stavebními zásahy. Srov. DRAGON, Z. – PREISS, P. – SOMMER, P.: *Břevnovský klášter*, s. 4. Počátky břevnovské klášterní výstavby jsou i z toho důvodu předmětem nutně neukončené debaty: srov. PÍŠA, Vladimír: *Předrománský Břevnov. Předběžná zpráva o výzkumu první benediktinské krypty v Čechách*. Umění, 16, 1968, s. 604–614; Týž: *Zu den Anfängen des ersten Benediktinerklosters in Böhmen*. In: *Bohemia sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*, Düsseldorf 1974, s. 475–480; Týž: *Břevnov v raném středověku. K stavebnímu a výtvarnému vývoji benediktinského kláštera*. Umění, 38, 1990, s. 481–483; Týž: *Das frühmittelalterliche Břevnov. Zeugnis eines grossen Traumes*. In: *Tausend Jahre*, s. 231–295. K tomu DRAGON, Zdeněk – MERHAUTOVÁ, Anežka – SOMMER, Petr: *Stavební podoba břevnovského kláštera ve středověku*. In: *Milénium*, s. 67–137. V reakci opět PÍŠA, V.: *Milénium*, s. 34–40.

⁹⁰ Souhlasně HLAVÁČEK, I.: *Z dějin břevnovského opatství*, s. 14, resp. KOUTNÁ-KARG, D.: *Die Anfänge*, s. 223–224. Příhodnou paralelou pro úvahy nad Břevnovem přelomu 10. a 11. století je Ostrov, klášter bez případného „škraloupu“, ovšem i v jeho případě jsou prokázány velmi skromné poměry až do počátku 12. století, kdy klášter vyhořel. Srov. *Letopisy hradistko-opatovické*. In: FRB II, s. 396. Z literatury MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ, Anežka – RICHTER, Miroslav: *Architektonické zlomky ostrovského kláštera*. Sborník Národního muzea, řada A – historická 34, 1980, s. 1–32; SOMMER, P.: *Sázava*, s. 149–151. Obdobná je pak situace v případě Sázavy (srov. SOMMER, Petr: *Sázavský klášter*, s. 9–16; Týž: *Sázava*, s. 151–152; Týž: *Svatý Prokop*, s. 122–137), Opatovic (SOMMER, P.: *Sázava*, s. 152, 158, pozn. 42). Srov. též SOMMER, P.: *První dvě století*, s. 80–97; CHARVÁTOVÁ, K.: *Počátky cisterckých klášterů*, s. 77–78; JAN, L.: *Řeholník*, s. 172.

Či měli být v Břevnově (spíše než světec Vojtěch, se svým lidem už rituálně usmířený)⁹¹ pochováni svatí bratři Benedikt, Matouš, Jan, Izák a Kristin (jejichž ostatky putovaly do Čech spolu s relikviemi Vojtěchovými)? Hráli už tehdy v historické paměti břevnovských mnichů nějakou roli? Domnívám se, že ne, přestože jsou vedeni už v klášterním nekrologiu z konce 12. století.⁹² Ovšem bez výslovného spojení s Břevnovem. Toto ztotožnění je až pozdního data – uvědomme si, že ještě Kosmas o žádné spojitosti sv. bratrů s Čechami, či dokonce s Břevnovem nebo sv. Vojtěchem neví.⁹³ Proč by také nakonec nebyli pohřbeni zde, ale v odlehlém kapitulním kostele ve Staré Boleslavi?⁹⁴ Ačkoli už od roku 1008 jsou uctíváni jako patroni Polska,⁹⁵ jejich český kult se rozvíjí až od 12.,⁹⁶ nepochybně pak od 13. století.⁹⁷ Vysvětlením oné zmínky v nekrologiu 12. století může být stejně tak „pouhá“ spojitost se sv. Vojtěchem – vždyť k translaci došlo ve stejnou dobu. Otázkou je, jaký význam můžeme přiřknout tomu, že jejich ostatky nesli při slavnostním vjezdu do Prahy opati břevnovský, ostrovský a sázavský hned za ostatky sv. Vojtěcha nesenými knížetem Břetislavem a biskupem Šebířem a až za nimi následovaly ostatky Vojtěchova bratra, hnězdenského arcibiskupa Gaudencia.⁹⁸

Souvislost velkorysé výstavby v břevnovském klášteřišti s Vintířovým kultem je komplikovaná. Pramenný podklad sice mluví o více než blízkých vztazích Vintíře s knížetem Břetislavem, věc však kalí skutečnost, že se jedná o falzum.⁹⁹ Přesto, že doklady o Vintířově angažmá na české straně v zahraničněpolitických aktivitách Oldřichových i Břetislavových známe,¹⁰⁰ mimo samotný Břevnov¹⁰¹ Vintířův kult sílí teprve od 13. století.¹⁰² Ani tehdy však snaha o jeho kanonizaci nebyla úspěšná a na Břevnově se svatovintířská úcta musela

⁹¹ Srov. KOPAL, Petr: *Smíření Čechů se sv. Vojtěchem. Struktura jednoho obrazu v Kosmově kronice*. In: *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*. Brno 2008, s. 45–55.

⁹² NK ČR Praha, rkp. sign. VI G 11, k měsíci listopadu, nefoliováno.

⁹³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I.38, s. 68–72. Tím méně pak prameny zahraniční provenience, v první řadě *Brunonis Vita quinque fratrum*. In: MPH VI, s. 389–428, potažmo *Petri Damiani Vita beati Romualdi* XXVIII, s. 61–64.

⁹⁴ CDB I, č. 382, s. 362; *Letopisy hradištsko-opatovické*. In: FRB II, s. 389; *Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká*. In: FRB III, s. 464. Bylo tu Pět bratrů snad pohřbeno v rámci výstavby nového kostela coby Břetislavova předepsaného pokání za hnězdenské plenění? Viz *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.7, s. 93.

⁹⁵ Srov. MICHAŁOWSKI, Roman: *Translacja Pięciu Braci Polskich do Gniezna. Pryczynek do dziejów kultu religii w Polsce wczesnośredniowiecznej*. In: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa 1995, s. 173–184.

⁹⁶ *Mnich sázavský*. In: FRB II, s. 251; *Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká*. In: FRB III, s. 464. Srov. *Necrologium Olomucense. Handschrift der Königlichen Bibliothek in Stockholm*. In: AfKÖG 1880, s. 653.

⁹⁷ *Přiběhy krále Přemysla Otakara II*. In: FRB II, s. 318–319; *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 29, pozn. 1; *Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila*. In: FRB III, s. 75–77; *Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká*. In: FRB III, s. 464. V tomto ohledu byla doplněna také *Canapariorva vojtěšská legenda*. In: *Slavnikovci ve středověkém písemnictví*, Praha 1987, s. 135, pozn. d.

⁹⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.5, s. 90.

⁹⁹ NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, díl I/2. Od Břetislava I. do Přemysla (1034–1197)*. Praha 1913, s. 7.

¹⁰⁰ Viz *Annales Altahenses maiores*. In: MGH, SRG US IV, s. 19. O Vintířově hájení českých zájmů ve vztahu k císaři Konrádu II. a jeho nástupci Jindřichu III. mluví KRZEMIEŃSKA, B.: *Břetislav I.*, s. 153, 239, 267.

¹⁰¹ NK ČR Praha, rkp. sign. VI G 11, k měsíci říjnu, nefoliováno. Srov. GRAUS, F.: *Necrologium*, s. 794–795; DRAGOUN, M.: *Vintíř*, s. 67–68.

¹⁰² *Letopisové Jindřicha Heimurského*. In: FRB III, s. 309; CDB IV/1, č. 231, s. 400–401; GRAUS, F.: *Necrologium*, s. 795, pozn. 37, 38; ROYT, Jan: *Poustevník Vintíř (Poznámky k hagiografii, kultu a ikonografii svět-*

maskovat svatodivišským kultem.¹⁰³ Uvažovat tedy nad tím, zda byla velkolepá výstavba břevnovského konventního chrámu nějak podmíněna pohnutými dobovými událostmi, můžeme s ohledem na prameny stěží. Nejpravděpodobněji vyznívá už s ohledem na místo a okolnosti pohřbu kult poustevníka Vintíře u původem dolnoaltaišského řeholního osazenstva. Jak tím ale byl (nebo spíše mohl být) skutečně podmíněn plán po desetiletí vedené stavby, odpovědně říci nelze.

Vidíme ale, že od 11. století se začíná rýsovat pozdější výjimečné postavení Břevnova mezi českými benediktinskými kláštery,¹⁰⁴ posléze vyjádřené interpolací v ochranném privilegiu Jana XV. Zde totiž stojí v 10. století stěží myslitelná věta, během času však naplněná: „...aby váš klášter byl pokládán za důstojnější a větší než jiné kláštery, ustanovujeme, aby byl hlavou i učitelem ... ve všech klášterech sv. Benedikta...“.¹⁰⁵ Z Břevnova jich byla osazena celá řada – především Rajhrad, Hradiště u Olomouce, Opatovice nad Labem, Sázava (opatem se tu roku 1097 stal břevnovský mnich Děthard;¹⁰⁶ uvažme i dříve vyřčené spekulace o vazbách sv. Prokopa na Břevnov), a nakonec Police nad Metují a Broumov. Nesmíme opomenout ani to, že zrovna břevnovský mnich Jan se stal roku 1063 prvním biskupem obnoveného moravského biskupství v Olomouci.¹⁰⁷

Vratislav Vaníček vyzdvihl význam břevnovského kláštera pro přemyslovskou zahraniční politiku skrze opata Meinharda a jeho styky, přes mateřský Niederaltaich ke klášterům v Řezně, Hersfeldu, Tegernsee a Hirsau k biskupství v Hildesheimu, a odtud až k panovníku Říše římské, resp. k jeho kancléři. Zvažuje dokonce dolnoaltaiško-břevnovskou komunitu jako podhoubí úvah o přemyslovském královském důstojenství. Opat Meinharda v tomto duchu pokládá za jednu z klíčových osobností církevní politiky Svyatihněva II.¹⁰⁸ S tím se pak pojí podnes citlivá otázka prvního vyhnání sázavských slovanských mnichů. Udávaná motivace kolísá od obecných faktorů, spojených s rozkoem mezi západní a východní církví a unifikací ritu latinského, přes důvody vnitřní, vyjádřené napětím mezi knížecí mocí a právy soukromých fundátorů kláštera, po s tím vším se prolínající lidskou závist, klevety a snahu o vlastní obohacení. Odpověď na tuto otázku není bez zajímavosti pro souvislost s břevnovským osazením Sázavy nejpozději roku 1097.¹⁰⁹ Vztahy mezi benediktinskými kláštery v Bavorsku a v Čechách jsou známé, pozice Niederaltaichu i celé sítě říšských klášterů a jejich role v politice jsou rovněž nesporné.¹¹⁰ Jakkoliv se tedy může

ce). In: Milénium, s. 262; Kubín, Petr: *Kanonizace svatého Prokopa v roce 1204*. In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006, s. 112.

¹⁰³ Svátek Vintířova úmrtí připadal totiž na stejný den jako úmrtí Divišovo.

¹⁰⁴ Srov. HLAVÁČEK, I.: *Z dějin břevnovského opatství*, s. 13–14; SOMMER, P.: *Sázava*, s. 154.

¹⁰⁵ CDB I, č. 38, s. 45; překl.: Slavíkovci ve středověkém písemnictví. Praha 1987, s. 364.

¹⁰⁶ Podrobně líčí *Mnich sázavský*. In: FRB II, s. 252–253. Dále REICHERTOVÁ, K. a kol.: *Sázava*, s. 86; JAN, L.: *Řeholník*, s. 172; ONDÁŠ, V.: *Byl svatý*, s. 218–219.

¹⁰⁷ Srov. *Das Granum catalogi praesulum Moraviae*, s. 67; *Letopisy hradišsko-opatovické*. In: FRB II, s. 390; *Necrologium monasterii Altae Inferioris*. In: MGH Nec IV. Diocesis Pataviensis, s. 67; *Necrologium Altae Superioris*. In: MGH Nec III. Dioceses Brixinensis, Frisingensis, Ratisbonensis, s. 225.

¹⁰⁸ Viz VANÍČEK, Vratislav: *Vratislav II. (I.). První český král: Čechy v době evropského kulturního obratu v 11. století*. Praha 2004, s. 46.

¹⁰⁹ Srov. REICHERTOVÁ, K. a kol.: *Sázava*, s. 95, 296; WIHODA, M.: *Sázava*, s. 237–241; SOMMER, P.: *Svatý Prokop*, s. 114–122.

¹¹⁰ Srov. VOGTHERR, Thomas: *Die Reichsabteien der Benediktiner und das Königtum im hohen Mittelalter (900–1125)*. Stuttgart 2000, především s. 153–270. Viz též BERNHARDT, John W.: *Itinerant Kingship and*

zdat takto podložený vliv břevnovského opata přehnaný, rovinu osobních kontaktů a přímluvců přece jen neradno zcela marginalizovat.

Církevní politika hrála také významnou roli ve zřetelích knížete a posléze krále Vratislava. Již s ohledem na hnutí v tehdejší církvi, tradičně zaškatulkovaná pod termín spor o investituru, a mimo jiné odtud vycházející spor knížete s nepoddajným bratrem, biskupem Jaromírem-Gebhartem.¹¹¹ Patrně nejzásadnějšími Vratislavovými počiny se stalo založení na biskupovi nezávislé kapituly na Vyšehradě a obnovení moravského biskupství v Olomouci. Víme, že pokračovala stavba svatovítského chrámu. Zde ale bezpochyby hrály prim ohledy dynastické a prestižní, nikoli primárně ohled na církev samu. Co můžeme vyvodit o Vratislavově vztahu ke klášterům, či dokonce přímo k Břevnovu? Je známo, že příznivě byl Vratislav nakloněn sázavskému klášteru, jehož mniši se po Vratislavově usazení na stolci předků bez potíží navrátili z uherského exilu a ujali se svého domu.¹¹²

Vzhledem k tomu, že emancipace české církve na světských patronech byla v této době ještě hudbou budoucnosti a nemáme žádné důvody předpokládat, že by se střet panovníka s biskupem, resp. Vratislavova podpora císaře oproti papeži v rámci tzv. sporu o investituru, nějak negativně odrazil na vztazích s Břevnovem, můžeme usuzovat i s ohledem na obsazení olomouckého biskupského stolce břevnovským řeholníkem Janem (naopak olomoucké biskupství bylo jistě namířeno proti moci pražského Jaromíra)¹¹³ na víceméně poklidné vztahy nevybočující z průměru. Objevují se i tvrzení, že Jan nebyl jen mnichem břevnovským, ale také knížecím kaplanem a členem pražské kapituly.¹¹⁴

Volba osoby prvního novodobého (z tehdejšího pohledu přirozeně) olomouckého biskupa nemohla být věcí náhodnou. Obnova moravského biskupství byla od počátku cílena zcela politicky. Tímto aktem kníže Vratislav sledoval zisk mocenské opory na Moravě a analogicky „přistřižení křídel“ svých bratří – biskupa Jaromíra i údělných knížat Oty a Konráda.¹¹⁵ Jistě tak břevnovský mnich Jan musel být osobou ve Vratislavových očích naprosto spolehlivou. Ba, můžeme-li se odvážit spekulace, jistě se nejednalo o člověka průměrného, neschopného, o toliko ovládanou loutku. Takový biskup by Vratislavovy

Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c. 936–1075. Cambridge – New York – Melbourne 1993, hl. s. 3–135.

¹¹¹ ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 2002, s. 97–99, 110–111, 240–241; VANÍČEK, V.: *Vratislav II.*, s. 121–130. K osobnosti biskupa Jaromíra detailněji KALHOUS, D.: *Jaromír-Gebhard*, s. 27–45.

¹¹² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Anhang I, s. 248–249.

¹¹³ O tom, že tato konkurence byla Jaromírem-Gebhartem vnímána velmi negativně, nás informuje Kosmas, ať už líčí fyzické násilí spáchané Jaromírem na Janovi, či uvádí listinu císaře Jindřicha, jíž dokládá kontroverznost tohoto Vratislavova kroku. Viz *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.27, s. 120–122; II.28, s. 122–123; II.37, s. 136–140; *Lamperti Hersfeldensis Annales*. In: MGH SRG US XXXVIII, s. 147–148. Též CDB I, č. 68, s. 70–72, č. 70, s. 73–74. Jaromíra v jeho vztahu k biskupu Janovi následovali též bratři Konrád a Ota, jak dokládá list papeže Řehoře VII. zapovídající poškozování statků olomouckého biskupství. Viz *Registra Gregorii VII., Teil I*, č. 59. In: MGH EE Sel, s. 86–87. O majetkových škodách olomouckého biskupství též CDB I, č. 65, s. 68–69, č. 71, s. 74–75. Ke kauze z pohledu kurie také MHB IV, č. 15–23, s. 241–242. Srov. WIHODA, Martin: *Causa Podivín*. Časopis Matice moravské (ČMM), 1998, s. 280–291.

¹¹⁴ POHL, Kurt: *Beiträge zur Geschichte der Bischöfe von Olmütz in Mittelalter*. Breslau 1940, s. 15. Odtud PLESZCZYŃSKI, A.: *Vyšehrad*, s. 18.

¹¹⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.43, s. 149, uvádí, že bratři Jaromír, Ota a Konrád, dokud byli živi, byli jedné mysli a Vratislav žádnými lstmi jejich jednotu nezlomil. Zapadá to ostatně do historického kontextu tak, jak jej známe. Obdobně pak zřízením biskupství v Kladrubech chtěl později řešit svůj střet s Janem z Jenštejna Václav IV.

plány stěží naplnil. Vratislav určitě volil člověka sobě loajálního, přitom ale schopného osobní iniciativy v intencích pražské politiky a stojícího na vlastních nohou. Kosmou načrtnutý obraz biskupa Jana při líčení olomouckých událostí roku 1073 se sice s touto tezí neslučuje, není však nutné brát jej s doslovnou platností. Kosmas samozřejmě užíval rozličných literárních postupů a kliše k oživení podávaného příběhu, postavy formoval dle svých potřeb, ale především hájil jako svatovítský kanovník zájmy pražského biskupství. Jakkoliv Jaromíra za jeho postup vůči Janovi neváhal kritizovat, přece jen je Jaromír jedním z jím protěžovaných „hrdinů“ (už z podstaty zastávaného úřadu) a vykreslení Jana coby ve srovnání právě s Jaromírem nevýrazné osobnosti¹¹⁶ snad mělo (krom zdůraznění jeho řeholního původu) přispět k představě větší legitimacy biskupství pražského, z vůle knížete omezeného vznikem druhé české diecéze na jeho právech.¹¹⁷

S ohledem na vylíčenou expanzi Břevnova v 11. století se znovu vrací myšlenka na jeho stav mezi lety 995–1039/43. Lze předpokládat, že tento rozmach byl zapříčiněn novou krví z Niederaltaichu nebo byla půda připravena již dříve, a poměry v Břevnově konce 10. století nebyly tak tristní? Bohužel nejsme s to odpovědět. K situaci Břevnova, a tím potažmo celého řádu sv. Benedikta v českém knížectví, také nutno zvážit neúspěšné fundace např. v Želivi a vlastně i v Kladrubech, kde úspěchu došla (ve sporech s domácími mnichy) až třetí kolonie ze Zwielfalten, shodně možná též v Litomyšli.¹¹⁸ Lze toto připsat jen módní oblíbě cisterciáků a premonstrátů, resp. politickým vazbám jednotlivých stran ve sporu mezi císařstvím a papežstvím, nebo tento fakt může něco vypovídat také o domácích poměrech? Určitou indicií je jistě také skutečnost, o níž nás informuje (bohužel nedostatečně) kronikář Jarloch, a sice, že roku 1197 byl papežský legát nucen sesadit břevnovského a sázavského opata.¹¹⁹

Můžeme toliko konstatovat vzhledem k dějům patrným od počátku 13. století, že Břevnov samotný přes veškeré potíže, které s sebou život vždy nese,¹²⁰ vzkvétal a jeho opati byli neopomenutelnými hráči na domácí politické scéně. To se jistě nemohlo stát bez pevných kořenů. Předpoklady však můžeme podloženě vést maximálně do poloviny 11. století. Patrně v době po polovině 11. století se rodí historická paměť břevnovského konventu. Primární devízou byla bezpochyby svatovojtěšská úcta. S tím, jak Vojtěch stoupal na piedestalu až na roveň sv. Václavu, se jistě ne-li upevňoval, tak alespoň formoval duchovní primát Břevnova nad ostatními benediktinskými kláštery. Celý zde popsáný vývoj od půlky 11. století tak naznačuje, že nejpozději v této době zahájili břevnovští opati

¹¹⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II.27, s. 120–122; II.28, s. 122–123.

¹¹⁷ Tamtéž II.21, s. 112–113.

¹¹⁸ Ohledně Litomyšle nepanuje v literatuře zcela shoda. Srov. Nový, R.: *Přemyslovský stát*, s. 130–131; SOMMER, P.: *První dvě století*, s. 78; HLEDÍKOVÁ, Z.: *Benediktini*, s. 9; FOLTÝN, Dušan: *Tajemství kláštera „svatého“ Vrbaty*. In: *Codex gigas – Dáblova bible. Tajemství největší knihy světa*. Praha 2007, s. 64.

¹¹⁹ *Letopis Jarlocha opata kláštera milevského*. In: FRB II, s. 512. Srov. NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I/2*, s. 1149; Týž: *České dějiny, díl I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*. Praha 1928, s. 142. K širším okolnostem mise legáta Guidona BLÁHOVÁ, M. – FROLÍK, J. – PROFANTOVÁ, N.: *Velké dějiny*, s. 575–576.

¹²⁰ Lze odůvodněně z podstaty vlastnických práv předpokládat, že kláštery nemálo doplatily na spory mezi knížaty po smrti Břetislava II. roku 1100. Jako konkrétní příklad zmínme horečné shánění výkupného ve výši 10 000 hřiven stříbra, které byl nucen zaplatit císaři Jindřichu V. kníže Svatopluk roku 1107. Viz *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III.21, s. 187–188. Obdobně roku 1194 Břevnov nadal kníže Přemysl vsí Chylice náhradou za újmy vzniklé za bojů se strýcem Václavem. Viz CDB I, č. 410, s. 443–444.

cestu na výsluní, kam dospěli v době předhusitské, a že tedy (případná) marginalizace kláštera byla již zažehnána.

SUMMARY

*GLITTER AND MISERY OF BENEDICTINE MONASTICISM IN EARLY MEDIEVAL BOHEMIA:
BŘEVNOV MONASTERY IN 993–1200*

The article looks back to the origins of monastic culture in the Czech lands and tries to show complications of this development not long after official Christianisation of the Přemyslid domain on the example of the oldest Benedictine monastery in Břevnov from its beginnings until the complete consolidation at the turn of the twelfth and thirteenth centuries. The author speculates about foundation of the oldest monastery in the Czech lands, its difficult times in 995–1039, the consolidation of the Břevnov monastery during the eleventh and twelfth centuries and its way to the power and cultural peak in the thirteenth century. The study summarizes the research on this topic, points to specific problems and suggests their solutions although due to fragmental sources the suggested ideas are rather hypothetical.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

Mgr. Josef Šrámek
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

VÍRA NEBO KARIÉRA?

KRYŠTOF KAREL (1618–†1641)

A JAN FERDINAND (1618–†1652)

ŠVÁBENŠTÍ ZE ŠVÁBENIC

David Papajík

V následujícím textu sleduji osudy dvou šlechticů, bratrů, před kterými se rýsoval běžný život poměrně málo zámožných příslušníků rytířského stavu. Jejich rod byl dlouhodobě v úpadku, kdy se postupně drobil ne úplně malý majetek, který nashromáždili jeho příslušníci v první polovině 15. století. Rodu patřily na Moravě dva majetkové komplexy, od třicátých let 15. století konické a od šedesátých let 15. století laškovské panství. Sledované osoby příslušely do konické rodové linie, která byla známa svým evangelickým vyznáním víry. Nic nenavštěvovalo tomu, že by se měl jejich život lišit od života jejich předků, které si můžeme představit jako drobné hospodáře bez politických ambicí. Malicherné spory o louku, les nebo pokácené dřevo byly pro jejich život typické. Nikde žádná velká politika spojená s účastí na zemských sněmech a soudech či vazby na panovnický dvůr.¹

Uvidíme, zda se narýsovaná linie opravdu uskutečnila. Zda jim život nenabídl v určitém krizovém momentu novou šanci na vzestup svůj a celého rodu. Švábeničtí bratři původně nesli trochu jiná jména, než jsou uvedena v názvu naší studie, Kryštof Karel byl pouze Kryštofem a Jan Ferdinand pouze Janem. Proč tomu tak bylo a co je vedlo k tomu, aby svá jména rozšířili o další, se dozvíme později.

Nejdříve si představíme jejich rodinné poměry. Podíváme se na konické panství, které po smrti Jana XIII. Konického ze Švábenic (1584–1612) převzali jeho potomci. Jan XIII. Konický ze Švábenic po sobě zanechal čtyři syny – Aleše II., Jindřicha III., Kryštofa a Jana (a tři dcery – Juliánu, Anežku a Veroniku).² Po otcově smrti spravoval konické panství jeho nejstarší syn Aleš II., který ale někdy před rokem 1618 zemřel. Zbylí tři bratři se o panství podělili na základě smluv uzavřených na Konici 1. května 1618.³

Jindřich III. uvádí, že panství bylo jím rozděleno spravedlivě na tři díly – konický, jesenský a březský. Konický díl si přídělil sám Jindřich III., jesenský dostal Kryštof a březský Jan. Díky zmíněnému dělení získáváme velmi podrobný a zajímavý popis konického panství či lépe řečeno dílu, který zůstal Jindřichovi. Nebude na škodu se s některými údaji z tohoto popisu seznámit. Podle něho byla tvrž v Konici vystavěna velkým nákladem ze dřeva a kamene (měla dokonce stáje pro koně z kamene). Na tvrzi bylo velké množství pokojů („v níž jest pokojů drahně“).⁴ Poblíž konické tvrže se nacházel pivovar (v listině

¹ O starších generacích rodu viz PAPAŽÍK, David: *Švábenicové. Dějiny rodu velkých kolonizátorů a jejich pokračovatelů*. V tisku.

² BURIAN, Bohumil: *Konický okres*. Vlastivěda moravská. Brno 1939, s. 66. Číslo uvedená za jmény příslušníků rodu jsou uvedena pro snazší orientaci ve složité genealogii Švábeniců (viz PAPAŽÍK, D.: c. d., v tisku).

³ Text dohody vydal ČERNOCKÝ, Ferdinand Josef: *Z dějin Konice*. In: *Náš domov*, 10, 1901, s. 424–427, 448–451, 466–468, 496. Originál písemnosti se mi nepodařilo nalézt ve fondu Velkostatek Konice v Moravském zemském archivu v Brně, proto používám Černockého edici.

⁴ Tamtéž, s. 426.

je podrobný popis jeho zařízení). K pivovaru patřil v Konici tzv. panský dům a krčmy v Runářově a Křemenci a dvě chmelnice. Krčmy v Jesenci, Ladíně a Dzbelu, které připadly k jesenskému dílu bratra Kryštofa, a krčmy v Březsku a v Ponikvi, které se staly součástí březského dílu bratra Jana, měly povinnost odebírat pivo od konického pivovaru, a to do té doby, než by si některý z bratří vystavěl svůj vlastní pivovar. Ke konické tvrzi patřil také dvůr s ovčírnou. Ke dvoru byli povinni robotou poddaní z městečka Konice a z vesnic Runářova a Křemence. Jindřich dále vyjmenovává všechny pole a louky, které mu přísluší. Podléhaly mu i dva panské mlýny, které za plat pronajímal. Patřilo mu i šest rybníků, které až na výjimky sloužily k chovu kaprů. Rybník u konické tvrze měl jiný účel. Sloužil jako zásobárna vody pro pivovar a chovaly se v něm ryby pouze pro potřeby panské kuchyně. Zjišťujeme i názvy jednotlivých lesů na panství. Je zajímavé, že z jednoho lesa bylo povoleno poddaným brát dřevo „na trouby“ pro vedení vody do městečka Konice a k opravám cest.⁵ Jindřichu (III.) Konickému ze Švábenic podléhalo v městečku Konici 78 osedlých (majitelů domů), ve vsi Křemenci sedm osedlých (jeden z nich byl mlynář) a ve vsi Runářově 22 osedlých.⁶

Majitel Konice v listině řešil i náboženskou otázku. Dozvídáme se, že v Konici byly dva kostely, jeden starší v městečku a druhý, nový, vybudovaný mimo městečko. Z listiny plyne, že zásadní rozhodnutí v náboženské oblasti již učinil Jindřichův starší bratr Aleš II., který oba kostely, faru i se hřbitovy převedl („od sebe podstoupil a odvedl“) pod správu městečka Konice. Dokonce vydal o zmíněném aktu konickým měšťanům listinu. Jindřich III. měšťanům slíbil, že zmíněné privilegium bude dodržovat, protože ho považuje za správné. Sám pak uvádí, že „nemálo pánův a přátel našich při kostele i v kostele starém krevních obojího pohlaví a nejvíce náboženství evangelického pohřbeno jest“.⁷ Také Jindřich vydal měšťanům k celé věci listinu. Nařizuje jim, že mají mít na faře kněze evangelického vyznání. Dále zavazuje sebe a své bratry, kteří by případně vlastnili jeho díl po něm, aby nijak tato ustanovení neporušovali. Dokonce uvádí ustanovení, podle kterého neměli koničtí poddaní novému konickému pánu slíbit věrnost dřív, než on jim potvrdí jejich privilegia (hlavně v náboženské oblasti). Pokud by se jeden z bratrů tomuto poslednímu ustanovení vzpíral, mají ho ostatní dva bratři právo zažalovat k zemskému soudu o 2 000 zlatých. Z uvedeného plyne, že generace potomků Jana XIII. Konického byla evangelického vyznání. Zdá se, že i jejich předkové byli tohoto náboženství.

Pojďme se zastavit ještě u několika dalších zajímavých ustanovení smlouvy z roku 1618. Pokud by některý z bratří chtěl svůj díl prodat, má povinnost o tom čtyři týdny dopředu informovat své bratry. Poté musí nabídnout k prodeji svůj díl nejdříve nejstaršímu bratrovi a kdyby ten neměl o koupi zájem, tak bratru mladšímu. Až pokud by oba bratři nechtěli jeho díl koupit, ho může prodat, komu chce. Kdyby zmíněný postup nedodržel, mohou ho zbývající bratři zažalovat.

Neměli bychom zapomínat ani na ustanovení týkající se jejich sester. Dvě z nich, Anežka a Veronika, byly dosud nedospělé a tudíž neprovdané. Samy se měly rozhodnout, u kterého z bratří chtějí bydlet. Všichni tři bratři se zavázali, že každé z nich budou ročně vyplácet každý ze svého dílu 33 zlatých a 10 grošů. A to až do doby, než se vdají. Dále

⁵ Tamtéž, s. 448.

⁶ Tamtéž, s. 448.

⁷ Tamtéž, s. 450.

bratři slíbili, že společně vypraví pro každou z těchto dvou sester svatbu a dají každé věnem dohromady 300 zlatých.

Pokud by některý z bratrů zemřel bez řádných dědiců, měli se zbylí dva o jeho díl spravedlivě podělit. Kdyby byl jeden z bratrů „marnotratce a mrháč“, tak nemůže získat díly svých zemřelých bratrů.⁸ Dozvídáme se také, že na panství udělal dluhy jak již zemřelý Aleš II. Konický ze Švábenic, tak i Jindřich III. Konický ze Švábenic (patrně spravoval panství nějakou dobu za mladší bratry sám). O tyto dluhy se měli bratři podělit rovným dílem. Protože hodnota Jindřichova konického dílu převyšovala hodnoty dílů obou bratrů, musel Jindřich III. mladším bratrům podepsat směnky, ve kterých se jim zavázal chybějící hodnotu doplatit (Kryštofovi k jesenskému dílu 4 247 zlatých a 17 grošů, Janovi k březskému dílu 6 440 zlatých, čtyři groše a čtyři denáry).⁹

Jindřich III. Konický ze Švábenic brzy po rozdělení panství zemřel. Proto nastalo nové přerozdělení majetků. Jan Švábenský se přesunul z březského dílu na díl konický, jeho bratr Kryštof dostal ke svému jesenskému dílu i díl březský.¹⁰

Podle rekonstrukce berních povinností provedených historikem F. Hrubým k roku 1619, bylo na původním neděleném konickém panství 111 poddanských usedlostí a berní povinnost jeho majitelů odpovídala hodnotě jednoho zbrojního koně (jednalo se o hodnotu, za kterou byl vypraven jezdec do pole).¹¹

Do osudů rytířů ze Švábenic zasáhlo pronikavě a zásadním způsobem stavovské povstání a třicetiletá válka. Švábenicové byli evangelíky, proto nás nepřekvapí, že se v nastávajícím konfliktu postavili na stranu nespokojených stavů proti silně katolicky orientovanému králi Ferdinandovi II. Habsburskému. Povstání bylo poraženo a po bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620 bylo zřejmé, že dojde i k účtování s rebely.

Proti králi se neznámým způsobem provinili i bratři Jan a Kryštof Švábenští ze Švábenic. Zdá se ovšem, že proti němu nebojovali se zbraní v ruce či se nijak výrazně neangažovali. Jen tak si lze vysvětlit, že jim byl sice jejich majetek konfiskován, ale po zaplacení předem vymezených peněžních sum si ho mohli ponechat. Kryštof ze Švábenic byl odsouzen ke konfiskaci tří čtvrtin svého jesenského panství (včetně dřívější březské části konického panství). Nakonec bylo rozhodnuto, že mu bude statek ponechán, když zaplatí pokutu 6 000 zlatých.¹² Co vedlo k tomuto kroku? Minimálně dva důvody. Když se celá záležitost

⁸ Tamtéž, s. 466.

⁹ Tamtéž, s. 467–468.

¹⁰ BURIAN, B.: c. d., s. 66.

¹¹ HRUBÝ, František: *Moravská šlechta r. 1619, její jmění a náboženské vyznání*. Časopis Matice moravské (ČMM), 46, 1922, s. 151, 164. F. Hrubý uvádí jako majitele panství k roku 1619 všechny tři bratry Švábenické ze Švábenic, což ale nemusí vůbec odpovídat skutečnosti, protože jak sám píše, jména majitelů panství sestavoval i podle pramenů starších než jen z roku 1619.

¹² K tomu D'ELVERT, Christian Ritter: *Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Reformation, des dreißigjährigen Krieges und der Neugestaltung Mährens im siebzehnten Jahrhunderte* (dále jen *Beiträge zur Geschichte*, 1867). In: *Schriften*, 16, 1867, s. 178, 187, 214, 263; Týž: *Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, insbesondere Mährens, im siebzehnten Jahrhunderte* (dále jen *Beiträge zur Geschichte*, 1878). In: *Schriften*, 23, 1878, s. 203; SLOVÁK, Jindřich: *O konfiskovaných statcích na Moravě*. Brno 1919, s. 10; *Pobělohorský konfiskační protokol moravský z roku 1623* (dále jen *Pobělohorský konfiskační protokol*). Ed. Jindřich Slovák. Kroměříž 1920, s. 42; KNOZ, Tomáš: *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*. Brno 2006, s. 225, 231, 789. Hodnota jesenského panství Kryštofa ze Švábenic byla odhadnuta na 8 000 zlatých. Kryštof ze Švábenic měl v té době 2 700 zlatých dluhu. Nutno ještě doplnit, že v Slovákových pracích z let 1919 a 1920 je nakupeno mnoho chyb.

v letech 1623–1624 projednávala, byl již patrně z Kryštofa ze Švábenic věrný katolík. Aby zachránil svou kůži a majetky, konvertoval (přestoupil) ke katolické víře.¹³ Druhý důvod, uvedený v konfiskačním a úpadkovém protokolu, spočíval v tom, že jesenské panství bylo velmi zpustošeno.

Podobně jako bratr se zachoval i Jan ze Švábenic, který byl odsouzen ke konfiskaci jedné čtvrtiny konického panství. Po zaplacení pokuty 1 000 zlatých mu bylo jeho zpustošené panství ponecháno (suma je ovšem podezřele nízká, panství mělo násobně vyšší hodnotu než 4 000 zlatých). V konfiskačním a úpadkovém protokolu se navíc dozvídáme, že Jan přijal ke svému jménu další a od té doby se psal jako Jan Ferdinand Švábenský ze Švábenic. Celá operace nepochybně souvisí s tím, že opustil evangelickou víru a přestoupil ke katolictví. Kterého Ferdinanda mělo jeho jméno připomínat, také není nutné zdůrazňovat.¹⁴ Problém nám ovšem poněkud nastává s časovým určením jeho konverze. I když je v konfiskačním a úpadkovém protokolu z let 1623–1624 označen Jan ze Švábenic jako katolík, ke konverzi možná došlo až později. Nejistotu působí skutečnost, že se nám nedochoval originální text konfiskačního a úpadkového protokolu a známe pouze několik jeho mladších opisů.¹⁵ V kontroverzi ke konfiskačnímu a úpadkovému protokolu je zpráva o jezuitské misi z roku 1629. Podle ní byl v roce 1629 z Olomouce povolán Janem ze Švábenic do Konice jeden jezuita, který asistoval při obrácení na katolickou víru Jana ze Švábenic, jeho manželky, třech dalších šlechticů a 16 poddaných.¹⁶ Pokud by byl Jan ze Švábenic katolíkem již v letech 1623–1624, nemusel by povolávat ke svému obrácení v roce 1629 olomouckého jezuitu. Možnost, že by byl v letech 1623–1624 katolíkem, pak odpadl a v roce 1629 by se znovu vrátil ke katolictví, je velmi nepravděpodobná. Proti jeho návratu ke katolické víře až v roce 1629 ovšem svědčí, že na listině vydané v Jevíčku 13. května 1626 se psal konický pán jako Jan Ferdinand Konický ze Švábenic a na Konici.¹⁷ Podobně, při založení konických městských register 7. března 1625 do nich bylo zapsáno, že byla založena „za urozeného a statečného rytíře pana Jana Ferdinanda z Švábenic“.¹⁸ Pokud se v hodnověrných dokumentech uvádí jako Jan Ferdinand již v letech 1625–1626, znamenalo by to, že v letech 1623–1624 byl katolíkem nebo jeho konverzi ke katolictví nemůžeme spojit se změnou jména. Abychom celou věc uzavřeli, pravděpodobně došlo k záměně datace jezuitské misie na Konici, která se uskutečnila ne roku 1629, ale nejspíše roku 1624.

¹³ Podle práce POKORNÝ, František: *Švábenice. Rod pánů ze Švábenic*. Brno 1970, s. 275 přestoupil Kryštof ze Švábenic na katolickou víru v roce 1624. Pro své tvrzení nemá F. Pokorný žádný pramenný odkaz a patrně rok konverze pouze vydedukoval. F. Pokorný odkazuje na práci BURIAN, B.: *c. d.*, s. 143, kde ovšem rok konverze není uveden.

¹⁴ D'ELVERT, Ch.: *Beiträge zur Geschichte*, 1867, s. 194, 273; D'ELVERT, Ch.: *Beiträge zur Geschichte*, 1878, s. 203; SLOVÁK, J.: *c. d.*, s. 11; *Pobělohorský konfiskační protokol*, 1920, s. 51; KNOZ, T.: *c. d.*, s. 225, 232, 237, 789. Ve Slovákových pracích z let 1919 a 1920 je mnoho údajů k Janu Ferdinandovi Švábenskému ze Švábenic zkomoleny. Jan Ferdinand ze Švábenic dlužil v době sepsání konfiskačního protokolu 8 000 zlatých. Předpokládaná hodnota konického panství činila 12 000 zlatých. K Janu Ferdinandovi POKORNÝ, F.: *c. d.*, s. 274.

¹⁵ K problému dochování a datace konfiskačního a úpadkového protokolu KNOZ, T.: *c. d.*, s. 218–226.

¹⁶ TENORA, Jan: *Jesuitské missie na Moravě v letech 1558–1653*. Hlídka. 22, 1905, s. 853.

¹⁷ Moravský zemský archiv (dále jen MZA) v Brně, fond G 2, Nová sbírka, sign. 63/13k-l. Podobně se uváděl jako Jan Ferdinand i na listině vydané 4. května 1626 (Zemský archiv v Opavě – dále jen ZAO), fond Archiv žerotínsko – vrbenský, inv. č. 942). Oba bratři se psali nejednotně, jednou jako Koničtí ze Švábenic, jindy jako Švábenští ze Švábenic.

¹⁸ Citace převzata z Černocký, F. J.: *c. d.*, s. 498.

Na tomto místě vidíme, že se oba bratři ocitli ve velkém rozporu s ustanovením listiny z roku 1618, ve které se jasně uvádí, že je mají jejich poddaní poslouchat a složit slib věrnosti pouze v případě, když budou evangelického vyznání. V době sepsání listiny nikdo nemohl tušit, jak se vše zatočí a obrátí.¹⁹

Z následující doby víme, že podle rozkazu olomouckého biskupa kardinála Františka z Ditrichštejna z 21. srpna 1622, měl být z jaroměřického a konického panství poslán jeden vůz s koňmi a obsluhou do Olomouce k převážení proviantu pro císařskou armádu, a to ke dni 1. září 1622. Každý vůz měl mít s sebou 20 nových pytlů.²⁰ Podle jiného rozkazu, tentokrát krále Ferdinanda II. Habsburského tlumočeného Lvem Burianem Berkou z Dubé ze dne 22. prosince 1623, měly být zbraně a munice uložené v Olomouci okamžitě převezeny na rakouské hranice. Za komisaře v olomouckém kraji, kteří se o to měli postarat, byli vybráni Jan Pivec z Hradčan a z Klimštejna a rytíř Švábenský ze Švábenic. Ti měli okamžitě, jak obdrží tento rozkaz, udělat vše pro jeho splnění. Neměli čekat ani hodinu, ale okamžitě konat. V dekretu je naznačeno, že se očekává, že k danému úkolu přistoupí se vši pilností. Nebyl to úkol jednoduchý, protože k převozu potřebovali 100 vozů a ke každému vozu čtyři koně. Vozy a koně měli získat od šlechty usazené v olomouckém kraji. Kdyby se někdo z oslovených zdráhal žádané poskytnout, měli si to vzít i násilím a jeho jméno poté nahlásit králi. Materiál měli dovézt až k rakouským hranicím a tam ho předat rakouským komisařům. V závěru rozkazu je uvedeno, že sice král o olomouckých komisařích nemá žádné pochybnosti, že se úkolu zhostí se vši rozhodností, ale kdyby tomu tak náhodou nebylo, přihlédl by k tomu panovník při jejich další kariéře.²¹

I když není v královu rozkazu uvedeno jméno rytíře Švábenského ze Švábenic, podle všeho se zdá, že se jednalo o Kryštofa Švábenského ze Švábenic. Po svém přestupu na katolickou víru (nevíme přesně, kdy tak učinil) přijal Kryštof jméno Kryštof Karel Švábenský ze Švábenic a začal jeho velký politický vzestup. Z velké krize, kdy hrozilo, že přijde o všechny své majetky, se dokázal skvěle vymanit a vstupem do služeb krále Ferdinanda II. si zajistil budoucí pronikavou kariéru. Kdyby žádná krize nenastala, patrně by Kryštof prožil život nezámožného šlechtice bez politických ambicí stejně jako většina jeho předků.

S novým jménem a dokonce novým titulem poprvé spatřujeme Kryštofa 15. srpna 1624 v Brně. Psal se tehdy jako Kryštof Karel Konický ze Švábenic a na Jesenci a byl „JmtiC (Jeho Milosti Císaře) římského, uherského a českého krále radou“.²² Z psance se stal císařský a královský rada. Byl to začátek jeho vzestupu. Kryštof Karel proniká na zemský soud a zemský sněm, jehož zasedání se účastnil střídavě v Olomouci a Brně od roku 1625. Máme doloženo, že se objevil v letech 1625–1641 celkem na 32 zasedáních.²³

¹⁹ ČERNOCKÝ, F. J.: c. d., s. 450.

²⁰ *Moravská korespondence a akta z let 1620–1636*. Ed. František Hrubý. 1. sv. Brno 1934, s. 278–279.

²¹ Tamtéž, s. 398–399.

²² *Moravské zemské desky, olomoucká cúda* (dále jen ZDO), III. (1567–1642). Ed. František Matějka. Brno 1953, XXXV, č. 6, s. 495. Kryštof Karel byl do Brna pozván jako smluvčí jedné majetkové operace.

²³ Kryštof Karel Švábenský ze Švábenic se účastnil těchto zasedání zemského soudu a sněmu v Brně: *Moravské zemské desky, brněnská cúda* (dále jen ZDB) III. (1567–1641). Ed. Miloslav Rohlík. Praha 1957, XXXVI, č. 1, s. 483; č. 14, s. 494; č. 21, s. 501; ZDB XXVII, č. 1, s. 505; č. 10, s. 513–514; č. 12, s. 515–516; č. 22, s. 522; č. 38, s. 535–536; č. 46, s. 541–542; ZDB XXXVIII, č. 1, s. 557; č. 17, s. 572–773; č. 43, s. 592–593; č. 52, s. 596–597; č. 71, s. 620–621; č. 77, s. 628; ZDB XXXIX, č. 1, s. 667. Kryštof Karel Švábenský ze Švábenic se účastnil těchto zasedání zemského soudu a sněmu v Olomouci: ZDO XXXV, č. 1, s. 491; ZDO XXXVI, č. 1, s. 503; č. 9, s. 510; č. 16, s. 514–515; č. 24, s. 520–21; ZDO XXXVII, č. 1, s. 533; č. 16, s. 545–546; č. 22,

Kryštof Karel se v letech 1625–1629 nejčastěji psal jako Kryštof Karel Konický ze Švábenic na Jesenci a na Březsku (Kryštof Karel z Švábenic, na Jesenci a Břízku).²⁴ Kryštof Karel tak sídlil na dvou tvrzcích, v Jesenci a v Březsku. V žádném případě se asi nejednalo o nějaká honosná sídla. Tvrz v Jesenci byla vystavěna na návrší nad samotnou vesnicí patrně koncem 16. nebo počátkem 17. století příslušníky rodu ze Švábenic. Počátkem 18. století byl na místě tvrze vybudován barokní zámek, který se dochoval do současnosti.²⁵ Také o tvrzi v Březsku toho mnoho nevíme, snad byla vybudována ve stejné době jako tvrz v Jesenci. Tvrz zanikla patrně koncem 18. století v souvislosti s parcelací místního dvora, s nímž byla asi spojena.²⁶

V roce 1628 byl Kryštof Karel jmenován nejvyšším hofrychtěrem markrabství moravského.²⁷ Tento úřad bude k všeobecné spokojenosti panovníků Ferdinanda II. a Ferdinanda III. zastávat až do své smrti v roce 1641.²⁸ Je to vůbec poprvé, kdy příslušník rytířů ze Švábenic získal nějaký úřad. Nikdo z jeho předků nezastával takové významné postavení. Hofrychtér nebo-li dvorský sudí byl nejvyšším úředníkem nad královskými leníky. Protože počet přímých královských leníků neustále klesal, úloha dvorského sudího po roce 1600 spočívala hlavně v tom, že stál v čele moravského rytířstva. Zjednoduše řečeno, byl nejvyšším představitelem nižší šlechty na Moravě.²⁹ Získáním úřadu dvorského sudího se zařadil Kryštof Karel mezi nejvyšší úředníky v zemi (významnější úřady než dvorský sudí zastávali pouze příslušníci panského stavu) a nejbližší poradce krále.³⁰ V pozici přísedícího na zemském soudě a od roku 1628 i dvorského sudího se Kryštof Karel účastnil mnoha různých jednání ať majetkového nebo čistě politického charakteru.³¹

s. 549–550; č. 28, s. 554; č. 32, s. 558; č. 36, s. 561; č. 44, s. 570; č. 63, s. 589; č. 72, s. 608; ZDO XXXVIII, č. 8, s. 631; č. 27, s. 644.

²⁴ ZDB XXXVI, č. 21, s. 501.

²⁵ O tvrzi v Jesenci pojednali NEKUDA, Vladimír – UNGER, Josef: *Hrádky a tvrze na Moravě*. Brno 1981, s. 142 (zmatečně, údaj z roku 1569 se týká jiného Jesence u Protivanova); SPURNÝ, František a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 2. Severní Morava. Praha 1983, s. 111 (heslo je zmatečné s mnoha chybami). K jinému Jesenci u Protivanova HOŠÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. 1. Praha 1970, s. 356 a MUSIL, František: *K vývoji šlechtických sídel na Šumpersku a Bruntálsku*. Střední Morava, 1998, č. 7, s. 30–41. V poslední uvedené práci na s. 33 i o námi sledovaném Jesenci.

²⁶ O tvrzi v Březsku psali SPURNÝ, F. a kol.: *c. d.*, s. 43 a MUSIL, F.: *c. d.*, s. 33.

²⁷ Poprvé Kryštofa Karla ze Švábenic s novým titulem spatřujeme na zasedání zemského soudu a sněmu v Brně 9. září 1628 (ZDB XXXVII, č. 12, s. 515–516).

²⁸ Jako nejvyšší hofrychtér jmenován Kryštof Karel ze Švábenic ještě na zasedání zemského soudu a sněmu v Olomouci 24. června 1641 (ZDO XXXVIII, č. 27, s. 644).

²⁹ K úloze dvorského sudího KAMENÍČEK, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské* (dále jen *Zemské sněmy*). 1. díl. Brno 1900, s. 149–150.

³⁰ Tamtéž, s. 155.

³¹ Např. 24. února 1625 v Brně byl Kryštof Karel ze Švábenic relátorem ve věci projednávání záležitosti sirotků (KAMENÍČEK, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské* (dále jen *Zemské sněmy*), 2. díl. Brno 1902, s. 710–711). 6. ledna 1626 pečtil jeden testament (ZDO XXXVI, č. 4, s. 504–506). 4 a 13. května 1626 svědčil Kryštof Karel ze Švábenic v Jevíčku (ZAO, fond Archiv žerotínsko – vrbenský, inv. č. 942; MZA v Brně, fond G 2, Nová sbírka, sign. 63/13k-l). 9. června 1626 pečtil v Jaroměřicích Kryštof Karel ze Švábenic jako svědek listinu ve sporu o vodní právo (MZA v Brně, fond E 55, Premonstráti Klášterní Hradisko, inv. č. 134, sign. J 112). 19. ledna 1628 přivěsil v Olomouci Kryštof Karel ze Švábenic pečeť na listinu Anděly Magdalény Podstatské z Prusinovic (ZAO, fond Archiv žerotínsko – vrbenský, inv. č. 966). 26. června 1628 se Kryštof Karel ze Švábenic účastnil ve Znojmě projednávání o potvrzení práv a privilegií moravských stavů (KAMENÍČEK, F.: *Zemské sněmy*, 2, 1902, s. 715–717, uveden zde pouze

Kryštof Karel je zajímavou postavou rodu i z mnoha jiných důvodů. Máme doloženo, že vlastnil česky psanou Münsterovu *Kosmografii* vydanou v Praze roku 1554. Jak to můžeme tak jednoznačně tvrdit? Do knihy totiž Kryštof Karel vlastnoručně napsal dvě poznámky, které zachycovaly významné okamžiky z jeho života. Zbývá dodat, že kniha existovala ještě roku 1906, kdy se nacházela ve vsi Troubelicích (na Uničovsku).³² Její současné uložení mi není známo.³³

Málokdy se nám podaří zachytit vlastní pocity osoby ze 17. století, pokud se zrovna v její pozůstalosti nedochoval její deník. Proto si dovoluji obě krátké poznámky ocitovat v plném znění podle záznamu z roku 1906. V první nám Kryštof Karel oznamuje, že se oženil 19. února 1629 v biskupském paláci v Kroměříži s Annou Veronikou Bítovskou ze Slavíkovíc a na Malenovicích: „Léta Páně 1629. dne 19. februarii já Kryštof Karel ze Švábenic a na Jesenci měl sem veselí svadební v městě Kroměříži na dómě biskupském s urozenou paní Annou Bítovskou z Slavíkovíc na Malinovicích a Loukách. Pane Bože, rač nám spolem své svaté požehnání a dítek rozmnožení dáti K. K. v Sswabenicz“. Z druhého přípisu do knihy zjišťujeme, že modlitby k Bohu byly úspěšné a novomanželům se 25. ledna 1630 narodila dcera Johana Františka: „Léta Páně 1630. na den obrácení sv. Pavla na víru křesťanskou dal jest mně Pán Bůh s manželkou mou nejmilejší ceru, kterej sem dal říkáti Johanna Františka. Pane Bože všemohoucí, račiž dáti, aby v dobrém rostoucí Tebe Pana Boha svého se bála a po cestách Tvých kráčela, nám pak rodičom na tomto světě ve vši poctivosti ku potěšení živa byla“.³⁴

Velmi brzy po svatbě se změnil i přídomek, který Kryštof Karel používal, na zasedání zemského sněmu (a soudu) 6. května 1629 se uvádí jako Kryštof Karel ze Švábenic, na hradě Malenovicích, Jesenci a Březsku.³⁵

Po dvou drobných tvrzcích v Jesenci a Březsku, které nemohly v žádném případě být důstojným sídlem pro mocného šlechtice, Kryštof Karel vyženil „pořádné“ panské sídlo. Hrad v Malenovicích (na Zlínsku) se nachází na skalnatém výběžku nad jihovýchodním okrajem Malenovic.³⁶ Dobře dochovaný hrad má tvar zalamovaného oválu. Je to typický

jako K. K. ze Švábenic). Jako smluvčí v různých záležitostech vystupuje Kryštof Karel ze Švábenic v letech 1624–1638 (ZDO XXXV, č. 6, s. 495; ZDO XXXVI, č. 25, s. 521–522; ZDO XXXVII, č. 3, s. 534–535; ZDB XXXVIII, č. 3, s. 559–561; ZDO XXXVII, č. 85, s. 618–619; ZDO XXXVII, č. 6, s. 630; MZA v Brně, fond E 28, Jesuité v Olomouci, inv. č. 47, sign. P 1/2; MZA v Brně, fond G 2, Nová sbírka, sign. 174/18b). Jako relátor k zemským deskám v roce 1630 (ZDB XXXVIII, č. 3, s. 559–561). 6. ledna 1631 přiložil Kryštof Karel ze Švábenic pečeť na jeden testament. V dokumentu se omylem uvádí jako Jan Kryštof Švábenský ze Švábenic a na Malenovicích (Hans Christof Schwabensky von Schwabenitz und auf Malenowitz, viz ZDB XXXVII, č. 63, s. 611–613; č. 65, s. 614–616). 25. června 1631 se v Olomouci Kryštof Karel ze Švábenic stal jedním ze zmocněnců při prodeji laškovského panství (ZDO XXXVII, č. 25, s. 552–553; MZA v Brně, fond G 7, Listiny zemského soudu Brno, sign. II/80). V letech 1634 a 1638 je Kryštof Karel ze Švábenic doložen jako člen komise, která měla prověřit odhad hodnoty jednotlivých panství v olomouckém kraji (NOVOTNÝ, Jaroslav: *Moravský berní systém v století XVII*. ČMM, 58, 1934, s. 147–148).

³² BLAŽEK, Jan: *Paměti staré. V Troubelicích u Unčova*. Selský archiv, 5, 1906, s. 31.

³³ Pátrání ve fondu Archiv obce Troubelic nevedlo k žádanému výsledku (Státní okresní archiv Olomouc, fond Archiv obce Troubelic).

³⁴ BLAŽEK, J.: *c. d.*, s. 31.

³⁵ ZDB XXXVII, č. 38, s. 535–536 (*Kryštof Karel z Švábenic, na hradě Malenovicích, Jesenci a Bříska*). V knize moravského rytířstva je k roku 1628 vyobrazen znak Kryštofa Karla ze Švábenic. Na modrém štítu vidíme čtyři zlaté střely (MZA v Brně, fond A 3, Stavovské rukopisy, č. I 45).

³⁶ O hradu v Malenovicích psali alespoň výběrově HOSÁK, Ladislav – ZEMEK, Metoděj a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 1. díl. Jižní Morava. Praha 1981, s. 149–50; KOHOUTEK, Jiří:

příklad hradu s plášťovou zdí (tak M. Plaček).³⁷ Za stavitele hradu je považován moravský markrabě Jan Jindřich v šedesátých letech 14. století, poté byl hrad mnohokrát přestavován. Za krátké švábenické vlády se nepředpokládá žádná výraznější stavební aktivita na hradě.³⁸

Pro přesnost je třeba dodat, že výjimečně se v přídomku Kryštofa Karla ze Švábenic objevuje ještě jedno sídlo, a to tvrz Louky (např. roku 1630 Kryštof Konický z Švábenic na Jesenici, Malenovicích a Loukách).³⁹ Ves Louky (dnes Louky nad Dřevnicí) se nachází tři km západně od Zlína. Zdejší tvrz stávala na konci zahrady u domu č.p. 65, zůstaly po ní základy věže a sklepení.⁴⁰

Kryštof Karel se sice oženil s poměrně bohatou nevěstou, ale na druhou stranu se jednalo zároveň o vdovu po Adamu Jiřím Prackšickém ze Zástřízl (zemřel roku 1627) s pěti malými dětmi.⁴¹ Po narození své vlastní dcery Johany Františky se tak musel starat o několik dětí (přesný počet nelze stanovit, protože některé děti z prvního manželství byly již po smrti, víme to např. o malém Václavovi).⁴² Z čeho soudíme, že byla manželka Kryštofa Karla při penězích? Např. z toho, že 11. listopadu 1630 vydala v Olomouci prohlášení, ve kterém potvrdila, že jí jedna šlechtična zaplatila 35 100 zlatých za statek Doubravice, který jí v roce 1624 Anna Veronika prodala. Zdá se, že Anna Veronika s manželem střídavě pobývala na hradě v Malenovicích a na tvrzi v Jesenci, což usuzujeme z jejího přídomku (Anna z Švábenic, rozená Bítovská z Slavíkovíc na Jesenci a hradě Malenovicích).⁴³ Zbývá ovšem doplnit, že i Anna Veronika měla „škraloup“ u katolického režimu a musela zaplatit (ještě před sňatkem s Kryštofem Karlem) velikou pokutu 15 000 zlatých.⁴⁴

Za 1 200 zlatých zakoupila Anna Veronika 15. listopadu 1630 dům v Olomouci (dnes Česká ulice č.p. 18), který v roce 1637 převedla na manžela. Ještě v roce 1678 se jako majitelka tohoto domu uvádí „paní Švábenská“ (o koho se konkrétně jedná, nedovedeme určit).⁴⁵

Hrad Malenovice. Gottwaldov 1985; POKLUDA, Zdeněk: *Dějiny malenovického hradu* (dále jen *Dějiny malenovického hradu*). In: Gottwaldovsko od minulosti k současnosti, 8, 1986, s. 111–197; PLAČEK, Miroslav: *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1996, s. 230–231; POKLUDA, Zdeněk: *Hrad Malenovice*. Zlín 1998; PLAČEK, Miroslav: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí* (dále jen *Ilustrovaná encyklopedie*). Praha 2001, s. 372–375; POKLUDA, Zdeněk: *Hrad Malenovice*. Zlín 2005.

³⁷ PLAČEK, M.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 372, 375.

³⁸ Tamtéž, s. 374–375.

³⁹ ZDO XXXVII, č. 3, s. 534–535. Po Loukách se roku 1628 psala i Anna Veronika Bítovská ze Slavíkovíc (ZDO XXXVI, č. 12, s. 511–512). Znovu se Kryštof Karel ze Švábenic psal po Loukách roku 1636 (PRASEK, Vincenc: *Paměti Malenovic a Pohořelic jakož i dědin k panství Malenovskému a Pohořelskému příslušných*. Velké Meziříčí 1883, s. 79–80).

⁴⁰ NEKUDA, V. – UNGER, J.: *c. d.*, s. 183.

⁴¹ POKLUDA, Z.: *Hrad Malenovice*. Zlín 2005, s. 13.

⁴² Týž: *Dějiny malenovického hradu*, s. 136.

⁴³ ZDO XXXVII, č. 14, s. 544. Kupující šlechtičnou byla Kateřina Lvová z Němčího a na Žeranovicích. K tomu z roku 1628 prodejní vklad doubravického panství (ZDO XXXVI, č. 12, s. 511–512). Anna Veronika ze Švábenic půjčila peníze Bohuši Kokorskému z Kokor, který jí peníze pojistil na vsích Ochoz a Klužínek (BURIAN, B.: *c. d.*, s. 143).

⁴⁴ POKLUDA, Z.: *Dějiny malenovického hradu*, s. 136. V září 1630 vedl Kryštof Karel ze Švábenic jménem své manželky Anny Veroniky spor s Karlem starším ze Žerotína ve věci složení účtů z pozůstalosti po Zikmundovi a Jáchymovi Bítovských ze Slavíkovíc (ZAO, fond Archiv žerotínsko – vrbenický, inv. č. 1027).

⁴⁵ NATHER, Wilhelm: *Kronika olomouckých domů*. 2. díl. Olomouc – Opava 2007, s. 79.

Dodnes dochovanou památkou na oba manžele Kryštofa Karla a Annu Veroniku je zvon, který nechala malenovická obec ve spolupráci s majiteli panství v roce 1629 odlít pro malenovický kostel. Zvon nese erby obou jejich rodů.⁴⁶

Ze zachovalých materiálů se zdá, že Kryštof Karel spolu se svou manželkou spravovali malenovické panství k jeho prospěchu. Vydávali společně mnoho listin, z nichž můžeme připomenout privilegium sepsané na hradě Malenovicích 14. května 1630 pro soukenický cech v městečku Malenovicích.⁴⁷ Podobně se se souhlasem Kryštofa Karla ze Švábenic ustavil v Malenovicích v roce 1635 řeznický cech a v roce 1636 získal nová privilegia cech ševcovský.⁴⁸

Bratři Kryštof Karel ze Švábenic na Jesenci a hradě Malenovicích a Jan Ferdinand ze Švábenic a na Konici se spolu se svědky sešli 29. dubna 1637 na tvrzi v Jesenci, kde došlo k vzájemné dohodě o úpravě hranic mezi konickým a jesenským panstvím.⁴⁹

Úspěšný život završil Kryštof Karel ze Švábenic v roce 1641. Podle V. Praska zemřel Kryštof Karel 20. srpna 1641 a byl pochován v kostele v Malenovicích. Zmíněný údaj našel V. Prasek roku 1883 na jeho náhrobním kameni v malenovickém kostele, který se do současné doby nedochoval.⁵⁰ Pokud je zmíněný údaj pravdivý, pak by to znamenalo, že Kryštof Karel zemřel velmi náhle, neboť ještě 24. června 1641 se účastnil zasedání zemského soudu a sněmu v Olomouci⁵¹ a 30. června 1641 učinil narovnání s majitelem otrokovického panství o sporné louky.⁵²

Jak jsem již uvedl, Kryštof Karel Konický ze Švábenic (1618–†1641) byl původně evangelického vyznání víry. Kdyby nepřišlo stavovské povstání a vzpoura proti panovníkovi, patrně by prožil nevýrazný život jako jeho předci. Stavovské povstání ovšem osudově zasáhlo do jeho života. Kryštof Karel se neznámým způsobem angažoval na protikatolické straně, za což byl potrestán konfiskací tří čtvrtin svého pozemkového majetku. Nakonec mu byl majetek ponechán po zaplacení finanční pokuty rovnající se hodnotě tří čtvrtin jeho pozemkového majetku. Hrozil mu osud dlužníka, vyhnance a vydědence, proto volil raději přestup na katolickou víru. Opustil sice víru svých otců, ale jako kompenzaci za tento

⁴⁶ PRASEK, V.: c. d., s. 78; POKLUDA, Z.: *Dějiny malenovického hradu*, s. 136.

⁴⁷ PRASEK, V.: c. d., s. 80–83.

⁴⁸ Tamtéž, s. 83–84. Ve fondu Velkostatek Malenovice uloženém v MZA v Brně není žádný písemný materiál, který by se týkal osoby Kryštofa Karla Konického ze Švábenic.

⁴⁹ MZA v Brně, fond E 59, Premonstráti Zábřovice, sign. 46.

⁵⁰ PRASEK, V.: c. d., s. 85. Na smrti Kryštofa Karla ze Švábenic roku 1641 se shoduje většina literatury (*Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Díl 24. Praha 1906, s. 845; HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Brno 1938, s. 373; POKORNÝ, F.: c. d., s. 275; POKLUDA, Z.: *Dějiny malenovického hradu*, s. 136. Podle práce VALUŠEK, David – SLADKOWSKI, Marcel: *Nápisy na šlechtických náhrobnících v okrese Zlín*. In: Zlínsko od minulosti k současnosti, 18, 2001, s. 10–11 byl na náhrobníku Kryštofa Karla ze Švábenic následující text: „Stateczni Rytirz Kristof Karel Koniczky z Swabenic na hradě Malenowicych a Gesenicy gehu Milosti Cys: Radda a Negwissy Hofrichter w Markrabstwy Morawskem kterizto Roku 1641 dne 20 Mesice Augusti umrzel.“ Uvedení autoři vycházeli ze starších záznamů J. P. M. Cerroniho. K této problematice vznikla v roce 2008 na katedře pomocných věd historických v Brně diplomová práce Zdeňky Veselé *Epigrafické památky okresu Zlín do roku 1900* (práci jsem neměl k dispozici, za upozornění na její existenci děkuji dr. T. Baletkovi).

⁵¹ ZDO XXXVIII, č. 27, s. 644. Kryštof Karel ze Švábenic zároveň 24. června 1641 v Olomouci přiložil svou pečeť na jednu listinu (ZDO XXXVIII, č. 33, s. 647–649, do desk vloženo roku 1642).

⁵² MZA v Brně, fond G 2, Nová sbírka, sign. 294/2; PRASEK, V.: c. d., s. 84. Tímto majitelem byl Kryštof Karel Podstatský z Prusinovic.

svůj „ústupek“ mohl udělat velkou politickou kariéru. Můžeme dokonce konstatovat, že se stal jedním ze spolutvůrců restauračního režimu. Začal pravidelně zasedat na zemských soudech a sněmech (1625–1641) a v roce 1628 byl dokonce jmenován nejvyšším dvorským sudím. Teoreticky a patrně i fakticky tak od dosazení do úřadu až do své smrti stál v čele moravského rytířského stavu.

Kryštof Karel si vybudoval takové postavení v moravské společnosti, že bylo zřejmé, že jeho potomci mohou pozvednout nebo alespoň udržet prestiž rodu na vysoké úrovni. Pokud byl v mnoha oblastech Kryštof Karel tak úspěšný, tak v tomto ohledu „zklamal“. Mužského potomka nezplodil (nebo mu syn v mladém věku zemřel). Zůstala po něm pouze jediná vlastní dcera Johana Františka, která byla provdána za hraběte z Oppersdorfu. Navíc poměrně brzy zemřela, a tak její veškerý majetek připadl její matce a vdově po Kryštofu Karlovi ze Švábenic Anně Veronice.⁵³

Vdova Anna Veronika žila na malenovickém hradě a v domě v Uherském Hradišti, který zakoupila roku 1644.⁵⁴ Jak je vidět, Anna Veronika si počínala obratně. Ke svému jesenskému panství dokázala získat i dvě další vesnice Ochoz a Klužínek. V roce 1656 tento majetek dala své dceři z prvního manželství Zuzaně Kateřině Praksické ze Zástřizl.⁵⁵ Ve stáří trpěla Anna Veronika ztrátou zraku, také možná proto v roce 1661 zřídila v Malenovicích špitál pro čtyři chudé.⁵⁶ Anna Veronika zemřela 24. ledna 1663 ve věku 63 let.⁵⁷ Zmíněný údaj našel v roce 1883 V. Prasek na stříbrném kříži, který byl Anně Veronice po její smrti dán do rakve a do ruky.

Přesuneme naši pozornost k osudům bratra Kryštofa Karla ze Švábenic Jana Ferdinanda ze Švábenic. Jeho bratr v určitém směru kopíroval osudy Kryštofovy. Již teď můžeme říci, že se v určitý okamžik protnou jeho životní cesty s cestami rodiny jeho bratra. Jana Ferdinanda jsme opustili v okamžiku, kdy jako původně zatvrzelý evangelík přijal katolickou víru. První předpoklad k budoucímu vzestupu tak byl splněn.

Manželkou Jana Ferdinanda ze Švábenic byla Eliška Bukůvková z Bukůvky, která v prosinci 1629 prodala svůj majetek, polovinu vsi Kyselovic, za 2 000 zlatých Zdeňkovi Františkovi Lvovi z Rožmitálu a z Blatné a jeho manželce Kateřině.⁵⁸ Jan Ferdinand ze Švábenic se díky svému přestupu ke katolictví udržel jako majitel konického rodového panství.⁵⁹ Samotné panství nebylo v dobrém hospodářském stavu a v berních pramenech ze

⁵³ WOLNY, Gregor: *Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert*. Olmützer Kreis. 5. Band. Brünn 1839, s. 468.

⁵⁴ POKLUDA, Z.: *Hrad Malenovice*. Zlín 2005, s. 13.

⁵⁵ BURIAN, B.: c. d., s. 143; POKLUDA, Z.: *Dějiny malenovického hradu*, s. 137 (do zemských desk vloženo roku 1657). Jednalo se o jejího jediného žijícího potomka.

⁵⁶ Ztráta zraku – POKLUDA, Z.: *Dějiny malenovického hradu*, s. 137; špitál – PRASEK, V.: c. d., s. 89.

⁵⁷ PRASEK, V.: c. d., s. 97; POKLUDA, Z.: *Dějiny malenovického hradu*, s. 137; Týž: *Hrad Malenovice*. Zlín 2005, s. 14. Nesprávně uvádí PRASEK, V.: c. d., s. 84, že Anna Veronika Bítovská ze Slavíkovců zemřela již roku 1637. V. Prasek se totiž domníval, že existovaly dvě Anny Veroniky Bítovské ze Slavíkovců, první, která zemřela roku 1637, a druhá, která zesnula roku 1663.

⁵⁸ ZDO XXXVI, č. 31, s. 526 (do desk vloženo roku 1630). Eliška se zde uvádí jako Eliška Švábenská, rozená Bukůvková z Bukůvky a na Konici. 4. a 13. května 1626 svědčil Jan Ferdinand Konický ze Švábenic a na Konici v Jevíčku (ZAO, fond Archiv žerotínsko – vrbenský, inv. č. 942; MZA v Brně, fond G 2, Nová sbírka, sign. 63/13k-l).

⁵⁹ Ze třicátých let 17. století je doloženo několik jeho pořízení týkajících se správy konického panství (ČERNOCKÝ, F. J.: c. d., s. 498–499). 25. července 1635 v Želči přiložil svou pečeť Jan Ferdinand Švábenský

čtyřicátých let 17. století je označováno jako „zkažené“.⁶⁰ Nutno ovšem přiznat, že podobně na tom byla většina panství na Moravě. Opačný stav byl spíše výjimkou.

Někdy před rokem 1648 Janu Ferdinandovi zemřela manželka Eliška Bukůvková z Bukůvky. Jan Ferdinand ovšem nemínil zůstat bez manželky a patrně velmi brzy se znovu oženil. Jednalo se ovšem o sňatek pro nás mimořádně zajímavý a otázkou zůstává, jaká byla motivace celého aktu. Druhou manželkou Jana Ferdinanda ze Švábenic se stala nevlastní dcera jeho zemřelého bratra Kryštofa Karla Zuzana Kateřina Praksická ze Zástřizl. Zbývá doplnit, že Zuzana Kateřina pocházela z prvního manželství Anny Veroniky Bítové ze Slavíkovíc s Adamem Jiřím Praksickým ze Zástřizl. Jak jsme ličili v předešlém textu, podruhé se Anna Veronika Bítovská ze Slavíkovíc provdala za Kryštofa Karla ze Švábenic. Zuzana Kateřina Praksická ze Zástřizl byla roku 1648 patrně jediným žijícím potomkem ze dvou manželství své matky Anny Veroniky Bítové. Zuzana Kateřina se narodila pravděpodobně roku 1623, takže byla výrazně mladší než Jan Ferdinand ze Švábenic. Věkový rozdíl mezi manželi byl nepochybně větší než 25 let.⁶¹

Zdá se, že nový sňatek Jana Ferdinanda ze Švábenic byl motivován finančními důvody. Proč si to myslíme? V roce 1648 probíhalo u zemského soudu řízení, ve kterém se Jan Ferdinand ze Švábenic domáhal jménem své manželky Zuzany Kateřiny dědictví po zemřelém Bernardu Františkovi ze Zástřizl. Přizvaní svědci dosvědčili, že z rodu Praksických ze Zástřizl zůstává na živu pouze jediná Zuzana Kateřina.⁶²

V roce 1649 zakoupil Jan Ferdinand ze Švábenic část dřívějšího laškovského panství, vsi Ochoz a Klužínek od jeho zadluženého majitele.⁶³

Pokud jsme v předešlém textu hovořili o tom, že Jan Ferdinand v menší míře kopíroval kariéru svého úspěšnějšího bratra Kryštofa Karla, důkaz pro toto tvrzení získáváme ze sklonku jeho života. Na sněmu, který se konal v prosinci 1651, je Jan Ferdinand uveden jako císařský komisař.⁶⁴ Někdy, v neznámé době, se stal Jan Ferdinand také císařským radou.⁶⁵

Podle B. Buriana v roce 1652 udělil Jan Ferdinand konickým měšťanům výsadu na les a brzy poté ještě roku 1652 zemřel (údaj se mi nepodařilo pramenně potvrdit).⁶⁶

Jan Ferdinand Švábenický ze Švábenic (1618–1652) žil ve stínu svého úspěšnějšího bratra Kryštofa Karla. Také on byl původně přesvědčeným evangelíkem a pouze porážka stavovského povstání a následné události jeho přesvědčení změnily. Za své postoje

ze Švábenic jako svědek na listinu vydanou Janem starším Jakartovským ze Sudic (<http://database.aipberoun.cz/engine/pecete.cgi>, stav ke dni 6. 3. 2006).

⁶⁰ NOVOTNÝ, J.: c. d., s. 194. Z panství se odváděla ve čtyřicátých letech 17. století berně ve výši tři čtvrtin zbrojního koně.

⁶¹ O Zuzaně Kateřině Praksické ze Zástřizl podrobněji POKLUDA, Z.: *Dějiny malenovického hradu*, s. 137–138.

⁶² MZA v Brně, fond A 12, Akta šlechtická, kart. LXXXVIII, sign. 12/25–12/28. 26. prosince 1648 v Hodoníně přiložil Jan Ferdinand ze Švábenic svou pečeť jako svědek na listinu vdovy Anny Heleny Kateřiny Žampachové (MZA v Brně, fond G 2, Nová sbírka, sign. 644/4).

⁶³ Jednalo se o Vojsku z Bogdunčovic (HOSÁK, L.: c. d., s. 532; BURIAN, B.: c. d., s. 68, 192).

⁶⁴ BURIAN, B.: c. d., s. 67.

⁶⁵ Jako císařský rada byl označen Jan Ferdinand ze Švábenic v prodejní smlouvě na konické panství z roku 1655, tedy až v době po své smrti. Kdy tento titul Jan Ferdinand získal, nevíme (text smlouvy viz ČERNOC-KÝ, F. J.: c. d., s. 520).

⁶⁶ BURIAN, B.: c. d., s. 68.

za povstání byl odsouzen ke konfiskaci čtvrtiny konického panství, po zaplacení pokuty 1 000 zlatých bylo od konfiskace upuštěno. Jan Ferdinand přestoupil po vzoru svého bratra Kryštofa Karla na katolickou víru, na rozdíl od bratra ovšem v císařských službách žádnou závratnou kariéru neudělal.

Po Janu Ferdinandovi zůstala jediná dcera (z prvního manželství) Johana Kateřina, která se provdala v únoru 1645 ve městě Uherském Hradišti za Melichara Ledenického z Ledenic.⁶⁷ Johana Kateřina roku 1652 prodala otcem nedávno získané vesnice Ochoz a Klužínek vdově po Kryštofu Karlovi ze Švábenic Anně Veronice Bítovské ze Slavíkovíc.⁶⁸ Zároveň bylo třeba uspořádat vzájemné majetkové poměry mezi Johanou Kateřinou a její macechou Zuzanou Kateřinou Praktickou ze Zástřízl. Celá záležitost se projednávala v letech 1653–1656.⁶⁹ Protože Johana Kateřina neměla na zaplacení dluhů svého otce peníze, rozhodla se vše vyřešit prodejem konického panství. Na základě smlouvy uzavřené 1. listopadu 1655 prodala Johana Kateřina konické panství za 16 000 zlatých svému manželovi Melicharovi Ledenickému z Ledenic.⁷⁰ Panství bylo tehdy tvořeno tvrzí a městečkem Konicí a vesnicemi Runářov a Křemenec. Ze smlouvy se dále dovídáme, že část prodejní sumy byla určena na zaplacení dluhů po Janu Ferdinandovi ze Švábenic. Jednalo se hlavně o dluhy vůči druhé manželce Jana Ferdinanda Zuzaně Kateřině Praktické ze Zástřízl (konkrétní výše neuvedena). Další nespecifikovaný dluh měl Jan Ferdinand u Anny Marie Millerové, rozené Syrakovské ze Syrakovic. Poslední položka, 1 000 zlatých, měla být dána ve prospěch kultu sv. Anny do Holešova. Co by zůstalo po vyplacení třech výše uvedených položek, mělo připadnout Johaně Kateřině ze Švábenic.⁷¹

Co nebylo ještě roku 1655 při prodeji konického panství přesně známo, zjišťujeme z kvitance vystavené Johanou Kateřinou ze Švábenic v roce 1659.⁷² Jedná se o velmi zajímavou informaci nejen o dluzích jejího otce, ale obecně o různých výdajích Johany Kateřiny. Dluhy vůči nevlastní matce Zuzaně Kateřině Praktické ze Zástřízl vznikly z toho důvodu, že Jan Ferdinand ze Švábenic použil její věnné peníze na krytí svých výdajů. Při několikerém jednání bylo nakonec určeno, že jí má Johana Kateřina vyplatit 1 227 zlatých a 51 krejcarů. Anně Marii Millerové a potažmo jejím dědicům (samotná Anna Marie byla již po smrti) vyplatila Johana Kateřina 2 300 zlatých. Dále se zjistilo, že její otec měl ještě dluh 200 zlatých u hraběte Jana Baltazara z Lilie. Další peníze dlužil Jan Ferdinand manželovi Johany Kateřiny Melicharovi Ledenickému z Ledenic. Když byla v únoru 1645 uzavírána v Uherském Hradišti satební smlouva mezi jejím otcem a budoucím manželem, bylo v ní stanoveno, že její otec do roka vyplatí manželovi věnnou sumu 1 000 zlatých, což neučinil. I s úroky se jednalo o dluh 1 166 zlatých a 40 krejcarů. Manžel zaplatil za Johanu

⁶⁷ ČERNOCKÝ, F. J.: *c. d.*, s. 553.

⁶⁸ BURIAN, B.: *c. d.*, s. 68.

⁶⁹ MZA v Brně, fond A 12, Akta šlechtická, kart. LXXXVIII, sign. 12/31; ČERNOCKÝ, F. J.: *c. d.*, s. 551, 553.

⁷⁰ Prodej vložen do zemských desk roku 1658 (ČERNOCKÝ, F. J.: *c. d.*, s. 521; BURIAN, B.: *c. d.*, s. 68). Z roku 1656 máme zprávu, že se v Konici nacházelo 58 usedlostí, z nichž osm bylo pustých, v Runářově 19 usedlostí (z toho tři pusté) a v Křemenci dvě usedlosti (Tamtéž, s. 68). V roce 1659 prodal Melichar Ledenický z Ledenic konické panství za 17 000 zlatých Janu Baltazarovi Vetterovi z Lilie (HOSÁK, L.: *c. d.*, s. 534; BURIAN, B.: *c. d.*, s. 69).

⁷¹ Text prodejní smlouvy otištěn viz ČERNOCKÝ, F. J.: *c. d.*, s. 520–521.

⁷² ČERNOCKÝ, F. J.: *c. d.*, s. 551–554. Johana Kateřina se tehdy psala jako Johana Kateřina Ledenická, rozená ze Švábenic, na Litencích a Cetechovicích. V letech 1663–1664 urgoval Melichar Ledenický z Ledenic nedobytné švábenické pohledávky (MZA v Brně, fond E 28, Jesuité v Olomouci, sign. M 8).

Kateřinu 2 000 zlatých krumlovskému klášteru, kterému peníze již dříve slíbila. Dále dal manžel Johaně Kateřině na její žádost 706 zlatých, které použila na své „potřeby“ (zdůrazňuje ovšem, že je nevyužila na nákup ošacení). Když zemřel Jan Ferdinand ze Švábenic, nezůstaly po něm žádné peníze na hotovosti, které by bylo možno použít na krytí výdajů na jeho pohřeb. Celou záležitost musel ve výši 400 zlatých financovat manžel Johany Kateřiny.

Sledovali jsme zajímavý příklad ze šlechtického prostředí, kdy vyhrocená politická situace (v tomto případě stavovské povstání) zcela změnila osud našich hrdinů, kteří se ocitli na rozcestí. Mohli dále trvat na víře svých otců a být donuceni opustit zemi, nebo zůstat a přestoupit na katolickou víru. Oba bratři zvolili druhou možnost. Minimálně v případě Kryštofa Karla to znamenalo otevření velkých možností na společenský vzestup, čehož Kryštof Karel bezezbytku využil. Dosáhl takového postavení, které žádný z jeho přímých předků nikdy nezískal. Postavil se do čela nižší šlechty na Moravě a pouze skutečnost, že zemřel bez mužských potomků, způsobila, že rodový vzestup nebyl trvalého rázu.

SUMMARY

*FAITH OR CAREER? KRYŠTOF KAREL (1618–†1641) AND JAN FERDINAND (1618–†1652)
ŠVÁBENSKÝ OF ŠVÁBENICE*

The article follows life stories of two brothers that belonged to the lower nobility that lived their ordinary daily life on their estates. Their ancestors were people without political horizon and ambitions. The family then was univocally evangelical. Even in a contract from 1618 one family member committed himself and his whole family to the evangelical faith forever. If the situation changed their subjects had a right to refuse vow of loyalty to them. Also Kryštof and Jan Švábenský of Švábenice were evangelic Protestants. After the defeat of the rebellion of the Estates they were condemned to confiscation of part of their property. In the end they were released from the confiscation after paying a fine.

Both the brothers had to face a dilemma if they should keep the faith of their fathers and remain in a very bad position or convert to a Catholic faith. The brothers decided to convert to Catholicism and as a symbol of the changed they accepted new names: Kryštof became Kryštof Karel and Jan became Jan Ferdinand. Conversion to Catholicism allowed especially Kryštof to make significant career. He became one of the authors of the restoration regime. He began to regularly sit at the Land Court and Diet (1625–1641) and in 1628 he was even appointed the highest court judge. Theoretically and perhaps also practically he thus from his appointment to his death was the leading Moravian knight.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

Doc. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

OLMOUCKÉ EGYPTOLOGICKÉ SBÍRKY V KONTEXTU ČESKÉHO VÝSTAVNICTVÍ O STARÉM EGYPTĚ

Radek Podhorný

V roce 2008 si odborná i širší veřejnost u nás i v zahraničí připomněla padesát let od založení Českého (dříve Československého) egyptologického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, který je nástupcem egyptologického semináře zřízeného roku 1925 Františkem Lexou.¹ Posláním této instituce je nejen vědecká činnost přímo v terénu a její následné odborné vyhodnocení, ale také popularizace a zpřístupňování nejnovějších výsledků oboru širokému okruhu zájemců o staroegyptskou kulturu. V rámci oslav jubilea, které probíhaly jak v České republice, tak v Egyptě, bylo proto připraveno i několik výstav. Jejich cílem bylo přiblížit dějiny a práci českého egyptologického týmu.²

Nezastupitelné místo při pořádání výstav se staroegyptskou tematikou měly a mají na našem území také předměty z egyptologických sbírek, které byly po mnoho let spjaty s olomouckými muzei.

Olomoucké egyptologické sbírky datují svůj počátek do druhé poloviny 19. století, kdy Emanuel rytíř Proskowetz³ daroval do fondu Franz Josef Gewerbe Museum⁴ mumii malé-

¹ K počátkům české egyptologie a egyptologického ústavu např. VERNER, Miroslav et al.: *František Lexa – zakladatel české egyptologie*. Praha 1989; RŮŽOVÁ, Jiřina: *Historie založení Egyptologického semináře na Univerzitě Karlově*. Čtenář, 47, 1995, s. 319; STROUHAL, Eugen: *Zahájení československých archeologických výzkumů v Egyptě v roce 1961*. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, Praha 2000, s. 399–413; VERNER, M.: *Objevování starého Egypta – Půlstoletí českých egyptologických výzkumů ve stínu pyramid*. Praha – Litomyšl 2008.

² Vedle jednodenní vědecké konference konané na půdě Nejvyšší rady pro památky Egypta v Káhiře to byly výstavy v Muzeu Nubie v Asuánu (*Saving the Monuments of Nubia: The Czech Participation in the International Campaign to Save the Monuments of Nubia*) nebo výstava představující nejvýznamnější nálezy z koncese v Abúsiru, kterou hostilo Egyptské muzeum v Káhiře (*Discovering Ancient Egypt: Fifty Years of the Egyptian–Czech Collaboration in Archaeology*). Více k výstavě i české egyptologii ve výstavním katalogu, jehož autory jsou Hana Benešová a Miroslav Verner. BENEŠOVSKÁ, Hana – VERNER, Miroslav: *Unearthing Ancient Egypt*. Praha 2008 (katalog výstavy). V České republice se jednalo o krátkou výstavu pod záštitou předsedy vlády České republiky Mirka Topolánka (*Odkrývání starého Egypta*), jež se uskutečnila v Lichtenštejnském paláci na pražské Kampě v dubnu 2008. Dále o výstavu v Národním muzeu – Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur (*Objevování země na Nilu/Discovering the Land on the Nile*). Praha 2008 (katalog výstavy). Více o všech akcích připravených v rámci oslav půlstoletí Českého egyptologického ústavu např. BAREŠ, Ladislav et al.: *Odkrývání starého Egypta/Unearthing Ancient Egypt*. Praha 2008, s. 26–27 (katalog výstavy).

³ Archivní fond tohoto významného moravského šlechtitele ječmene a dalších plodin je dnes uložen v pražském Národním archivu (dále jen NA). Jeho studium by mohlo přinést nové informace k jeho soukromé sbírce a případně i k dalším předmětům z Egypta, které v ní mohly být obsaženy.

⁴ Průmyslové muzeum Františka Josefa I. bylo formálně založeno roku 1873 u příležitosti 25. výročí císařovy korunovace. Ve skutečnosti bylo ale otevřeno o dva roky později při dokončení stavby německé vyšší reálky. ZVOLÁNKOVÁ, Jarmila: *90. let Přírodovědeckého muzea v Olomouci*. In: TLUSTÁK, Vlastimil (ed.): *150 let olomouckého muzejnictví*, Olomouc 1999, s. 8.

ho chlapce v původní plátěné ablamáži.⁵ Vedle této akvizice ze soukromé Proskowetzovy sbírky se do Olomouce dostávaly i další předměty původem z Egypta. Slavný objevitel Býčí skály a spoluzakladatel Vlasteneckého spolku muzejního Jindřich Wankel⁶ si ze své cesty do Egypta přivezl část obalu mumie.⁷ Tento předmět věnoval muzeu, které při spolku vzniklo. Ve sbírkách muzea Vlasteneckého spolku muzejního se nacházelo i několik dalších egyptských předmětů, u kterých dnes již původce pravděpodobně nezjistíme.⁸

Nejrozsáhlejší z egyptologických sbírek, jež našla po dlouhá desetiletí své místo ve zdech olomouckých muzeí, je spjata se jménem toskánského arcivévody Josefa Ferdinanda.⁹ Syn Ferdinanda IV. a Alice Parmské pokračoval, dalo by se říci, v rodinné tradici. Jeho děd Leopold II. Toskánský se do dějin zapsal jako velký podporovatel vědy.¹⁰ Byl to právě on, kdo spolu s francouzským králem Karlem X. financoval egyptologickou expedici, v jejímž čele stáli Jean François Champollion a jeho italský žák Ippolito Rosellini.¹¹ Otec Josefa Ferdinanda, Ferdinand IV., už do Egypta zavítal osobně. Byl součástí doprovodu při cestě korunního prince Rudolfa po Orientu v roce 1881.¹² Dalším z rodinných příslušníků Josefa Ferdinanda, jenž zemi pyramid navštívil a dokonce si zde pořídil letní sídlo, byl jeho strýc Ludvík Salvátor.¹³ Také on se rozhodl zaznamenat své pocity v cestopise, který vyšel opět česky pod názvem *Karavanská cesta z Egypta do Syrie* v Praze roku 1885.

⁵ Srov. např. BURIAN, Václav – PÍSKOVÁ, Milada – STROUHAL, Evžen: *Úvodem k výstavě staroegyptské mumie v Olomouci*. Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, 1972, č. 156, s. 1; STROUHAL, Evžen – VÝHNÁNEK, Luboš: *Egyptian Mummies in Czechoslovak Collection*. Sborník Národního muzea v Praze. Řada B – přírodní vědy, svazek XXXV, Praha 1979, č. 1–4, s. 65. Ablamáží jsou myšlena pravděpodobně obinadla, ve kterých je mumie zabalena dodnes.

⁶ Část pozůstalosti Jindřicha Wankla mapující jeho působení v Olomouci je dnes součástí archivu Vlastivědného muzea v Olomouci. Přístup k těmto materiálům je dnes bohužel znemožněn dlouhodobou rekonstrukcí, která v muzeu probíhá.

⁷ Částí obalu mumie je myšlena kartonáž, což je vrstva plátna či papyrů s nánosem štukovací omítky.

⁸ DOHNAL, Vít: *Olomoucká egyptologická sbírka*. Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1982, č. 220, s. 27.

⁹ Jeho stručný český medailonek je součástí práce Brigitte Hamannové. HAMANNOVÁ, Brigitte: *Habsburkové – Životopisná encyklopedie*. Praha 1996, s. 188–189.

¹⁰ Více k Leopoldovi např. BALDASSERONI, Giovanni: *Leopold II. Granduca di Toscana e i suoi tempi*. Firenze 1871; PESENDORFER, Franz: *Zwischen Trikolore und Doppeladler*. Wien 1987. Leopoldův český medailonek viz např. HAMANNOVÁ, B.: c. d., s. 247–248.

¹¹ Expedice se uskutečnila v letech 1828/1829 a jejím výsledkem bylo vedle obohacení egyptologických sbírek v Itálii a Francii také publikování výsledků výpravy v podobě významných mnohosvazkových monografií. Významná část pozůstalosti Leopolda II. Toskánského, včetně několika dopisů J. F. Champolliona a I. Roselliniho, je dnes součástí Rodinného archivu toskánských Habsburků (dále jen RAT), který je uložen v NA, RAT, Leopold II., kart. 28, osob. koresp. Champollion, 8 ks a NA, RAT, Leopold II., kart. 32, osob. koresp. Rosellini, 12 ks.

¹² Více k této cestě v Rudolfově cestopise, který vyšel také v češtině. HABSBURSKÝ, Rudolf: *Cesta po zemích východních*. Praha 1884. Ze sekundární literatury např. NAVRÁTILOVÁ, H.: *Egypt v české kultuře přelomu 19./20. století*. Praha 2001, s. 31–33; SELANDER, Anna: *Kronprinz Rudolfs Begegnungen mit der Wissenschaft auf seiner Ägyptenreise*. In: HOLAUDEK, Johanna – NAVRÁTILOVÁ, Hana – OERTER, Wolf B.: *Egypt and Austria III.*, Praha 2007, s. 219–231.

¹³ Více k Ludvíkovi např. MARCH, Juan: *S'Arxiduc*. Barcelona 1983. O životě a díle tohoto člena habsburského domu vyšla i česká monografie. NOVÁK, Milan (ed.): *Ludvík Salvátor – vědec a cestovatel*. Brandýs nad Labem 2005.

V tomto velmi krátkém přehledu jsem se snažil poukázat na „tradici“, kterou toskáňští Habsburkové věnovali zájmu o Egypt. Svými cestami do Egypta tak naplňovali určitou módní vlnu, která byla pro celé 19. století nejen v aristokratických kruzích typická.

Již zmíněný arcivévoda Josef Ferdinand, kterého s Olomoucí spojovala jeho vojenská dráha velitele 93. pěšího pluku, se do Egypta vydal počátkem roku 1903. Na svou loveckou výpravu cestoval inkognito pod pseudonymem hrabě Buriano.¹⁴ O jeho cestě nás informuje teprve nedávno nalezená korespondence mezi ním a jeho rodinou sídlící v Salzburku. Arcivévoda v ní píše o tom, kdy jej čeká lov zvěře, ale také například o počasí, jaké ho cestou do Egypta na palubě lodi s příznačným názvem Cleopatra provázelo. Ze své cesty Egyptem připomíná i pamětihodnosti, které měl možnost spatřit a o kterých se v mnoha případech zmiňuje jako o mimořádně zajímavých. V jednom z dopisů z poloviny února 1903 například popisuje svůj program v okolí Luxoru: „Viděli jsme zde následující: 11. (února) Hathorin chrám v Dendeře. 12. (února) chrám Thutmose III., potom hrobky králů Ramesse I., II. a VI., Sethiho I. a Amenhotepa VI. (sic!) v Thébách – mimořádně zajímavé – (vypadající tak jako důl v Hintersee), hrobky v Dér el-Bahrí. 13. (února) Amonův chrám v Karnaku a chrám v Luxoru. 14. (února) Ramesseum, chrám v Medínit Habu a Memnonovy kolosy.“¹⁵ Jen z tohoto jednoho dopisu je tedy patrné, že se Josef Ferdinand nevěnoval jen lovecké kratochvíli, ale navštěvoval i významné starověké památky.

Z této asi dvouměsíční cesty Egyptem si arcivévoda dovezl poměrně rozsáhlou sbírku egyptských starožitností. O způsobu, jakým sbírku získal, a celkově o jeho pobytu v Egyptě snad přinese již zmíněná korespondence nové informace.¹⁶ Evropské osudy sbírky byly pak po dlouhá desetiletí spjaty s nově založeným olomouckým muzeem, které neslo arcivévodovo jméno. Das Erzherzog Josef Ferdinand–Museum bylo slavnostně otevřeno 3. července 1909 poté, co se pro něj podařilo najít prostory v bývalém klášteře klarisek, který sloužil od roku 1787 jako Studijní c. k. knihovna.¹⁷ Samotné sbírky byly vystavovány celkem v šesti místnostech.¹⁸

Informace o staroegyptské sbírce a některých jejích exponátech zanechal jeden ze členů německé části muzejního kuratoria¹⁹ gymnaziální profesor Franz Ingrisich v muzejním průvodci z roku 1910. Sběrka byla instalována v první místnosti muzea, a to ve třech

¹⁴ Tento pseudonym vychází z názvu jednoho z panství v Toskánsku, která zůstala v majetku toskánských Habsburků i po roce 1859, kdy opustili Itálii. Za tuto informaci děkuji Evě Gregorovičové, která je správkyní RAT.

¹⁵ „Wir haben hier folgendes gesehen. Am 11. Hathor Tempel in Denderah, Am 12. Tempel Thutmosis III. dann des Königsgräber Ramses der I. II. u. VI., Seti I. u. Amenophis VI. in Theben äusserst interessant (sieht so aus wie die Grub in Hintersee), Gräber in Der el-bahri. Am 13. Amontempel in Karnak u. Tempel in Luxor. Am 14. Rameseum, Tempel in Medinit habu u. Memnonskolosse.“ NA, RAT, Ferdinand IV., kart. 194, sign. 32, inv. č. 582. Dopis ze dne 14. 2. 1903. Za dohledání korespondence Josefa Ferdinanda ve fondu jeho otce děkuji Evě Gregorovičové.

¹⁶ NA, RAT, Ferdinand IV., kart. 194, sign. 32, inv. č. 582.

¹⁷ Více k muzeu a jeho počátkům např. LAUS, Heinrich: *Erzherzog Josef Ferdinand Museum in Olmütz – Tätigkeitbericht* (dále jen *Erzherzog Josef Ferdinand*). Olmütz 1910; ZVOLÁNKOVÁ, J.: c. d., s. 8–10.

¹⁸ „Die Museumsammlungen sind in 6 Räumlichkeiten untergebracht...“. LAUS, H.: *Erzherzog Josef Ferdinand*, s. 13.

¹⁹ Kuratorium mělo českou a německou sekci. V jeho čele pak stál olomoucký starosta Karl Brandhuber. Kustodem muzea byl profesor německého učitelského ústavu v Olomouci Heinrich Laus. Více k obsazení kuratoria v průvodci po sbírkách muzea. LAUS, H. (ed.): *Das Erzherzog Josef Ferdinand – Museum in Olmütz. Ein Führer durch die Sammlungen* (dále jen *Das Erzherzog*). Olmütz 1910.

velkých skleněných skříních. Ty doplňovaly sádrové odlitky hroší bohyně Tuerety²⁰ a hlavy bohyně Muty.²¹ Iluzi přenesení do Egypta měly v návštěvníkovi vzbudit také obrazy, jež byly zavěšeny na stěny výstavního sálu. Nechyběly mezi nimi obrazy pyramid v Gíze, ostrova Filé s chrámem bohyně Esety nebo skalního chrámu v Abú Simbelu. Sál zdobily slovy F. Ingrische také „...tři nádherné v egyptském stylu vyvedené lustry.“²² Jejich autorem a dárcem zároveň byla vídeňská firma Antona Schwarze.

Expozice si pak kladla za cíl přiblížit návštěvníkům muzea především náboženské představy starých Egyptanů. V první ze skleněných skříní byly nainstalovány převážně sošky božstev, jako například bronzové sošky boha podsvětí Usira, jeho manželky Esety a jejich syna boha Hora. Vedle této, v egyptské mytologii známé trojice, obsahovala expozice sošku boha Ptaha, bohyně Sachmety nebo boha Thovta s hlavou ibise a také poměrně velkou bronzovou sošku kočky ztělesňující bohyni Bastetu. V téže skříní byly pravděpodobně vystaveny také kanopy a nádoba obsahující zbytky obilí. Velmi pěkným předmětem umístěným také v první vitrině pak byla dřevěná plastika ležícího psa.²³ V další části expozice byly vystaveny mimo jiné skaraby, mumiová maska²⁴ nebo části soch ze žuly.²⁵ Třetí vitrína byla patrně vyhrazena mumiím a k nim patřícím rakvím, jež arcivévoda získal na své cestě. Svědčí o tom část průvodce, ve které jsou zmiňovány rakve a jež je zakončena v závorce napsanou poznámkou „Schränk III“.²⁶

Tento průvodce po sbírce z roku 1910 je na dlouhá léta pravděpodobně posledním obsáhlejším pojednáním o tom, co bylo její součástí. Do osudu muzea zasáhla 1. světová válka, která „povolala“ kustoda Heinricha Lause na frontu. Po skončení bojů se Laus opět ujal správy sbírek, ale muzeum zůstalo bez finančních prostředků. Roku 1924 proto došlo k předání sbírek městu Olomouci. Muzeum bylo spolu s dalšími dvěma institucemi následně spojeno do Muzea hlavního města Olomouce.²⁷ Co se týká egyptologické kolekce, která položila základ arcivévodova muzea, vypadá to, že zůstala součástí stálé muzejní expozice až do počátku padesátých let 20. století.

V roce 1951 došlo v Olomouci k poslednímu slučování muzeí. K dosavadnímu Muzeu hlavního města Olomouce bylo přičleněno Muzeum Vlasteneckého spolku muzejního a vzniklo Krajské muzeum Olomouc. Do jeho archeologických fondů byly začleněny

²⁰ Více k soše např. TRAPANI, Marcella: *Socha bohyně Tueret*. In: BONGIOANNI, Allesandro – CROECE, Maria S. (eds.): *Poklady starověkého Egypta*. Praha 2005, s. 228–229.

²¹ Originál této sochy je dnes uložen v Egyptském muzeu v Káhiře. Její fotografie je například v *Ilustrované encyklopedii starého Egypta*. VERNER, Miroslav – BAREŠ, Ladislav – VACHALA, Břetislav: *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*. Praha 1997, s. 301 nebo v práci Milady Vilímkové. VILÍMKOVÁ, Milada: *Egyptian Art*. Praha 1962, s. 53, obr. 54. K bohyni Mutě např. JANÁK, Jiří: *Brána nebes – bohové a démoni starého Egypta*. Praha 2005, s. 120–121.

²² „...drei prächtigen, in ägyptischen Stile ausgeführten Luster...“ INGRISCH, Franz: *Sammlung ägyptischer Altertümer*. In: LAUS, Heinrich (ed.): *Das Erzherzog*, s. 11.

²³ Jedná se o sošku šakala, se kterým je spojován bůh Anup. Tamtéž, s. 9.

²⁴ Pravděpodobně část kartonáže.

²⁵ Dnes již bohužel ztracená hlava sochy jednoho z egyptských faraonů 18. dynastie.

²⁶ O tom, jak expozice vypadala ve své úplnosti, by asi nejvíce prozradily fotografie, které se bohužel do dnešních dnů nezachovaly. Více v průvodci muzeem z roku 1910. INGRISCH, F.: *c. d.*, s. 4–12.

²⁷ Muzeum hlavního města Olomouce sloučilo Das Franz Josef Gewerbe Museum, Historické muzeum otevřené roku 1879 a muzeum arcivévodova Josefa Ferdinanda. Více ZVOLÁNKOVÁ, J.: *c. d.*, s. 8–10.

i předměty z Egypta.²⁸ Stálá egyptologická expozice pak byla zrušena pravděpodobně koncem roku 1953. K tomuto datu se přiklání na základě materiálů, které se podařilo nedávno objevit v archeologickém oddělení Vlastivědného muzea v Olomouci.²⁹ Rokem 1953 se tak, jak se zdá, uzavřela stálá expozice, tvořící kdysi základní kámen jednoho z olomouckých muzeí.

Egyptologická sbírka ale přesto neupadla v zapomnění. Vedle výstav, o kterých se zmíním později, se v polovině šedesátých let dočkala první soustavné pozornosti. V rámci své diplomové práce, která mapovala egyptologické sbírky v Československu, se jí zabýval Miroslav Verner.³⁰ V roce 1970 byla sbírka egyptiak naposledy rozšířena, a to o předměty získané prostřednictvím Galerie výtvarných umění v Olomouci. Do fondů muzea se podařilo získat jednu kanopu a kamennou plastiku sedící ženy, jak byla socha hodnotáře Vaseretkaua označena.³¹ Pomyslný kruh nad egyptologickou sbírkou v Olomouci se uzavřel roku 1981. Na základě dohody mezi Krajským vlastivědným muzeem v Olomouci a Národním muzeem–Náprstkovým muzeem asijských, afrických a amerických kultur (dále NM–Náprstkovo muzeum) byly egyptologické předměty převedeny v říjnu 1981 do sbírek NM–Náprstkova muzea.³²

V dosavadním textu jsem se snažil ve stručnosti nastínit dějiny olomouckých egyptologických sbírek až do předání celého konvolutu do fondů pražského NM–Náprstkova muzea. Následující část připomene egyptologické výstavy, při kterých bylo využito olomouckých egyptologických předmětů. Dříve než se ale budu věnovat jednotlivým výstavním projektům, pokusím se krátce představit nejvýznamnější exponáty pocházející z arcivévodovy sbírky. Ty totiž tvoří součást mnoha výstav, o kterých se zmíním.

Mezi nejvzácnější exponáty bezesporu patří rakve,³³ dále jejich fragmenty pocházející z chrámu královny Hatšepsut v Dér el–Bahrí v Západních Thébách,³⁴ sošky synkretického božstva Ptah–Sokar–Usira³⁵ nebo soubor vešebtů z Královské skrýše v Dér el–Bahrí.³⁶

²⁸ Tentokrát již byly pod jednou střechou jak egyptologické předměty ze sbírky arcivévody Josefa Ferdinanda, tak i z dalších olomouckých muzeí.

²⁹ Materiály obsahují soupis předmětů zabalených do beden při přestěhování sbírky. Tyto materiály jsou datovány 15.–17. únorem 1954. Za jejich zpřístupnění děkuji kurátoru archeologické sbírky Vlastivědného muzea v Olomouci v letech 2004–2007 Radovanu Fraitovi.

³⁰ VERNER, M.: *Veřejné sbírky staroegyptských památek v ČSSR*. Praha 1965 (nepublikovaná diplomová práce).

³¹ Předměty byly zapsány do přírůstové knihy dne 3. října 1970.

³² Za dohledání materiálů týkajících se převodu sbírky děkuji Radovanu Fraitovi.

³³ Arcivévodova sbírka obsahuje celkem tři rakve a jedno víko. Součástí dvou rakví jsou pak i mumie. Nejnověji se dvěma z těchto předmětů věnoval ve svých studiích Pavel Onderka. Rakev Taditamony má svoje heslo v katalogu výstavy *Théby. Město bohů a faraonů*. MYNÁŘOVÁ, Jana – ONDERKA, Pavel (eds.): *Théby. Město bohů a faraonů/Thebes. City of Gods and Pharaohs*. Praha 2007, s. 299 (katalog výstavy). Rakev a mumie muže Nyanchhapiho je připomenuta na stránkách Moravskotřebovských vlastivědných listů. ONDERKA, P.: *Výměnný pobyt – nový aspekt posmrtného života starých Egyptanů*. Moravskotřebovské vlastivědné listy, 17, 2006, s. 9–13.

³⁴ Rakve, ke kterým patří „olomoucké“ fragmenty, jsou dnes uloženy v Egyptském muzeu v Káhiře. Viz obrazová příloha č. 1 a 2.

³⁵ Viz obr. č. 4.

³⁶ Hrobka, která dnes nese označení DB 320, se v průběhu 21. dynastie stala úkrytem pro mumie slavných egyptských faraonů, které do ní byly přeneseny z Údolí králů. Mezi zde ukrytými vládci Egypta se roku 1881 podařilo nalézt např. mumii Amenhotepa I., Sethiho I., Ramesse II. a mnoha dalších panovníků. Více k tomuto objevu a k hrobce srov. např. KREJČÍ, Jaromír – MAGDOLEN, Dušan: *Nejpočetnější nález*

Sbírka ale obsahuje i desítky dalších předmětů – skarabů,³⁷ amuletů, sošek božstev³⁸ nebo kanop. Společně s dalšími předměty z olomouckých sbírek,³⁹ je tak egyptologická sbírka arcivévody Josefa Ferdinanda největší, a vedle sbírky knížete Metternicha uložené na západočeském zámku Kynžvart, také nejhodnotnější aristokratickou sbírkou na našem území.

První z výstav, při které hrály významnou roli předměty ze sbírky arcivévody Josefa Ferdinanda, byla spojena s mezinárodním kongresem orientalistů,⁴⁰ který se sešel v Praze na přelomu června a července 1949.⁴¹ U příležitosti této významné akce byla v pražském NM–Náprstkově muzeu připravena výstava s názvem **Starý a nový Egypt**. Podle rozhodnutí prezidia Ministerstva školství, věd a umění mělo být při přípravě výstavy využito i mimopražských sbírek.

Z tohoto důvodu se pravděpodobně počátkem dubna 1949 do Olomouce vydali zástupci NM–Náprstkova muzea a podle pokynů egyptologa Františka Lexy vybrali vhodné exponáty.⁴² Ze seznamu předmětů, který se dochoval do dnešních dnů, vyplývá, že jich bylo zapůjčeno přes sto. Nechyběly mezi nimi rakve i s mumii, části rakví, sošky božstev, „sošky mrtvých zelené a sošky mrtvých modré,⁴³ „nádoba hliněná se žitem (potrava pro duši zemřelého – přídavek do hrobu)“ a mnohé další artefakty.⁴⁴ Mimo Olomouc zavítali pražští muzeologové také do Opavy a Moravské Třebové. Zdejší muzeum zapůjčilo podstatnou část sbírky moravskotřebovského rodáka a mecenáše muzea Ludwiga Vinzenze Holzmaistera.⁴⁵

Po svozu a přípravě všech exponátů byla výstava zahájena již 17. června 1949. Vedle zahajovacího proslovu Františka Lexy zazněla například i hudba harfenistky Marie Skalské–Zunové, která navštěvovala Lexův egyptologický seminář.⁴⁶ Výstava, nad níž převzalo záštitu Ministerstvo školství, věd a umění, Ministerstvo informací a osvěty⁴⁷ a egyptský vyslanec

královských mumii. In: KREJČÍ, J. – MAGDOLEN, D.: *Zajímavosti ze země pyramid aneb 100 Nej ze starého Egypta*. Praha 2005, s. 350–354; NIWINSKI, Andrzej: *Královská skryš v Dér el-Bahrí*. In: MYNÁŘOVÁ, J. – ONDERKA, P. (eds.): *c. d.*, s. 172–175.

³⁷ Např. skarab se jmény a tituly faraona Amenhotepa III. a jeho manželky královny Teje. Viz. obr. č. 6.

³⁸ Velkou bronzovou sošku kočky nebo dřevěnou plastiku zpodobňující boha Anupa.

³⁹ Zde je zapotřebí zmínit alespoň mumii dítěte ze sbírky Emanuela rytíře Proskowetz nebo poslední získanou akvizici v podobě sedící sochy hodnotáře Vaseretkaua, která spadá do období vlády slavné královny Hatšepsut.

⁴⁰ Kongresu se zúčastnili odborníci z Francie, Dánska, Rakouska a dalších zemí. NA, fond Ministerstvo školství, 1918–1949, konvolut Ministerstvo školství a kultury, kart. 1826, sign. 30. Zpráva o průběhu a výsledku výstavy *Starý a nový Egypt*.

⁴¹ Archiv Národního muzea, Registratura Národní muzeum–Náprstkovo muzeum (dále jen Archiv NM, RNM–NpM), kart. 4, 1949. Dopis ze dne 1. července 1949.

⁴² Archiv NM, RNM–NpM, kart. 4, 1949. Dopis ze dne 29. března 1949.

⁴³ Jedná se o tzv. vešebty.

⁴⁴ Více v seznamu egyptských předmětů z Olomouce. Dnes uložen v Archivu výstav NM–Náprstkova muzea.

⁴⁵ PODHORNÝ, Radek: *Holzmaisterova egyptská sbírka na cestách po českých výstavách o starověkém Egyptě posledních desetiletí* (dále jen *Holzmaisterova egyptská sbírka*). Moravskotřebovské vlastivědné listy, 17, 2006, s. 14–18.

⁴⁶ Archiv NM, RNM–NpM, kart. 4, 1949. Dopis ze dne 29. června 1949.

⁴⁷ V čele obou ministerstev stály osoby blízké Františku Lexovi. Zdeněk Nejedlý byl jeho kolega z vysokoškolských studií a Václav Kopecký byl jedním z jeho žáků na malostranském gymnáziu. O tom, do jaké míry Lexa využil podpory ze strany ministerstev, se můžeme zatím jen dohadovat. Vyloučit se to ale nedá, protože Ministerstvo informací a osvěty poskytlo dotaci ve výši 25 000 korun a celkový rozpočet výstavy se i díky tomu vyhoupl z plánovaných 30 000 na 85 000 Kčs. NA, fond Ministerstvo školství, 1918–1949,

Mohammed Mohammed el Said Matar Bey, si kladla za cíl nabídnout průřez dějinami Egypta od pravěku až po současnost. Jeden ze sálů muzea byl pak speciálně upraven za pomoci tlumeného osvětlení. V něm byly vystaveny jak lidské, tak zvířecí mumie.⁴⁸ Kromě „starého“ Egypta byl částečně představen i Egypt „nový“. Několik materiálů, především ke školství, poskytlo pro tuto část výstavy egyptské vyslanectví.⁴⁹

Expozice byla pro velký úspěch v Praze prodloužena do začátku října⁵⁰ a následně přenesena do brněnského Uměleckoprůmyslového muzea.⁵¹ Zde byla doplněna a rozšířena o některé další exponáty týkající se především moderního Egypta.⁵² Tady se také setkala s mimořádným zájmem, který během měsíce trvání výstavy přesáhl opět desetitisícovou hranici.⁵³ Po ukončení této, na svou dobu výjimečné a dodnes asi největší egyptologické výstavy u nás, byly v březnu 1950 vráceny zapůjčené artefakty zpět do Olomouce.⁵⁴

Další z výstav proběhla roku 1956 takříkajíc na domácím hřišti. Nesla název **Egypt včera a dnes** a byly na ní veřejnosti připomenuty pravděpodobně nejvýznamnější předměty olomoucké egyptologické sbírky, kdysi zpřístupněné formou stálé expozice v Muzeu hlavního města Olomouce. V průběhu této výstavy, na jejíž přípravě se podílel například i překlady a určování některých památek Zbyněk Žába,⁵⁵ zavítal do Olomouce také nestor naší egyptologie František Lexa. Přednesl zde přednášku na téma *Život ve starém Egyptě*.⁵⁶

O konkrétní expozici toho mnoho nevíme. Ze složky zachované v archeologickém oddělení olomouckého muzea, jež s největší pravděpodobností obsahuje materiály k dané výstavě, se dá odvodit, že se návštěvníci mohli seznámit asi se 60 předměty. Jednalo se o vešebty, rakve a jejich části, sošky božstev a některé další exponáty.⁵⁷ Na výstavě byla pravděpodobně akcentována i tehdejší mezinárodně politická situace, tzn. Suezská krize a izraelsko-arabský konflikt.

O pět let později se stala egyptologická sbírka v Olomouci předmětem další výstavy – **Starověký Egypt ve sbírkách Vlastivědného ústavu v Olomouci**. Ta proběhla na přelomu

konvolut Ministerstvo školství a kultury, kart. 1826, sign. 30. Zpráva o průběhu a výsledku výstavy *Starý a nový Egypt*.

⁴⁸ V průvodci výstavou autorů Františka Lexy a Zbyňka Žáby byl tento sál věnován Pohřebnímu kultu starého Egypta. LEXA, František – ŽÁBA, Zbyněk: *Starý a nový Egypt*. Praha 1949 (katalog výstavy).

⁴⁹ Archiv NM, RNM-NpM, kart. 4, 1949. Dopis ze dne 9. září 1949.

⁵⁰ Původně plánovaná doba trvání byla asi dva měsíce. Vzhledem k velké návštěvnosti, která nakonec dosáhla čísla přesahujícího 12 000 osob, byla prodloužena do 2. října 1949. Jako perličku lze uvést, že vstupenka desetitisícového návštěvníka byla rezervována Zdeňku Nejedlému. PODHORNÝ, R.: *České výstavnictví o starém Egyptě po roce 1945* (dále jen *České výstavnictví*). Olomouc 2008, s. 63–64 (nepublikovaná diplomová práce).

⁵¹ V Brně byla k vidění od 5. listopadu do 11. prosince 1949.

⁵² PODHORNÝ, R.: *České výstavnictví*, s. 65–66.

⁵³ NA, fond Ministerstvo školství, 1918–1949, konvolut Ministerstvo školství a kultury, kart. 1826, sign. 30. Zpráva o průběhu a výsledku výstavy *Starý a nový Egypt*.

⁵⁴ Detailnímu představení výstavy je věnována celá kapitola mé diplomové práce. PODHORNÝ, R.: *České výstavnictví*, s. 57–69.

⁵⁵ Za potvrzení rukopisu Z. Žáby na překladech děkuji Ladislavu Barešovi, řediteli Českého egyptologického ústavu FF UK. Osobní korespondence ze dne 27. července 2007.

⁵⁶ Výstava se uskutečnila od 14. října do 4. listopadu 1956. František Lexa pronesl svou přednášku první listopadový den. BURIAN, V. – PÍSKOVÁ, M. – STROUHAL, E.: *c. d.*, s. 1.

⁵⁷ Materiály ze složky k výstavě obsahují „seznam“ vystavených předmětů a překlady Z. Žáby týkající se např. části rakví, sošek Ptah–Sokar–Usirů nebo skaraba se jmény Amenhotepa III. a Teje.

let 1961/1962.⁵⁸ Za pomoci vystavených exponátů byl návštěvníkům přiblížen především posmrtný život starých Egyptanů. V sále se tentokrát nacházely rakve, plastika boha Anupa, kanopy nebo také mumie dítěte.⁵⁹ Vzácným a pravděpodobně naposledy vystaveným exponátem byla dnes již bohužel ztracená žulová hlava jednoho z novoříšských panovníků. Fotograficky byly také připomenuty začínající práce československých egyptologů v Núbii a rozvíjející se československo-egyptské vztahy.

Další z výstav, na které hrály nezastupitelnou roli předměty z olomoucké egyptologické sbírky, byla již spojena s nově vzniklým specializovaným Oddělením pravěku a starověku Předního východu a Afriky, které vzniklo jako součást Národního muzea v roce 1969. Jeho úkolem je mimo jiné evidovat a muzejně i odborně zpracovávat předměty získané Československým (dnes Českým) egyptologickým ústavem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Jeden z prvních velkých vědeckých projektů tohoto oddělení ale přímo s vědeckou prací v Egyptě nesouvisel. Zaměřil se, i vzhledem ke specializaci vedoucího tohoto oddělení antropologa Evžena Strouhala,⁶⁰ na zmapování staroegyptských mumii na území Československa. V letech 1970–1971 se podařilo do Prahy dopravit většinu těchto pamětníků minulosti roztroušených po hradech, zámcích a muzeích celé republiky. Zde byly mumie,⁶¹ ale také jen jejich části, odborně prozkoumány interdisciplinárním týmem odborníků.⁶²

Této jedinečné příležitosti bylo pak využito k připravení výjimečné výstavy s názvem **Staroegyptské mumie**. Její jádro samozřejmě tvořily rakve a především mumie, a to jak lidské, tak zvířecí. Záměrem autorů výstavy nebylo představit je pouze jako jakési kuriozity podněcující již od pradávna lidskou představivost, ale především jako bohatý pramen historický, antropologický nebo paleopatologický. Tyto skutečnosti na výstavě dokládaly například rentgenové snímky upozorňující na nemoci starých Egyptanů nebo na způsob jejich mumifikace. Expozici dále doplňovaly předměty a fotografie související s posmrtným životem a mumifikací. Mumifikaci samotnou pak přibližoval návštěvníkům také její popis zaznamenaný řeckým historikem Hérododem.⁶³

⁵⁸ Ohledně data konání výstavy srov. BURIAN, V.: *Výstava „Starověký Egypt ve sbírkách Vlastivědného ústavu v Olomouci*. Archeologické rozhledy, 15, 1963, s. 88; BURIAN, V. – PÍSKOVÁ, M. – STROUHAL, E.: c. d., s. 1; DOHNAL, V.: c. d., s. 28.

⁵⁹ Více v libretu k výstavě uloženém v Archeologickém oddělení Vlastivědného muzea v Olomouci. TRŇÁČKOVÁ, Zora: *Starověký Egypt ve sbírkách Vlastivědného ústavu v Olomouci*. Olomouc 1961 (libreto k výstavě).

⁶⁰ Evžen Strouhal založil a vedl Oddělení pravěku a starověku Předního východu a Afriky v letech 1969–1992. Dnes stojí v čele tohoto oddělení egyptolog Pavel Onderka.

⁶¹ Lidské i zvířecí.

⁶² O náročnosti projektu nás informuje přímo jeho vedoucí Evžen Strouhal: „...podařilo se nám shromáždit přes 150 mumifikovaných předmětů. Přistoupili jsme k jejich komplexnímu týmovému výzkumu, v němž se uplatnilo hledisko egyptologické a archeologické (datování rakví a přiložených artefaktů, posouzení mumifikační techniky), technologické (mikroskopický rozbor plátna obinadel), botanické (určení druhů použitého dřeva a jiných rostlinných zbytků), zoologické (určení druhů mumifikovaných zvířat), entomologické (zjištění druhů saprofitických brouků), chemické (rozbor pryskyřic používaných při mumifikaci), fyzikálně-chemické (datování pomocí radioaktivního uhlíku), histologické (mikroskopický rozbor různých vzorků tkání) a v neposlední řadě i demografické, antropologické a paleopatologické. Při studiu mumii – zvláště mumii, uložených v dosud nepoškozených obalech – se osvědčilo nejlépe rentgenologické vyšetření...“ BURIAN, V. – PÍSKOVÁ, M. – STROUHAL, E.: c. d., s. 3.

⁶³ PODHORNÝ, R.: *Holzmaisterova egyptská sbírka*, s. 14–15.

Mezi olomouckými „vyslanci“ na pražské výstavě najdeme všechny tři mumie lidské a čtyři mumie kočičí.⁶⁴ Ve srovnání s dneškem je jistě zajímavá i pojistka, na kterou byly tyto unikátní předměty v roce 1971 pojištěny. Všech sedm olomouckých mumií, vybraných do expozice, bylo pojištěno na 7 800 Kčs.⁶⁵ Díky dlouhodobě dobré spolupráci mezi muzeem v Olomouci a NM–Náprstkovým muzeem měli možnost výstavu, na kterou se v Praze stály dnes asi stěží uvěřitelné fronty,⁶⁶ vidět i zájemci o starý Egypt v Olomouci, kam byla přenesena v říjnu 1971. Její pražský základ zde byl doplněn z olomouckých depozitářů.⁶⁷ Po instalaci a přípravách byla slavnostně otevřena 11. listopadu 1971.⁶⁸

Po desetileté pauze se z Galerie výtvarného umění v Chebu podívala v roce 1981 do Olomouce velká putovní výstava s názvem **Umění starého Egypta**.⁶⁹ Jejím primárním cílem nebylo mapovat československé výzkumy v Egyptě, ale šlo o pokus seznámit československou veřejnost s různorodostí a bohatostí egyptského umění ve sbírkách Čech a Moravy. Pro výstavu, jež byla nainstalována do větších tematických celků,⁷⁰ byly využity kromě pražských exponátů i předměty z muzeí v Moravské Třebové nebo z Metternichovy sbírky ze zámku Kynžvart. Své zastoupení na ní našla také egyptologická kolekce z Olomouce, a to celkem jejích 28 předmětů, z nichž mnohé patří k tomu nejvzácnějšímu, co může nabídnout. Vedle dvou rakví a několika vešebtů je třeba tentokrát zmínit dva předměty, které byly vystaveny vůbec poprvé. Oba se do sbírky muzea dostaly roku 1970 a především socha hodnotáře Vaseretkaua patří k nejhezčím předmětům v českých sbírkách vůbec.⁷¹ Soubor předmětů prezentovaných na této výstavě měl být jakýmsi zárodkem pro vytvoření stálé expozice starého Egypta na území Československé republiky, ke které dodnes bohužel nedošlo.⁷² Po ukončení výstavy byla olomoucká sbírka na základě dohody převedena do sbírek NM–Náprstkova muzea.⁷³ Na další výstavy se tak některé z předmětů vracely do Olomouce již jen na návštěvu.

Na jaře 1993 zavítala do Olomouce výstava, představující především osobnost a dílo egyptologa Jaroslava Černého. Tento rodák z Plzně se během své vědecké dráhy vypracoval na jednoho z nejvýznamnějších egyptologů v dějinách oboru vůbec.⁷⁴ Za názvem

⁶⁴ Jejich soupis najde zájemce v katalogu k výstavě. STROUHAL, E.: *Staroegyptské mumie*. Praha 1971 (katalog výstavy). Odborné vyhodnocení mumií je pak součástí publikace, která vyšla jako jeden z výstupů výzkumu. STROUHAL, E. – VYHNÁNEK, L.: c. d., s. 47–50, 65, 149–150.

⁶⁵ Archiv NM, RNM–NpM, kart. 50/1969–1978. Dopis ze dne 29. ledna 1971. K těmto vystaveným předmětům je zapotřebí započítat ještě mumifikovanou část ruky a neidentifikovaný mumifikovaný předmět, které také dorazily z Olomouce a byly pojištěny na 700 Kčs.

⁶⁶ Podle odhadů E. Strouhala přišlo do Prahy na výstavu na 60 000 návštěvníků.

⁶⁷ Podle předběžné smlouvy měly být v Olomouci vystaveny jen předměty z pražského NM–Náprstkova muzea (mimo dvou rakví). O předměty z dalších sbírek neprojevil muzeum v Olomouci zájem a tudíž byly po skončení pražské výstavy vráceny. V Olomouci se tak objevila upravená verze výstavy.

⁶⁸ BURIAN, V. – PÍSKOVÁ, M. – STROUHAL, E.: c. d., s. 1.

⁶⁹ STROUHAL, E.: *Umění starého Egypta* (dále jen *Umění*). Praha 1980 (katalog výstavy).

⁷⁰ Např. rakve a jejich části, dřevěné plastiky, kamenné plastiky, keramika, ostraka atd.

⁷¹ Soupis všech předmětů je součástí katalogu výstavy. STROUHAL, Evžen: *Umění*.

⁷² Za potvrzení této své domněnky děkuji E. Strouhalovi. Osobní korespondence s E. Strouhalem ze dne 25. června 2007.

⁷³ V NM–Náprstkově muzeu se výstava uskutečnila v roce 1982.

⁷⁴ Jaroslav Černý se narodil roku 1898 a od dvacátých let 20. století se postupně vypracoval na mezinárodně uznávanou autoritu především na dějiny a jazyk Egypta Nové říše. Po válce využil nabídky přednášet v Londýně a následně v Oxfordu. I přesto, že byl zbaven československého občanství, nezapomněl na své kořeny a celou svou vědeckou knihovnu věnoval Československému egyptologickému ústavu v Praze.

Tvůrci hrobů egyptských králů⁷⁵ se skrývá poděkování J. Černému za jeho činnost na poli egyptologie a zároveň odkaz na lokalitu, které věnoval podstatnou část svého vědeckého života. Černý se jako spolupracovník Francouzského institutu orientální archeologie (dále IFAO) podílel v meziválečném období na výzkumech ve vesnici Dér el–Medína,⁷⁶ kde žili řemeslníci, kteří budovali hrobky ve slavném Údolí králů a také v poněkud opomíjeném Údolí královen. Expozice tentokrát nabídla pohled do života privilegované vrstvy řemeslníků z doby před více než třemi tisíciletími. Ve vitrínách nechyběly košíky, zásobnice na pivo a víno, části nábytku, keramika, ale také rakve obyvatel vesnice. Podstatnou část výstavy tvořila i tzv. ostraka⁷⁷ a kostrové pozůstatky, včetně mumie zde žijícího řemeslníka. Všechny předměty tvořící základ této výstavy se do českých muzeí dostaly zásluhou činnosti Jaroslava Černého. Pocházejí buď z daru IFAO, který takto ocenil Černého zásluhy na výzkumech Dér el–Medíny, nebo z Černého soukromé sbírky. Do výstavy bylo pro doplnění nainstalováno také několik předmětů z jiných egyptologických sbírek, jež jsou součástí depozitářů NM–Náprstkova muzea a několika dalších institucí.⁷⁸ Olomouckou kolekci zastupovala například dřevěná soška boha Anupa, který je znám jako božstvo pohřebišť a mumifikace.⁷⁹

Naposledy se dostaly předměty z Olomouce domů, do hanácké metropole, roku 1999. Olomouc byla poslední zastávkou výstavy **Země pyramid a faraonů**, jejíž osudy se začaly psát v Praze roku 1997. Nabídla zájemcům o staroegyptskou kulturu to nejlepší, co se nacházelo v muzejních depozitářích, tj. předměty související s posmrtným životem a náboženstvím jako například rakve, sošky božstev či mumie zvířat, ale také předměty ilustrující všední život obyvatel nilského údolí, jako jsou zásobnice, ostraka nebo hrací kameny ke hře senet. Jedna z částí byla pak věnována výlučně dějinám české egyptologie. Koncepce samotné výstavy mohla sloužit jako další z pokusů o vytvoření stálé expozice staroegyptské kultury v našich zemích.

Ani při přípravě této výstavy nebyly opomenuty předměty z olomoucké sbírky. Připomenou alespoň rakev obsahující ženskou mumii, vešebty, sošku kočky, skaraba se jménem faraona Amenhotepa III. a jeho manželky královny Teje, kanopy a mnohé další.⁸⁰ Tato výstava byla také poprvé doplněna o přednáškový cyklus našich předních odborníků, na kterém měli zájemci možnost seznámit se s nejnovějšími výsledky práce českých

Více k životu a dílu J. Černého např. BAREŠ, L. – STROUHAL, E.: *Tvůrci hrobů egyptských králů*. Praha 1992 (katalog výstavy); ONDERKA, P.: *Československý egyptolog Jaroslav Černý*. In: MYNÁŘOVÁ, J. – ONDERKA, P. (eds.): c. d., s. 14–19. Na půdě Českého egyptologického ústavu FF UK je v současnosti připravována vědecká monografie o Jaroslavu Černém, jejíž autorkou je Jiřina Růžová.

⁷⁵ BAREŠ, L. – STROUHAL, E.: c. d.

⁷⁶ V Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky v Praze (dále jen MÚ a AVV ČR) se dodnes nacházejí dopisy Jaroslava Černého adresované jeho učiteli Františku Lexovi, ve kterých jej informuje o svých pobytech v Dér el–Medíně. MÚ a AVV ČR, fond František Lexa, kart. 2, inv. č. 69. Nejnověji pak tuto činnost přibližuje nedávno nalezená a posmrtně publikovaná přednáška Jaroslava Černého. ČERNÝ, Jaroslav: *Deset měsíců u výkopů v Egyptě*. In: MYNÁŘOVÁ, J. – ONDERKA, P. (eds.): c. d., s. 20–35.

⁷⁷ Úlomky vápence nebo střepy keramiky, na které se zapisovalo.

⁷⁸ Seznam všech osob a institucí, které zapůjčily předměty, najde zájemce ve výstavním katalogu. BAREŠ, L. – STROUHAL, E.: c. d.

⁷⁹ Více k tomuto božstvu např. JANÁK, J.: c. d., s. 27–29.

⁸⁰ Více PAVLASOVÁ, Sylva (ed.): *Země pyramid a faraonů/The Land of Pyramids and Pharaohs*. Praha 1997 (katalog výstavy).

egyptologů a egyptologie vůbec.⁸¹ Rok 1999 je tak spojen se zatím poslední egyptologickou výstavou, která se v Olomouci uskutečnila.

Předměty z olomoucké sbírky arcivévodý Josefa Ferdinanda jsou ale vystavovány i nadále. Roku 2005 se uplatnily při pořádání výstavy **Cesta egyptskou hrobkou a podsvětím**. Tato expozice původně plánovaná jen v rámci 2. pražské muzejní noci roku 2005 byla pro mimořádný zájem znovuotevřena za účasti egyptského velvyslance 18. července. Jejím posláním bylo představit cestu starého Egyptana od jeho smrti až po poslední soud a následný vstup do věčného života. Mezi vystavené exponáty proto patřily předměty tvořící součást pohřební výbavy jako vešebty, kanopy, fragmenty Knihy mrtvých atd. Největšími lákadly byly ale bezesporu dvě rakve, z nichž jednu dovezl do Čech právě arcivévoda Josef Ferdinand.⁸²

Na podzim 2007 byla v Praze zahájena výstava s názvem **Théby. Město bohů a faraonů**.⁸³ Tento mezinárodní projekt spojil muzea hned ze tří států. Vedle českých byly na výstavě k vidění i předměty ze Slovenska a Německa.⁸⁴ Expozice instalovaná v prostorech NM–Náprstkova muzea si kladla za cíl v chronologickém přehledu od konce pravěku do Římské doby představit lokalitu staroegyptských Théb⁸⁵ a také připomenout dílo Jaroslava Černého, které je s výzkumy v této oblasti neodmyslitelně spjato.⁸⁶ Přínosem výstavy, který souvisí s velkým rozvojem české egyptologie v posledních letech, byl pak katalog, jenž kromě studií pojednávajících o vývoji Théb, přinesl také první kvalitní zpracování vystavených předmětů, včetně jejich fotografií. Vedle zahraničních akvizic, jako byl například reliéf s vyobrazením královny Nefertiti, si v expozici našly své místo i předměty „původem“ z Olomouce. Vystaveny byly například sošky synkretického božstva Ptah–Sokar–Usira, vešebty z tzv. Královské skryše⁸⁷ nebo fragmenty rakví, jejichž zbylé části jsou dnes uloženy v Egyptském muzeu v Káhiře. Jeden z předmětů arcivévodovy sbírky měl tu čest ocitnout se dokonce na pozvánce.⁸⁸ Vzhledem k mezinárodní spolupráci na výstavě došlo po jejím zakončení v Praze (v únoru 2008) k její cestě na Slovensko, kde byla slavnostně otevřena 4. dubna 2008. Jejím domovem byl bratislavský výstavní pavilon Podhradie spadající pod správu Slovenského národního múzea.⁸⁹

Další dvě výstavy, které připomenu, souvisely s oslavami 50. výročí založení Českého egyptologického ústavu. První s názvem **Objevování starého Egypta** proběhla v dubnu 2008. Předměty z arcivévodovy sbírky tentokrát připomínaly zájem šlechty o cestování

⁸¹ V Olomouci přednášeli např. S. Pavlasová, E. Strouhal nebo L. Bareš.

⁸² http://www.aconet.cz/npm/exhibitions/egypt_underground/index.html

⁸³ Výstava vznikla jako jeden z výstupů grantů, jejichž řešiteli jsou Národní muzeum a Český egyptologický ústav. Významnou finanční podporu poskytl výstavě také Česko–německý fond budoucnosti. In: <http://www.aconet.cz/npm/press/200705.pdf>

⁸⁴ Vedle NM–Náprstkova muzea také Městské muzeum v Moravské Třebové, Ägyptisches Museum der Universität Leipzig, Slovenské národné múzeum a některé další instituce.

⁸⁵ Starověké Théby dnes zahrnují oblast Luxoru, Karnaku a pohřebišť a chrámů na západním břehu Nilu. Lokalita dosáhla svého největšího rozkvětu v době Nové říše v druhé polovině 2. tisíciletí př. n. l.

⁸⁶ Roku 2008 by se Jaroslav Černý dožil 110 let, což byl v představách starých Egyptanů ideální věk.

⁸⁷ Dva vešebty z hrobky, jež nese označení DB 320, jsou součástí obrazové přílohy č. 5.

⁸⁸ Jednalo se o rakev ze Západních Théb určenou pro ženu jménem Tadiamon. Více k tomuto, ale i k dalším předmětům původně deponovaným v Olomouci v katalogu k výstavě. MYNÁŘOVÁ, J. – ONDERKA, P. (eds.): *c. d.*, s. 234, 251, 276, 290–291, 299–304. Víko rakve je součástí obrazové přílohy č. 3.

⁸⁹ Více např. na www.snm.sk nebo www.theby.sk

a sbírání všeho zajímavého v průběhu 19. století. Na výstavě v Lichtejnštejském paláci se mohli návštěvníci setkat např. s bronzovou soškou kočky, víkem rakve, nebo tzv. novoroční nádobou. Výstava také přiblížila osobnosti zakladatelů české egyptologie a výzkumy egyptologického ústavu začínající v Núbii⁹⁰ a končící posledními výzkumy v Západní poušti. Posledních dvacet let egyptologické práce pak mapovaly výhradně fotografie Martina Frouze.⁹¹

Tato krátkodobá výstava⁹² byla přesně v den 50. výročí založení Československého (dnes Českého) egyptologického ústavu 1. října 2008 následována další. Expozice v NM–Náprstkově muzeu s názvem **Objevování země na Nilu** si kladla za cíl představit zájem o staroegyptskou kulturu v českých zemích přibližně od doby, kdy J. F. Champollion rozluštil tajemství hieroglyfů. Předměty z arcivévodovy sbírky se na ní ocitly v sousedství dalších artefaktů připomínajících práce českých egyptologů. Jako součást výstavy byly také připomenuty životní osudy Františka Lexy, Jaroslava Černého, Zbynka Žáby a práce egyptologického týmu na březích Nilu v Núbii i pohřebišti v Abúsíru.

Poslední výstavou, kterou v tomto stručném připomenutí dějin a putování egyptologické sbírky z Olomouce zmíním, je výstava **Núbie – lidé a lidová kultura**. V roce 1967 ji pro tehdejší Vlastivědný ústav v Olomouci připravili aktéři československých expedic do Núbie. Byly na ní vystaveny předměty sesbírané Evženem Hnátkem, Milanem Stuchlíkem a Evženem Strouhalem pro NM–Náprstkovo muzeum roku 1965 v oblasti Kalábši. Tato expozice pak byla rozšířena o předměty, jež zapůjčili ze svých soukromých sbírek další účastníci těchto expedic, mimo jiné Zbyněk Žába, Jaromír Málek, Ján Midžiak, či jeden z autorů výstavy Evžen Strouhal.⁹³ Přibližovala návštěvníkům především životní podmínky a kulturu tehdejších obyvatel Núbie. Vzhledem k jejímu etnografickému charakteru je možné si připomenout některé její exponáty – košíky, ošatky, hudební nástroje, amulety, ale také modely rádií ze sušené hlíny a jejich baterií, které si Núbijci sami vyráběli.⁹⁴

Závěrem stručného přehledu osudů olomoucké egyptologické sbírky nezbyváá než si přát, aby byla i nadále využívána při pořádání většiny průřezových výstav se staroegyptskou tematikou a aby v poslední době zvýšený zájem o „olomoucká“ egyptiaka pokračoval.⁹⁵ Vedle velké historické hodnoty se k ní totiž, jako k jedné z mála egyptologických kolekcí, dochovala také korespondence pocházející z cesty, na které byla získána. Je docela

⁹⁰ V letech 1961–1965 se nově vzniklý egyptologický ústav výrazně zapojil do záchrany kulturního dědictví starého Egypta, které bylo později zaplaveno vodami Násirova jezera vzniklého postavením Vysoké přehrady u Asuánu.

⁹¹ BAREŠ, L. et al: c. d..

⁹² Pro veřejnost byla otevřena od 18. do 28. dubna 2008. Původně měla končit 27. dubna, ale pro velký zájem se ji rozhodl premiér Mirek Topolánek o den prodloužit.

⁹³ Seznam exponátů a základní informace k tehdejšímu životu v Núbii najde zájemce v katalogu výstavy. STUHLÍK, Milan–STROUHAL, Evžen: *Núbie*. Olomouc 1967 (katalog výstavy).

⁹⁴ Jedno takové núbijské hliněné rádio je vyfoceno také v katalogu k výstavě. Tamtéž, s. 39.

⁹⁵ S výjimkou výstav mapujících české výzkumy v Núbii a na pohřebišti v Abúsíru, při kterých je využíváno předmětů z českých výzkumů, byly předměty z olomouckých sbírek součástí většiny egyptologických výstav konaných na našem území po roce 1948.

možné, že se v dohledné době objeví nové skutečnosti upřesňující způsob jejího získání a další zajímavosti nejen o ní, ale i o osobě jejího majitele.⁹⁶

SUMMARY

EGYPTOLOGY COLLECTIONS IN OLMOUC IN THE CONTEXT OF CZECH MANAGEMENT OF EXHIBITIONS ABOUT ANCIENT EGYPT

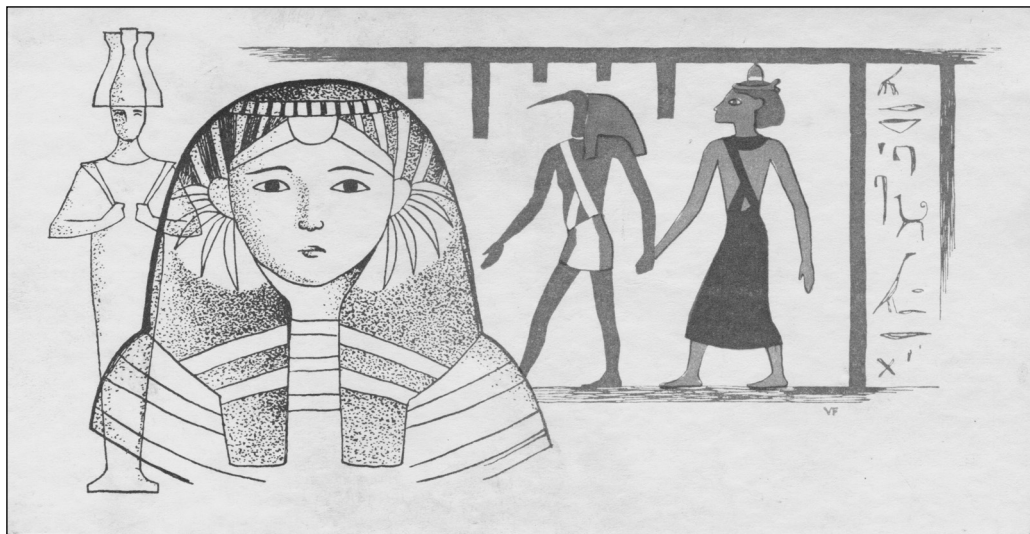
The article brings basic information on the Egyptology collections that were for many years associated with the museums in Olomouc. The author tries to outline their history both in Olomouc and after their removal to the National Museum in Prague – Náprstek's Museum of Asian, African and American cultures. He also depicts exhibitions with ancient Egyptian topics organised after 1948. He puts these exhibition projects into broader historical context and reminds the share of the Olomouc Egyptology collections in organising them.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

Mgr. Radek Podhorný
Družba 1290
768 24 Hulín

⁹⁶ Korespondenci myslím dopisy Josefa Ferdinanda Habsburského rodině z egyptské výpravy roku 1903. K několika málo předmětům, které tuto sbírku doplňují, a o nichž jsem se zmínil v začátku této studie, se nové materiály zatím objevit nepodařilo.

Obrazová příloha

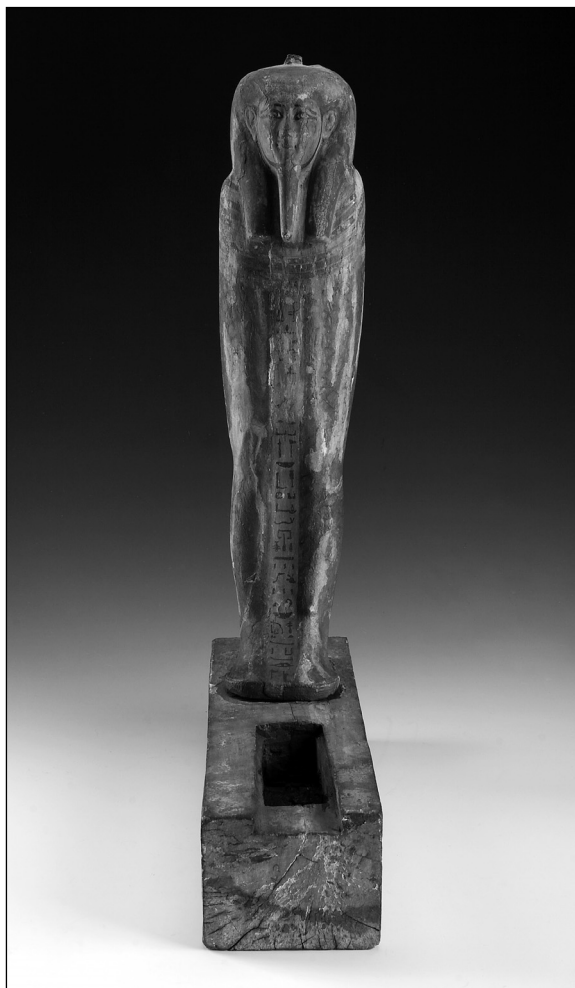
1. Přední strana pozvánky na výstavu Starý a nový Egypt v Brně z roku 1949. Jako jedna z předloh sloužila část rakve pro Iretherirua ze sbírky arcivévody Josefa Ferdinanda. Archiv Městského muzea v Moravské Třebové, kart. PT 28.

2. Originál fragmentu rakve pro Iretherirua pocházející z chrámu královny Hatšepsut v Dér el-Bahrí. Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. P 6224.

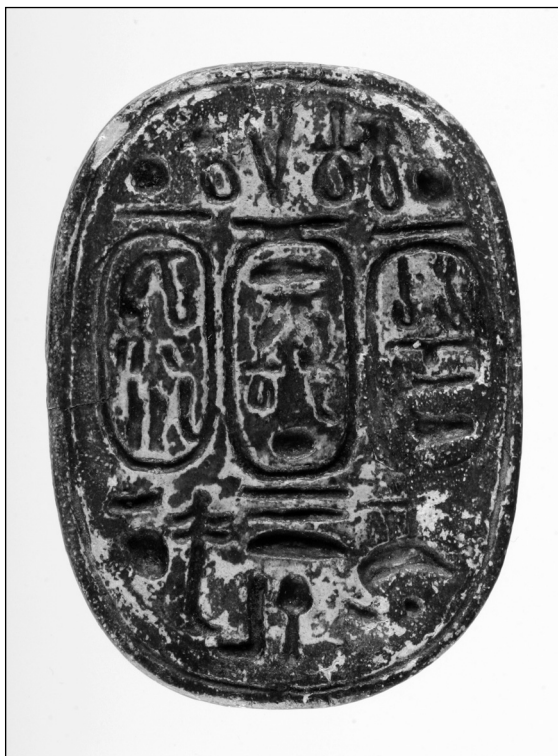
3. Víko rakve pro ženu jménem Taditamun ze Západních Théb. Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. P 6183.

4. Soška synkretického božstva Ptah-Sokar-Usira z Dér el-Bahrí. Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. P 6219.

5. Vešebty Amonova velekněze Pinodžema II. a jeho manželky Nesejchonsu z Královské skryše v Dér el-Bahrí. Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. P 6307.

6. Skarab se jmény a tituly Amenhotepa III. a jeho manželky královny Teje, rodičů Amenhotepa IV./Achnatona. Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. P 6169a.

ZAČÁTEK RUSKÉ POMOCNÉ AKCE A ČINNOST UKRAJINSKÉHO HROMADSKÉHO KOMITÉTU V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1921–1925

Ondřej Havel

Přestože vliv ukrajinských emigrantských struktur na formování československé společnosti v meziválečném období nebyl zanedbatelný, je dnes ve zdejší literatuře ukrajinským institucím a organizacím věnována malá pozornost a jejich činnost je zpracována nedostatečně. Týká se to žel i působení Ukrajinského hromadského komitétu (Ukrajins'kyj Hromads'kyj Komitet – někdy též překládaný jako Ukrajinský občanský či společenský výbor; zkráceně UHK), ústřední organizace Ukrajinců v Československu v letech 1921–1925 a všeobecně i prvních let ukrajinské emigrace. Při výzkumu této problematiky proto badatelé často nezbyvá než sáhnout po literatuře zahraniční provenience, od které však nelze očekávat analytický přístup. Patrně nejdůsledněji se činností komitétu zabývá publikace Symona Narižného *Ukrajins'ka emigracija*, částyna II., kde je mu věnována jedna kapitola. Ačkoliv kniha vyšla až 16 let po autorově smrti (v roce 1999 v Kyjevě), zůstává stále v mnoha ohledech nepřekonaná. Za významnou práci je třeba považovat i předcházející díl této publikace, který byl v Praze vydán už v roce 1942. Musí se s ním však zacházet opatrněji, neboť obsahuje některé nepřesnosti a je třeba ho konfrontovat i s jinou literaturou a prameny.

Působení Komitétu popisuje také stručně Oles' Mušynka ve svém příspěvku *Ukrainskij obščestvennij komitet v Čechoslovakii i jeho rol' v razvitii ukrainistiki*, který vyšel v druhém svazku sborníku *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945* pod redakčním vedením Václava Vebera (Praha 1994). Všechny čtyři díly tohoto sborníku (Praha 1993–1996) jsou dnes již fakticky nezbytným doplňkem Narižného prací, neboť přinášejí nové informace o ukrajinské a ruské emigraci v meziválečném období, popř. korigují některé starší údaje. Z českých publikací si ještě zaslouží zmínku průkopnické dílo Bohdana Zilynského *Ukrajinci v Čechách a na Moravě* (Praha 1995), snažící se o komplexnější pohled. Mnoho užitečných podnětů přinesl i článek Stepana Vidňanského *Ukrajinská emigrácia v medzivojnovom Česko-Slovensku* uveřejněný ve slovenském Historickém časopise v roce 1992. Zajímavé pasáže obsahuje rovněž monografie Emiliana Wiszky *Emigracja ukraińska w Polsce* (vyšlo v Toruni v roce 2004), která se na mnoha místech věnuje ukrajinské emigraci v Československu.

Větší možnosti nabízí výzkum pramenů. V první polovině dvacátých let byly vydány hned dvě publikace, které sledovaly působení komitétu, a to *Rik prací Ukrajins'koho Hromads'koho Komitetu* (Praha 1922) a *Try roky prací Ukrajins'koho Hromads'koho komitetu v ČSR* (Praha 1924). Díky nim dnes můžeme detailně pozorovat vývoj jednotlivých struktur komitétu a postupné formování nově založených organizací a institucí, které posléze přežily i zánik svého zřizovatele. Pominout bychom neměli ani časopis *Hromads'kyj Vistnyk* vydávaný komitétem v roce 1921, který nás zpravuje o důvodech založení UHK a o struktuře a složení emigrace v prvním roce jeho existence. Významné údaje obsahuje i brožura *Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci* (Praha 1924), která přináší

informace o ukrajinské emigraci z pohledu československého ministerstva zahraničních věcí. Stanovy Ukrajinského hromadského komitétu dnes najdeme v Národním archivu v Praze, ve fondu RUESO 73, inv. č. 482, sig. Ukrajins'kyj hromads'kyj komitet 1921–1925. Dále lze vztahy a záležitosti v komitétu zkoumat také díky článkům v ukrajinských emigrantských časopisech jako kupř. *Nova Ukrajina* a *Ukrajins'ke žyttja*.

K pochopení do značné míry výjimečného postavení ukrajinské emigrace v meziválečném Československu je třeba znát některé souvislosti týkající se pádu carismu na Ukrajině. Také zde můžeme považovat za významný mezník Únorovou revoluci v Rusku v roce 1917, která tu byla přijata s velkými nadějemi, neboť carský režim brzdil rozvoj ukrajinského národního hnutí a řada ukrajinských představitelů musela působit v ilegalitě. Kupř. až do roku 1905 nebylo možno publikovat jakékoliv tiskoviny v ukrajinštině a za porušení tohoto zákazu hrozily přísné tresty. Ukrajinské politické strany musely zpočátku působit v ilegalitě. Určité uvolnění přinesl až Říjnový manifest cara Mikuláše II. vydaný 17. října 1905, ve kterém car přislíbil svolání Státní dumy a mj. povolil i existenci neruských stran. Po převratu v roce 1907 však byla většina ukrajinských poslanců zatčena a ukrajinské strany se opět musely stáhnout do podzemí.¹

První světová válka pak znamenala utužení represí a postupný návrat k poměrům před rokem 1905. Opět bylo zakázáno vydávání ukrajinských novin a časopisů a mezi internovanými se ocitli i řeckokatolický metropolita Andrij Šeptyc'kyj a historik Mychajlo Hruševs'kyj. Zároveň se začal rýsovat i směr budoucího exodu, když první ukrajinští uprchlíci ustavili ve Lvově Svaz pro osvobození Ukrajiny (Sojuz vyzvolennja Ukrajiny – SVU), přenesený později do Vídně.

Carská moc dále zostřovala restriktce až do svého hořkého konce v roce 1917. Po carově abdikaci Prozatímní vláda zprvu deklarovala vstřícnější postoj vůči ukrajinské otázce. 4. března 1917 (podle juliánského kalendáře, resp. 17. března 1917 gregoriánského kalendáře) proto ukrajinské strany (zejména TUP a USDRP) založily Ukrajinskou centrální radu (Ukrajins'ka Central'na Rada – UCR) v čele s M. Hruševs'kým, která posléze převzala na Ukrajině moc.²

Následující události však ukázaly, že odtržení Ukrajiny od Ruska bude bolestnější a dlouhodobější proces, než se na první pohled zdálo. Ukrajinští politici většinou neměli jasnou představu o budoucím uspořádání svého státu a stejně tak nevěděli, do jaké míry je možné uvolnit vazby k Petrohradu. Prozatímní vláda mezitím začala taktizovat a poměrně skromné požadavky UCR (autonomie Ukrajiny v rámci Ruska) odmítla. UCR proto vydala v červnu 1917 tzv. I. universal (požadavek autonomie i bez vůle ruské vlády)

¹ První ukrajinská politická strana vznikla v ruském impériu v roce 1900 v Charkově. Revoluční ukrajinská strana (Revolucijnja Ukrajins'ka Partija – RUP) hájila zájmy studentských radikálů usilujících o uskutečnění pozemkové reformy. V roce 1902 se od ní odtrhla Ukrajinská lidová strana (Ukrajins'ka Narodna Partija) a v letech 1904–1905 se RUP postupně rozpadla na několik dalších stran. Z těch významnějších zmiňme Ukrajinský sociálně demokratický svaz přezdívaný též stručně „Spilka“ (Ukrajins'ka Social-Demokratyčna Spilka – USDS), Ukrajinskou demokratickou radikální stranu (Ukrajins'ka Demokratyčno-Radykal'na Partija – UDRP) a Ukrajinskou sociálně demokratickou dělnickou stranu (Ukrajins'ka Social-Demokratyčna Robitnyča Partija – USDRP). V roce 1908 část členů UDRP a USDRP vytvořila Sdružení ukrajinských pokrokářů (Tovarystvo Ukrajins'kych Postupovciv – TUP), které působilo dále v ilegalitě.

² Zároveň vznikaly další politické strany. Např. v dubnu 1917 byla založena Ukrajinská strana socialistů-revolucionářů (Ukrajins'ka Partia Socialistiv-Revoljucioneriv – UPSR), jejímž členům se také říkalo „ukrajinští eseri“. Předsedou strany se stal právě M. Hruševs'kyj.

a po ústupcích Petrohradu II. universal (odmítnutí odtržení Ukrajiny od Ruska). Po pádu Prozatímní vlády a nástupu bolševiků v hlavním městě Ruska ale nakonec ve III. universalu dne 7. (20.) listopadu 1917 proklamovala vznik Ukrajinské lidové republiky.

Situace se však dále vyvíjela v neprospěch UCR. Rada sice ještě stihla vydat 25. ledna 1918 IV. universal deklarující úplnou nezávislost nového státního útvaru, avšak už v této době Ukrajinu obsazovaly bolševické jednotky, které v březnu po uzavření brestlitevského míru nahradila vojska Ústředních mocností. Za jejich pomoci byl na Ukrajině nastolen režim hetmana Pavla Skoropads'kého. Jeho moc však byla závislá na podpoře rakousko-německých divizí a s koncem 1. světové války zákonitě následoval i jeho pád. O vládu na Ukrajině pak soupeřilo hned několik mocenských uskupení. Samotný Kyjev nejprve přešel do rukou Direktoría, nástupce UCR, odkud ho ale v únoru 1919 vytlačili bolševici. Koncem srpna sice jeho vojska dobyla město zpět, ale za pár dní bylo nuceno ustoupit bělogvardějci Děnikinovi, který se v prosinci 1919 zase pro změnu musel stáhnout před bolševiky. Ještě jednou svítla Direktoríu naděje, když v květnu 1920 dobyli Kyjev polští spojenci. Polské jednotky však musely město brzy vyklidit, protože Rudá armáda odpovíděla překvapivým útokem na Varšavu. Akce spřízněných Wrangelových vojsk operujících z Krymu v červnu 1920 již na situaci nedokázala nic změnit. Většina Ukrajiny se definitivně ocitla pod kontrolou rudoarmějců.

Jedním z důsledků dlouhých bojů byl masový odliv obyvatelstva směrem na západ. Již na konci první světové války se ve střední Evropě začali ve větší míře usazovat uprchlíci ze zemí ruského impéria. Hromadný exodus však nastal až po definitivní porážce bělogvardějských vojsk v roce 1920. V Polsku již od listopadu 1919 byla internována armáda Ukrajinské lidové republiky. Vedle Varšavy se centry ukrajinské emigrace staly i Vídeň, Bělehrad, Sofie, Paříž, Praha a další města střední a západní Evropy. Příští osudy ukrajinské emigrace bezpochyby ovlivnil krok bělogvardějského generála Wrangela, který se obrátil na československé úřady s žádostí, aby přijaly část jeho vojska. Jelikož vojáci Wrangelovy armády byli dočasně umístěni na řeckých a tureckých ostrovech a jejich situace zde byla neúnosná, rozhodla se československá vláda jeho požadavek splnit. Jedním z dalších důvodů bylo také vypuknutí hladomoru v bolševickém Rusku. Na jaře roku 1921 byly stanoveny základní obrysy budoucí pomoci a záštitu nad ní převzalo ministerstvo zahraničních věcí. Celý podnik byl nazván Ruská pomocná akce (RPA). V březnu 1921 byl založen spolek pro pomoc ruským emigrantům Zemgor a o čtyři měsíce později se ustavil i podobný spolek pro Ukrajince – Ukrajinský hromadský komitét.³

Už na začátku RPA byly definovány tři základní cíle, které měl zamýšlený projekt dosáhnout:

1. Zorganizovat pomoc emigrantům bez přístřeší a bez prostředků vytvořením nových nocleháren a jídelen, eventuálně i peněžní výpomocí a vytvořením zprostředkovatelen práce.

2. Zabezpečit starce a invalidy a poskytnout bezplatné léčení nemocným.

³ SLÁDEK, Zdeněk: *České prostředí a ruská emigrace (1918–1938)* (dále jen *České prostředí*). In: Duchovní proudy ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1919–1939). Ed. L. Běloševská. Praha 1999, s. 7–14; Týž: *Ruská emigrace v Československu* (dále jen *Ruská emigrace*). Slovanský přehled, 79, 1993, č. 1, s. 1–5; VIDŇANSKYJ, Stepan V.: *Ukrajinská emigrácia v medzivojnovom Česko-Slovensku*. Historický časopis, 40, 1992, č. 3, s. 370–373.

3. Umožnit inteligenci dokončení studia včetně případného zřízení emigrantských škol a dát literárním, uměleckým a vědeckým pracovníkům možnost pokračovat dále ve své práci.

Celá akce zahrnovala přitom vedle Rusů a Ukrajinců i další národnosti žijící na území bývalého carského Ruska, tj. Bělorusy, Kalmyky, Armény, Gruzínce apod.⁴

Cíle RPA byly poměrně rozsáhlé, ale už v této fázi ministerstvo zahraničních věcí upozorňovalo, že „...cílem akce není jen vyživovat, nýbrž vésti k práci, hlavně duševní, a sice v takovém směru, aby podporovaní mohli se uplatnit doma ku prospěchu svého národa...“⁵. Význam této připomínky si samozřejmě každá ze zainteresovaných stran vykládala jinak, což v budoucnu bylo příčinou některých sporů mezi ministerstvem a emigranty. První zprávy o rozběhnutí akce nicméně zaznamenaly u uprchlíků širokou odezvu a jejich počet začal v Československu rapidně vzrůstat. Podle Zdeňka Sládka v roce 1920 v ČSR pobývalo 6 000 běženců ze zemí bývalého impéria, ale již v letech 1924–1925 se tato cifra vyšplhala až na 25 000, což přinutilo ministerstvo k jistým restrikcím a v dalších letech i k postupnému snižování rozpočtu RPA. Celý projekt byl navíc naplánován krátkodobě, neboť počítal s brzkou stabilizací v Rusku.⁶

Přesto se právě díky zahájení RPA v září roku 1921 stala Praha jedním z nejvýznamnějších emigrantských center v Evropě a v případě emigrace ukrajinské i jedním z nejaktivnějších. Kupř. sousední Polsko, kde počet ukrajinských emigrantů dosahoval v roce 1920 až 35 000, podobně významné středisko postrádalo.⁷ Důvodů bylo samozřejmě několik. Důležitou roli zde hrála roztrpčenost ukrajinské emigrace v Polsku kvůli uzavření Řížského míru v březnu 1921, ve kterém polská strana uznala existenci sovětské Ukrajiny a s ohledem na tento fakt musela omezit činnost ukrajinských emigrantských organizací. Proto také velká část tamní ukrajinské inteligence odcházela právě do Československa. Rozhodujícím momentem se však bezpochyby stalo otevření Ukrajinské svobodné univerzity v Praze v říjnu roku 1921.⁸

Ukrajinská svobodná univerzita (Ukrajins'kyj Vil'nyj Universytet – UVU) původně zahájila svou činnost ve Vídni 17. ledna 1921. Na jejím založení měly největší podíl Akademická sekce Svazu ukrajinských žurnalistů a spisovatelů v čele s Volodymyrem Kušniřem a Oleksandrem Kolessou, Společnost přátel osvěty s předsedou Stanislavem Dnistranským a Ukrajinský sociologický institut pod vedením M. Hruševského ve Vídni. Přednášky zde byly zahájeny již koncem roku 1920. Prvním rektorem UVU se stal Hruševs'kyj, kterého brzy kvůli názorovým neshodám na budoucí charakter univerzity vystřídal ve funkci Kolessa. Studenti se ale na novou školu příliš nehrnuli a počet posluchačů zůstal stále nízký, ačkoliv přijímací kritéria byla mírná – nebylo vyžadováno ani ukončení střední školy. Už v průběhu roku 1921 značně vzrostl počet ukrajinských emigrantů v sousední Praze. Vedení univerzity proto kontaktovalo československou vládu

⁴ *Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci* (dále jen *Československá pomoc*). Praha 1924, s. 5.

⁵ Tamtéž, s. 5.

⁶ SLÁDEK, Z.: *České prostředí*, s. 14–15.

⁷ WISZKA, Emilian: *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*. Toruń 2004, s. 9.

⁸ STRYJEK, Tomasz: *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego*. Wrocław 2000, s. 196–197; WISZKA, E.: *c. d.*, s. 24, 32–33, 125.

a po jednání s ministerstvem školství byla univerzita přestěhována. 23. října 1921 pak byla v Praze slavnostně otevřena.⁹

V červenci 1921 mezitím zahájil činnost Ukrajinský hromadský komitét. Tato organizace byla založena především díky aktivitě dvou bývalých členů Ukrajinské strany socialistů-revolucionářů Mykyty Šapovala a Nykyfora Hryhorijiva. Ti v průběhu první poloviny roku 1921 navázali kontakt s několika ukrajinskými organizacemi v Československu, zejména s Ukrajinskou akademickou obcí (Ukrajins'ka akademična hromada – UAH) včetně její Ženské sekce.¹⁰ První přípravná schůze proběhla v květnu 1921 a usnesla se vypracovat stanovy UHK. Ty byly posléze předloženy a schváleny na druhé přípravné schůzi dne 5. června a 1. července je schválilo i ministerstvo vnitra. 7. července se konala ustavující schůze UHK, která zvolila tříčlenné předsednictvo na čele s předsedou Mykytou Šapovalem. Jeho dalšími členy se stali N. Hryhorijiv a Oleksander Mycyjuk.

Počáteční cíle UHK tak, jak byly definovány, se sice v základních obrysech shodovaly s původními představami ministerstva zahraničních věcí o charakteru RPA, nicméně jejich pořadí bylo stanoveno jinak. V prvé řadě chtěl UHK zjistit přibližný počet Ukrajinců v Československu a zhruba tak stanovit výši finanční částky, jež by měla být určena na jejich podporu. Dále bylo zapotřebí obstarat i právní pomoc pro ukrajinské emigranty, tj. zajistit jim právo pobytu a odstranit administrativní překážky spojené s jejich příchodem do ČSR. Z hlediska UHK bylo též samozřejmě nutné co nejdříve řešit otázku materiální a zdravotní pomoci, neboť řada běženců kvůli špatné zásobovací situaci na Ukrajině trpěla různými chorobami. Až po zvládnutí těchto úkolů se komitét hodlal postarat i o kulturně-osvětové potřeby emigrantů.¹¹

Z pohledu organizační struktury se UHK členil do několika sektorů, řízených pokyny předsednictva. Tříčlenné předsednictvo představovalo výkonnou moc organizace a bylo voleno na členských schůzích. K vyřizování záležitostí mělo k dispozici tříčlenný sekretariát, který byl jmenován z řad členů UHK. Podřízeny mu byly Oddělení péče, Organizační oddělení, Ekonomické oddělení, Zdravotní oddělení, Vydavatelské oddělení a Kulturně-osvětové oddělení. Na správný chod celé organizace dohlížela Revizní komise. Její instrukce vykonávalo osm menších komisí (např. Komise pomoci ženám a dětem, Komise pomoci ukrajinským žákům a studentům či Komise administrativně-hospodářská), které jí zároveň dodávaly konkrétní podněty. Některé z nich také měly na starosti kontrolu chodu některých institucí založených z iniciativy UHK (např. Komise

⁹ КУПЧЫНС'КИЙ, Олех: *Науково-організаційна та видавнича діяльність Українського Вільного Університету (1921–1991)*. In: *Українська вільна універзіта (1921–1991)*. Ed. M. Nachajová. Praha 1998, s. 29–44; НАРІЗНИЙ, Симон: *Українська еміграція, частина I.* (dále jen *Українська еміграція I.*). Praha 1942, s. 119–133.

¹⁰ Ukrajinská akademická obec vznikla v listopadu roku 1919 v Praze jako studentská organizace. Její původní název zněl *Український Академічний Клуб* v Prazi, tj. *Ukrajinský akademický kroužek* v Praze. Zpočátku měla pouze 20 členů, postupně se ale rozrůstala a v roce 1922 jejich počet přesáhl jeden tisíc. Vstoupit do ní mohl jakýkoliv ukrajinský student navštěvující českou či ukrajinskou vysokou školu v Československu. V dalších letech se však od ní začaly odštěpovat další organizace a úměrně tomu se začala zmenšovat i členská základna. Více viz: ANTONOVYČ, Marko: *20 років Українській Академічній громаді*. In: *Двадцять літ Українській академічній громаді*. Praha 1941, s. 47–63.

¹¹ Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond Ruské a ukrajinské emigrantské spolky v ČSR (RUESO) č. 73, inv. č. 482, sign. *Український громадський комітет 1921–1925, Статут товариства Український Громадський Комітет; Рік праці Українського Громадського Комітету* (dále jen *Рік праці*). Praha 1922, s. 4–5.

administrativně-hospodářská, jež kontrolovala činnost Ukrajinského dětského útulku a Ukrajinské hospodářské akademie). Přímá správa těchto institucí pak zůstávala v kompetenci příslušných oddělení UHK.¹²

Některá z oddělení se dělila dále do sekcí. Např. Oddělení péče se skládalo z Registračně-statistické sekce a Sekce právní a materiální pomoci. Hlavním úkolem tohoto oddělení byla péče o emigranty v prvních dnech po jejich příchodu. Do jeho kompetence tak spadalo poskytování oděvu a obuvi, evidence běženců, výroba průkazů a též vypracovávání statistik běženců. Zároveň vlastnilo hromadnou ubytovnu, dřevěnou vojenskou budovu v Schäffleho ulici č. 5 (dnes Morstadtova ulice) na pražském Pohořelci. Tato „Přechodná stanice UHK“, jak byla představiteli komitétu eufemisticky nazývána, sloužila jako dočasné útočiště nově příchozích emigrantů. Podmínky zde byly skutečně drsné, neboť zdi ze stlučených prken profukoval vítr a při dešti sem zatékalo.¹³

Organizační oddělení zase mělo na starosti registraci všech záležitostí spojených s příchodem emigrantů do ČSR a spojení s místními emigrantskými organizacemi (např. s Pomocným komitétem v Jasini, Ukrajinskou kolonií v Bratislavě, Komitétem pomoci běžencům v Užhorodě apod.). Dále mělo seznamovat českou veřejnost s problémy ukrajinské emigrace prostřednictvím informačních brožur, časopisů, zpráv v tisku, výstav apod. Pod jeho záštitou byl založen Ukrajinský hromadský vydavatelský fond (Ukrajins'kyj Hromads'kyj Vydavnyčyj Fond), jedno z nejproduktivnějších ukrajinských vydavatelství, a Ukrajinský rolnický spolek (Ukrajins'ka Seljans'ka Spilka – zkráceně USS), kulturní a vzdělávací organizace ukrajinských zemědělců. Později ještě do kompetence Organizačního oddělení přibýlo hledání práce pro emigranty, když zpočátku tuto činnost provádělo Oddělení péče.¹⁴

Léčením emigrantů se zabývalo Zdravotní oddělení, které se dále dělilo na Zdravotně-hygienickou sekci, Lékařskou sekci a Sekci ochrany žen a dětí. Jeho hlavním úkolem bylo vstupní lékařské vyšetření u nově příchozích a karanténa nemocných s nakažlivými chorobami. Ti byli poté rozesíláni do českých nemocnic a sanatorií. Největší část uprchlíků, tj. více než pětinu, postihla tuberkulóza. Zanedbatelný nebyl ani počet nervových chorob jako následek chaotické situace na Ukrajině – trpělo jimi 7 % emigrantů. O něco mírně vyšší pak byl výskyt potíží se zuby.¹⁵

Významný kus práce v rámci tohoto oddělení odvedla Sekce ochrany žen a dětí na čele se Sofií Rusovou. Spadalo sem např. hledání práce pro ženy, opatrování oděvu a obuvi pro matky s dětmi, péče o nemocné ženy i děti a jejich ubytování. Díky schopnostem S. Rusové však byla brzy zahájena realizace dalších úkolů, které značně přesahovaly původně zadané cíle. V roce 1923 se sekce odtrhla od Zdravotního oddělení a přešla pod přímou správu předsednictva UHK. Svou roli zde samozřejmě sehrály i dobré vztahy mezi Rusovou a vedením komitétu. Na začátku roku 1922 zřídila sekce svou pobočku v Poděbradech a v březnu tady založila Ukrajinský dětský útulek pro děti studentek a děti z chudých rodin. Jeho činnost sice musela být v následujícím roce ukončena, ale již koncem roku 1924 se podařilo sehnat vhodné prostory v Horních Černošicích. Zde byl útulek znovu otevřen

¹² *Try roky prací Ukrajins'koho Hromads'koho komitétu v ČSR.* (dále jen *Try roky*). Praha 1924, s. 5–9.

¹³ MARUNJAK, Volodymyr: *U kuzni sobornyc'kych charakteriv.* In: *Ukrajins'ka himnazija v Čechiji 1925–1945.* Ed. V. Marunjak. München 1975, s. 50, 59–60; *Try roky*, s. 11–20.

¹⁴ *Rik prací*, s. 7–8; *Try roky*, s. 20–25.

¹⁵ *Rik prací*, s. 14–19; *Try roky*, s. 26–29.

v dubnu 1925. S určitými peripetemi a kratšími přestávkami se podařilo jeho činnost udržet až do roku 1945. Neohrozil ho ani rozpad UHK v druhé polovině roku 1925. Tehdy se totiž osamostatnil coby soukromá instituce v čele s Výborem Ukrajinského dětského útulku a finance na svůj provoz dostával přímo od ministerstva zahraničních věcí. Úloha útulku se také časem měnila, zpočátku působil jako mateřská školka, ale ve třicátých letech již spíše sloužil dětem školního věku.¹⁶

Nejvíce však československou veřejnost zaujala práce Kulturně-osvětového oddělení. Jeho činnost spočívala v organizování školní a akademické pomoci, podpoře emigračních kulturně-osvětových organizací a vzdělávacích programů. Do jeho kompetence náležela i správa knihovny UHK, udělování stipendií studentům a pořádání přednášek a kurzů. Ovšem nejdůležitějším výsledkem bylo založení několika institucí, které dále působile i po likvidaci UHK – Ukrajinské hospodářské akademie (Ukrajins'ka Hospodars'ka Akademija – zkráceně UHA), Ukrajinského pedagogického institutu Mychajla Drahomanova (Ukrajins'kyj Pedahohičnyj Institut im. Mychajla Drahomanova – zkráceně UPIMD) a Ukrajinského gymnázia (jehož vzniku v roce 1925 předcházelo pořádání maturitních kurzů v Josefově u Jaroměře, Poděbradech a v Praze).¹⁷

Vydavatelské oddělení bylo vytvořeno až dva roky po založení UHK a přešly na něj veškeré záležitosti spojené s tiskem časopisů a publikací. Do své správy získalo i Ukrajinský hromadský vydavatelský fond a Tiskovou kancelář UHK, které vznikly krátce před zřízením oddělení. Činnost fondu již byla zmíněna, Tisková kancelář UHK měla za úkol informovat o činnosti komitétu ukrajinské obyvatelstvo v ČSR a v zahraničí prostřednictvím článků v různých časopisech a novinách. Ekonomické oddělení pak mělo na starosti pouze záležitosti ekonomického charakteru, především vedení účetnictví.¹⁸

Střediskem ukrajinské kultury v Praze a vlastně i v ČSR se stal Ukrajinský dům (Ukrajins'ka chata), který zahájil svůj provoz 13. března 1923. Jeho otevření bylo výsledkem půldruhého roku práce Komise pro zřízení Ukrajinského domu, skládající se ze sedmi členů a založené prostřednictvím UHK 13. září 1921. Dům byl zpočátku umístěn na Kozím náměstí čp. 793 v Praze (dnes křižovatka ulic Kozí – Haštalská – Věžeňská – U obecního dvora), o rok později se ale přestěhoval do větších prostor na Malostranském náměstí č. 24. Zde působila i knihovna UHK včetně čítárny (která měla svou pobočku také u Přečhodné stanice UHK), knihkupectví, jídelna s bufetem a konaly se tu přednášky, koncerty, schůze, projevy, různé kurzy apod. Ukrajinský dům byl přímo podřízen předsednictvu UHK a jeho činnost kontrolovala pětičlenná dozorčí rada volená členy komitétu.¹⁹

Mezitím UHK zaznamenal další velký úspěch. V květnu 1922 byla v Poděbradech otevřena Ukrajinská hospodářská akademie. Plán na vytvoření nové instituce se rodil v UHK postupně a projekt nakonec vznikl později než v případě Ukrajinského domu. Ani

¹⁶ NA Praha, fond Ukrajinské muzeum (UM) č. 10, sign. 272, Zpráva za první rok existence Ukrajinského Útulku v Horních Černošicích, Zvit Ukrajins'koho Dytačoho Prytulku v Českoslovaččyni za čas z I–XI–1924 r. do I–V–1929 r.; *Rik prací*, s. 18–19; *Try roky*, s. 71–79; NARIŽNYJ, S.: *Ukrajins'ka emigracija I.*, s. 295–296; Týž: *Ukrajins'ka emigracija, častyna II., kul'turna pracja ukrajins'koji emigraciji 1921–1939* (dále jen *Ukrajins'ka emigracija II.*). Kyjiv 1999, s. 47–48.

¹⁷ NARIŽNYJ, S.: *Ukrajins'ka emigracija II.*, s. 77; *Rik prací*, s. 19–28; *Try roky*, s. 29–32.

¹⁸ *Try roky*, s. 33–35.

¹⁹ NA Praha, fond Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce (MZV–RPA) č. 366, č. j. 132816/23; *Československá pomoc*, s. 82; *Rik prací*, s. 31–32; *Try roky*, s. 59–62.

Přípravná komise, která se nejvíce zasloužila o založení akademie, neměla ještě v prvních dnech po svém založení (19. ledna 1922) zcela jasný názor na její budoucí podobu. I když myšlenka na zřízení školy technického typu kolovala v emigrantských kruzích již delší dobu, první představy se týkaly spíše zřízení jakéhosi Vysokého učení technického, na což by patrně síly UHK nestačily. Cíle komise také byly ve vztahu k osvětě definovány velmi vágně a vznik akademie byl tak spíše dílem souhry několika okolností. Původně totiž deklarovala, že jejím úkolem bude podpora ukrajinských vědců a kulturních sil na Ukrajině a v emigraci prostřednictvím kulturně-osvětové práce včetně vytvoření vrstvy mladé ukrajinské inteligence se znalostmi v technických a hospodářských oborech. Hlavou komise se stal Mykyta Šapoval, kterému se ještě koncem ledna podařilo navázat kontakt s vedením Všeukrajinského spolku rolnícko-hospodářských techniků (Vseukrajins'ka Spilka Sil's'ko-hospodars'kych Technykyv) v Polsku. V čele spolku stál Borys Ivanyc'kyj, dalšími významnými osobami zde byli Ivan Šovheniv, Oleksander Mychajlovs'kyj, Leonid Frolov a Irodyon Šeremetyns'kyj. Až při jednání mezi oběma organizacemi padl návrh na založení zcela nové školy, která byla nejprve projektována jako technicko-hospodářská fakulta při UVU. Poté však převážil názor, že by měla být zčásti samostatná, ale pod přímou správou UHK.²⁰

Následovala jednání s českými úřady včetně návštěvy prezidenta Masaryka. Během čtyř měsíců byl vypracován plán, jak by vlastně škola měla vypadat: V čele akademie měl stát rektor spolu se senátem, širším správním orgánem akademie měl být profesorský sbor. V akademii měly existovat tři fakulty: ekonomicko-družstevní, agronomicko-lesní a rolnícko-hospodářského inženýrství. Ty se dále měly dělit na jednotlivé odbory, ekonomicko-družstevní fakulta měla mít ekonomický, statistický a družstevní odbor, agronomicko-lesní fakulta agronomický a lesní odbor a fakulta rolnícko-hospodářského inženýrství se měla skládat z meliorativního, technologického a mezového odboru. 1. dubna ministerstvo zahraničních věcí odsouhlasilo finanční podporu této školy a kladně se k její existenci postavily i ministerstvo zemědělství a ministerstvo školství. 28. dubna 1922 se sešla ustavující schůze profesorského sboru. Svou činnost akademie zahájila na základě výnosu ministerstva zemědělství ze dne 16. května 1922.²¹

Prvním rektorem UHA se stal I. Šovheniv.²² Jeho velkou předností byly bohaté zkušenosti s carským politickým systémem, jelikož pracoval hned v několika ruských ministerstvech. Po roce 1917 podpořil po jistém váhání myšlenku nezávislé Ukrajinské republiky a v roce 1920 emigroval do Polska. Po zřízení akademie se přestěhoval do Československa, kontakt s emigrantskými kruhy v Polsku však udržoval i nadále.²³

Jedním z důvodů, proč za sídlo akademie byly zvoleny Poděbrady, byl fakt, že zde působila Vyšší hospodářská škola, která mohla akademii propůjčit potřebné pomůcky a některé místnosti. V Praze se vhodné prostory najít nepodařilo a malé lázeňské město se pro poměrně malou vzdálenost od hlavního města zdálo být dostatečnou náhradou.

²⁰ NARIŽNYJ, S.: *Ukrajins'ka emigracija I.*, s. 137; *Rik pracy*, s. 21–22; ŠYJANIV, Hryhorij: *Ukrajinská hospodářská akademie v Č. S. R. Poděbrady 1926*, s. 4.

²¹ MARTOS, Borys: *Zasnuvannja Ukrajins'koji Hospodars'koji Akademii*. *Chronika* 2000, 8, 1999, č. 29–30, s. 201; *Rik pracy*, s. 21–25; ŠYJANIV, H.: *c. d.*, s. 4–5; *Československá pomoc, c. d.*, s. 34–38.

²² Jeho dcerou byla mimochodem známá ukrajinská básnířka Olena Teliha, jež později studovala v Praze na Ukrajinském pedagogickém institutu Mychajla Drahomanova.

²³ *Encyklopedia of Ukraine, volume IV*. Ed. D. H. Struk. Toronto – Buffalo – London 1993, s. 671–672; *Encyklopedija ukrajinoznavs'tva, slovnykova častyna X*. Ed. V. Kubijovyč. Paris – New York 1984, s. 3887.

I tak ale akademie musela využívat hned několik budov – Vyšší hospodářská škola mohla zpočátku poskytnout jen tři posluchárny, Okresní výbor svůj sál, v poděbradském zámku a v nedaleké vesnici Polabec (dnes již součást města) byl umístěn internát. Děkanáty, rektorát a knihovna se zase nacházely v hotelu U krále Jiřího. Až později se celou výuku podařilo soustředit do poděbradského zámku.

Poděbrady se díky akademii staly po Praze druhým nejvýznamnějším centrem ukrajinské emigrace v Československu a zůstaly jím po celé meziválečné období. O to paradoxnější je zjištění, že UHK takový úspěch nebyl schopen pro své cíle dostatečně využít. Jedním z důvodů byly i názorové neshody mezi jednotlivými členy komitétu a problémy v komunikaci s vedením akademie. Již v září 1923 se akademie se souhlasem československých státních orgánů od UHK odtrhla a osamostatnila se.²⁴

Spory v ukrajinské emigraci dokonce v určitém čase ohrožily i vznik samotné akademie a zčásti uškodily reputaci UHK v očích československé vlády. Jak vzpomíná Borys Martos, jeden z lektorů akademie, v březnu 1922 navštívili bývalého ministra zemědělství Vladislava Brdlíka dva ukrajinští studenti, kteří ho přesvědčovali, aby zabránil otevření akademie, neboť UHK prý nedisponuje dostatečným počtem vědeckých pracovníků.²⁵ Vedení komitétu později poukazovalo na politické pozadí celé akce (N. Hryhorijiv přímo tvrdil, že největší zájem vzbudila finanční dotace, přislíbená ministerstvem zahraničních věcí akademii). Podle jeho představitelů se jednalo o práci směnověchovců, části ukrajinské emigrace, kteří bolševiky sice nepodporovali, ale hodlali je tolerovat a připouštěli možnost kompromisu ve vztahu k ukrajinskému území. UHK také zdaleka neměl podporu celého politického spektra ukrajinské emigrace – převažovali v něm lidé levicového zaměření, především ukrajinští eseri (socialisté – revolucionáři) a sociální demokraté, kteří nepodporovali Symona Petljuru. Oba směry také měly své zástupce v předsednictvu. Všichni původní členové Šapoval, Mycjuk a Hryhorijiv se sice hlásili jen k eserům, Mycjuka však později na postu místopředsedy zastoupili sociální demokraté Borys Matjušenko (členem předsednictva od ledna 1922 do ledna 1923) a Mykola Halahan (členem předsednictva od ledna 1923 až do rozpadu UHK). UHK se vyhrožoval především vůči monarchistům a komunistům, později i vůči stoupencům S. Petljury a Jevhena Petruševyče. Existenci akademie podle názoru Martose ale více než stranické půtky ohrožovalo neuvážené počínání předsedy UHK Mykyty Šapovala, který často sám jednal jménem UHK na vlastní pěst.²⁶

Nyní však bylo nebezpečí odvráceno, jelikož Brdlík včas informoval Šapovala, že někteří ukrajinští studenti vedou agitaci proti otevření akademie a připravují protestní akci. Na shromáždění pak dorazili i členové Přípravné komise B. Martos a Mykola Halahan a dokázali většinu přítomných přesvědčit, že UHK je schopná akademii řídit i vést a je připravená řešit nastalé problémy. Jak se tehdy ukázalo, velká část studentů byla pouze mylně informována, nicméně fakt, že se Šapoval o všem dozvěděl až z úst českého ministra, svědčil o závažných informačních nedostacích ve vedení UHK.

²⁴ MARTOS, B.: c. d., s. 192–202; *Rik pracy*, s. 41; ŠYJANIV, H.: c. d., s. 4–5; *Československá pomoc*, s. 34–38.

²⁵ Vladislav Brdlík byl ministrem zemědělství v úřednické vládě Jana Černého od 15. září 1920 do 26. září 1921. V březnu 1922 jeho funkci vykonával František Staněk.

²⁶ HRYHORIJIV, Nykyfor: *Na polityčni temy*. Nova Ukrajina, 4, 1925, č. 4–6, s. 18–22; MARTOS, B.: c. d., s. 198–199; *Rik pracy*, s. 36–37; *Try roky*, s. 8; *Ukrajins'kyj Hromads'kyj komitet v ČSR* (dále jen *Ukrajins'kyj Hromads'kyj komitet v ČSR*). Nova Ukrajina, 4, 1925, č. 2–3, s. 164.

22. června 1922 byly v akademii zahájeny přednášky a 28. srpna začalo pravidelné vyučování. V prvním semestru zde přednášelo celkem 31 lektorů a jejich výkladů se zúčastnilo 250 studentů. Jelikož část abiturientů musela být odmítnuta kvůli nedostatečnému vzdělání, byly v Poděbradech zřízeny i maturitní kurzy. Do půlročního kurzu nastupovali studenti, kteří ukončili alespoň šest tříd střední školy, a pro absolventy nejméně čtyř tříd gymnázia či reálky byl otevřen roční kurz.²⁷ Jejich zřízení bylo velice prozíravým tahem, neboť umožnilo emigrantům ukončit středoškolské vzdělání, když předtím museli kvůli situaci na Ukrajině přerušit výuku a pak již školním lavicím odrostli. Prvním ředitelem kurzů se stal Serhij Komareč'kyj, kterého později nahradil Jevhen Ivanenko. Maturitní kurzy se staly dalším významným trumfem v rukou UHK. Po odtržení akademie v září 1923 byly přestěhovány do Prahy a připojeny k nově vzniklému Ukrajinskému pedagogickému institutu. Když v roce 1925 zřídil institut Ukrajinské gymnázium, začlenil do něho i kurzy včetně pedagogického personálu.²⁸

V době, kdy vztahy mezi akademií a UHK byly ještě bez problémů, se uskutečnila v Poděbradech důležitá schůzka. O Vánocích roku 1922 se tu sešli tehdejší profesorka akademie S. Rusova a Mykyta Šapoval. Šapoval se tehdy Rusové svěřil se záměrem založit ukrajinskou školu, jejímž úkolem by bylo zformovat pedagogický personál pro budoucí demokratickou Ukrajinu. Realizace jeho plánu pak nabrala rychlé obrátky a ještě do konce roku byl vypracován projekt založení institutu. Zároveň byla vytvořena Přípravná komise, která měla dbát o jeho naplnění. Jejimi členy se stali vedoucí Kulturně-osvětového oddělení UHK Ivan Palyvoda, učitelka Ol'ha Halahan (manželka M. Halahana) a S. Rusova. Ještě na začátku roku 1923 byla komise rozšířena o stávající členy předsednictva komitétu (Šapoval – Hryhorijiv – Halahan). V tomto složení ji také schválila členská schůze UHK ze dne 15. ledna 1923, jež zároveň přijala její zprávu o založení institutu. Později do ní vstoupil ještě profesor Otton Ejchel'man. Úkolem komise bylo vypracování návrhu stanov, jednání s československými ministerstvy (především s ministerstvy zahraničních věcí a školství) a finanční zajištění celé akce. Již 10. března ministerstvo zahraničních věcí potvrdilo založení institutu a zavázalo se ho vydržovat.²⁹

Dne 18. dubna 1923 komise na svém zasedání rozhodla, že ředitelem institutu bude Leonid Bileč'kyj, bývalý profesor univerzity v Kamenci Podolském. Zároveň bylo navrženo prvních patnáct kandidátů do akademického personálu institutu, kteří se od té chvíle stali prozatímními zaměstnanci institutu. Jejich případné jmenování bylo odsunuto až na dobu po příjezdu ředitele. Budoucí podoba institutu poté získávala stále zřetelnější obrysy. Podle původních představ měl vyškolovat ukrajinské pedagogy, kteří by učili v obecných a měšťanských školách, učitelských seminářích, gymnáziích, reálkách, ve středních odborných školách atd. Zároveň měl své absolventy připravit i na pedagogickou a osvětovou činnost v administrativní sféře. Jeho studentem se mohl stát každý člověk ukrajinského původu s maturitou, kterému bylo nejvíce 35 let a byl úředně zaregistrován. V případě osob jiné

²⁷ V této době studium na středních školách obvykle trvalo sedm nebo osm let. Závěrečnou zkouškou pak byla stejně jako dnes maturita, nazývaná tehdy také zkouškou dospělosti, jejíž úspěšné absolvování opravňovalo k nástupu na vysokou školu.

²⁸ MIRNYJ, Ivan: *Ukrajins'kyj Vysokyj Pedagogičnyj Instytut im. M. Drahomanova*. Praha 1934, s. 112–113; NARIŽNYJ, S.: *Ukrajins'ka emigracija I.*, s. 180–181; *Rik pracy*, s. 26–28; *Try roky*, s. 24, 55–59.

²⁹ MIRNYJ, I.: *c. d.*, s. 3–4; RUSOVA, Sofija: *Moji spomyny*. Lviv 1937, s. 272–273; *Try roky*, s. 41–43.

národnosti měl o přijetí rozhodnout profesorský sbor. Jedním z důležitých kritérií, které mohlo ovlivnit výsledek přijímacího řízení, byl legální pobyt v ČSR.³⁰

Škola se měla skládat ze tří fakult, literárně-historické, přírodně-zeměpisné a matematicko-fyzikální, členící se dále do celkem 23 kateder. Studium mělo trvat celkem tři roky a každý rok se měl skládat ze tří semestrů. První rok studia měl být zaměřen především všeobecně a teoreticky a další dva roky měly být orientovány spíše na praktickou specializaci.³¹

Původně se plánovalo, že institut bude otevřen již 1. května 1923, protože však profesor Bilec'kyj musel svůj příjezd ze Lvova odložit, byl termín otevření odsunut na pozdější dobu a nastalá situace vyřešena určitým provizoriem. 4. května MZV schválilo stanovy institutu a 9. května se uskutečnila schůzka Přípravné komise UHK a prozatímního akademického personálu. Zde bylo rozhodnuto, že vznikne další komise, která vyhotoví pravidla pro přijímání studentů a rozhodne, jakým způsobem bude probíhat. Do jejího čela byl zvolen profesor Fedir Švec. 1. června pak konečně do Prahy dorazil profesor Bilec'kyj a ujal se své funkce. Již příští den byli prozatímní členové akademického personálu jmenováni do svých funkcí. Do července 1923 pak jejich počet narostl na celkem 20 osob. O studium na škole se ucházelo celkem 352 studentů, z nichž přijato bylo 94.³²

Institut byl oficiálně otevřen 7. července 1923, v den druhého výročí založení UHK, za přítomnosti představitelů československé vlády, Kanceláře prezidenta republiky, českých vysokých škol, Ukrajinské svobodné univerzity, Ukrajinské hospodářské akademie, ukrajinských spolků a organizací i představitelů dalších národnostních menšin ruského impéria, tj. Bělorusů, Gruzínců, Kubánců aj. Nechyběli samozřejmě ani zástupci UHK. Slavnost se uskutečnila na půdě Geologického ústavu Univerzity Karlovy v ulici Albertov č. 6 nedaleko pražského Vyšehradu. Později se tu konaly i některé z přednášek institutu.³³

O pět měsíců později zahájilo svou činnost Ukrajinské studio výtvarného umění (Ukrajins'ka Studija Plastyčnoho Mystectva – zkráceně USPM) založené prostřednictvím Společnosti výtvarného umění při UHK pod vedením kunsthistorika Dmytra Antonovyče. Případní zájemci zde mohli vystudovat jeden z pěti oborů: malířství, grafiku, sochařství, užité umění a architekturu. Ředitelem se stal D. Antonovyč a jeho zástupcem Serhij Mako. Společnost výtvarného umění vznikla již v roce 1922, nejprve jako Kroužek výtvarného umění při UHK, který se krátce před vznikem studia přejmenoval. Jelikož USPM nevznikla přímou aktivitou vedoucích činitelů UHK, komitét v zásadě do jeho činnosti příliš nezasahoval a studio bylo spíše samostatným subjektem. Svou roli tu určitě sehrála autorita a proslulost D. Antonovyče.³⁴

Otevření institutu a studia byly posledními úspěchy komitétu. Už v době, kdy do institutu vstupovali první studenti, vyplývaly na povrch zprávy o špatných vztazích mezi akademií a UHK. Paradoxně z toho nejvíce těžil institut, neboť získal v rámci UHK poměrně velkou autonomii. Ředitele institutu volil kupř. profesorský sbor a své rozhodnutí komitétu předkládal pouze ke schválení. Podobné to bylo i se jmenováním lektorů, jež plně

³⁰ NA Praha, fond MZV–RPA 123, č. j. 50048/23, č. j. 112354/23; MIRNYJ, I.: c. d., s. 4–6.

³¹ NA Praha, fond MZV–RPA 123, č. j. 50048/23, č. j. 112354/23; MIRNYJ, I.: c. d., s. 4–6.

³² MIRNYJ, I.: c. d., s. 6–8; *Try roky*, s. 41–48.

³³ MIRNYJ, I.: c. d., s. 11–12; *Try roky*, s. 54.

³⁴ NARIŽNYJ, S.: *Ukrajins'ka emigracija I*, s. 190–192; PELENS'KA, Oksana: *Ukrajins'kyj portret na tli Prahy*. New York – Praha 2005, s. 24–26; *Try roky*, s. 79.

spadalo do kompetence ředitele – UHK opět vše jen potvrzoval. Ekonomické záležitosti měl na starosti Hospodářský výbor institutu, složený z pěti členů, z nichž jen jeden byl zastupcem UHK. Komitét tak měl ve vztahu k institutu spíše dozorčí funkci a jeho předseda se mohl nanejvýš jen zúčastnit zasedání profesorského sboru. Postavení akademie bylo odlišné, neboť zde např. ekonomické záležitosti plně náležely do kompetence komitétu. Důležitou roli tu samozřejmě hrálo i pestřejší stranické složení lektorského sboru akademie a silnější postavení ukrajinských sociálních demokratů oproti komitétu. Rozpory mezi Šapovalem a akademií postupně sílily a předseda UHK začal zasahovat i do záležitostí, které měla řešit sama škola; např. chtěl rozhodovat i o udělování stipendií studentům. Profesorský sbor se nakonec obrátil na ministerstvo zahraničních věcí se žádostí o osamostatnění akademie a od 1. září 1923 již akademie působila jako nezávislý subjekt.³⁵

Rok 1924 byl pro UHK přelomovým. Přibližně v této době totiž výdaje ministerstva zahraničních věcí na RPA začaly pomalu klesat. Autoři se v odhadech, kdy se tak přesně stalo, různí. Z. Sládek např. uvádí, že v letech 1922–1923 ministerstvo vydalo přibližně po 120 milionech Kč, zatímco v roce 1924 to bylo již jen 99,65 milionů a v následujících letech měla mít výše dotace dále klesající tendenci. Elena Chinyayeva zase odhaduje, že nejvíce finančních prostředků věnovalo ministerstvo emigrantům právě v roce 1924, tj. 99,75 milionů Kč a zvrát nastal až v roce následujícím, kdy mělo být vydáno 72,93 milionů Kč.³⁶ Jisté nicméně je, že v roce 1924 byla už ukrajinská emigrace o krácení dotace na RPA informována. Ještě v říjnu téhož roku UHK oznámil, že je nucen omezit některé humanitární akce. Finanční záležitosti samozřejmě nebyly hlavní příčinou příštích konfliktů uvnitř komitétu, ale staly se rozbuškou, která aktivizovala kritiky požadující určité změny. V řadách UHK se zformovala opozice, k níž patřili dokonce někteří členové revizní komise (kupř. Stepan Ripec'kyj, Mykola Tymčenko).³⁷

Situace začínala být opravdu vážná, neboť poprvé proti vedení UHK vystoupila skupina osob, kterou nespojovalo jednotné politické přesvědčení, ale nespokojenost s prací předsednictva. S kritikou se komitét setkával už dříve, zpravidla se však jednalo o politicky motivovaná uskupení vně UHK. Týkalo se to např. zmíněných směnověchovců, jejichž nejvýznamnějším představitelem byl M. Hruševs'kyj, ukrajinský socialista-revolucionář, který navázal kontakt s bolševiky. Existenci UHK od samého počátku neuznával; tvrdil, že vznikla jako buržoazní konkurence delegace sovětské Ukrajiny v Československu. UHK také kritizovali petljurovci a Petruševyčovi stoupenci. Jejich zájmy zde prosazovaly delegace Ukrajinské lidové republiky pod vedením Maxima Slavyns'kého a delegace Západoukrajinské lidové republiky pod vedením Stepana Smal'-Stoc'kého. Oficiálně však vládou Československé republiky uznány nebyly.³⁸

³⁵ NA Praha, fond MZV–RPA 123, č. j. 50048/23; NA Praha, fond RUESO 73, inv. č. 483, sign. Ukrajins'kyj Hromads'kyj Komitet, Korotkyj ohljad tych momentiv vidnošennja Upravy Hromads'koho Komitetu do Ukrajins'koji hospodars'koji Akademiji, jaki vydbylsja nehatyvno na žyttju akademiji; IVANYŠ, Vasyľ: *Stežkamy žyttja (spohady)*, kniha V. Novyj Ul'm 1962, s. 37–42; MARTOS, B.: c. d., s. 210; *Try roky*, s. 24.

³⁶ CHINAYEVA, Elena: *Ruská emigrace v Československu: Vývoj ruské pomocné akce*. Slovanský přehled, 79, 1993, č. 1, s. 22; SLÁDEK, Z.: *Ruská emigrace*, s. 8.

³⁷ *Try roky*, s. 9; *Ukrajins'kyj Hromads'kyj Komitet* (dále jen *Ukrajins'kyj Hromads'kyj Komitet*). Ukrajins'ke žyttja, 1, 1924, č. 1, s. 3; *V hromads'kyj spravi* (dále jen *V hromads'kyj spravi*). Praha 1925, s. 15.

³⁸ HRYHORIJIV, N.: c. d., s. 18–23; LEWANDOWSKI, Krzysztof: *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932*. Warszawa 1974, s. 179, 246–247; *Rik pracy*, s. 33–34; VERSTJUK, Vladyslav – OSTAŠKO, Tetjana: *Dijači Ukrajins'koji Central'noji Rady, bibliohrafičnyj dovidnyk*. Kyjiv 1998, s. 29–30.

Leč nyní přicházeli s kritikou sami členové UHK, z nichž někteří tu zastávali důležité funkce. Předsednictvu byly vytýkány problémy v komunikaci s podřízenými orgány a institucemi, jež byly příčinou oddělení Ukrajinské hospodářské akademie a zhoršení vztahů s Ukrajinským pedagogickým institutem. První střetnutí se odehrálo na půdě Ukrajinského rolnického spolku, ve kterém působila řada členů komitétu. Zástupcem předsedy zde byl bratr Mykyty Šapovala Mykola. Jeho nediplomatické chování zde vzbuzovalo stále větší nevoli. Proti němu se nakonec postavil i předseda spolku F. Sumnevýč a Mykola raději spor přesunul na půdu komitétu.³⁹

Schůze UHK konané v únoru a březnu roku 1925 pak pouze přilily oheň do ohně; opozice zde mj. kritizovala předsednictvo, že odmítá spolupracovat s dalšími kruhy ukrajinské emigrace (zejména s petljurovci) a že vztahy s některými spolky a institucemi se dále zhoršují. Jelikož vedoucí činitelé dále trvali na svých stanoviscích, opozice vyslovila předsednictvu nedůvěru a rozhodla se obrátit přímo na ministerstvo. 25. června 1925 se konala další schůze, na které se předsednictvo podle názoru opozice pokusilo neoprávněně vyloučit část členů. Druhá strana na to kontrovala tvrzením, že pravým důvodem bylo nezaplacení členských příspěvků. Další činnost komitétu již nebyla možná; názory obou skupin se značně rozcházely a obě strany také veřejnosti předkládaly zcela odlišné verze dosavadního průběhu událostí. Faktem nicméně zůstává, že v argumentech byla opozice věcnější než předsednictvo, které odhalovalo bolševické agenty a stranickou agitaci až příliš často. Jelikož se v komitétu vytvořily dvě další frakce, které vzájemnému soupeření předsednictva a opozice buď pasivně přihlížely, nebo se ho snažily využít ve svůj prospěch, rozhodlo se MZV tuto organizaci již dále nepodporovat. Dne 9. září 1925 se konala poslední členská schůze UHK, které se již Mykyta Šapoval nezúčastnil. Místo něho sem dorazil M. Halahan, který přítomné informoval o rozhodnutí ministerstva ukončit činnost UHK.⁴⁰

Úlohu UHK se posléze snažily převzít další organizace jako Ukrajins'kyj komitet, Ukrajins'ke objednannja či Ukrajins'ka hromada, které však již nebyly dotovány a „Hromkomu“ se proto nikdy vyrovnat nemohly. Předsednictvo komitétu přešlo do nově založeného Ukrajinského sociologického ústavu v Praze vzniklého jako pobočka Ukrajinského sociologického institutu ve Vídni. První kroky ke zřízení ústavu přitom Šapoval podnikl ještě v době, kdy jeho pozice v čele UHK byla ještě pevná, tj. na konci roku 1924.⁴¹

Přes svou krátkou existenci a smutný konec UHK znamenal velký přínos pro ukrajinskou emigraci. Vedle ukrajinské univerzity vznikla v Československu řada dalších institucí a organizací, které umožnily Ukrajincům vzdělání v rodném jazyce. Některé z nich dokonce přežily konec druhé světové války a po přestěhování do západního Německa

³⁹ Podle Nykyfora Hryhorijiva Mykola Šapoval fyzicky napadl jednoho ze členů Ukrajinského rolnického spolku. Více viz: NA Praha, fond Prezidium ministerstva vnitra (PMV) č. 562, sign. 225–562–50, č. j. 10848/25; „Naši“ za kordonom (dále jen „Naši“ za kordonom...). Kul'tura, 4, 1926, č. 1–3, s. 102; ŠAPOVAL, Mykola: *Do redakciji Ukrajins'koho žyttja*. Ukrajins'ke žyttja, 2, 1925, č. 1, s. 4; *Ukrajins'kyj Hromads'kyj Komitet v ČR*, s. 164–168.

⁴⁰ *Likvidacija Ukrajins'koho Hromads'ho komitetu v Č. S. R.* Nova Ukrajina, 4, 1925, č. 4–6, s. 150–153; „Naši“ za kordonom, s. 102–103; *Ukrajins'kyj Hromads'kyj Komitet v ČR*, s. 164–168; *V hromads'kyj spravi*, s. 3–15.

⁴¹ Narižnyj, S.: *Ukrajins'ka emigracija II.*, s. 79; RACHUŇKOVÁ, Zdeňka – ŘEHÁKOVÁ, Michaela: *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918–1945*. Díl I. Sv. 3. Praha 1996, s. 1255; *Institut Hromadoznavstva*. Ukrajins'ke žyttja, 1, 1924, č. 3, s. 3.

pokračovaly dále v činnosti. Faktem nicméně zůstává, že vedení komitétu se přes značné organizační schopnosti dopustilo hrubých chyb a nedokázalo a ani nehledalo spojení v ukrajinské emigraci, spíše se dále vymezovalo vůči sympatizujícím politickým skupinám. Šapoval stále setrval na svých rigidních pozicích, mezi něž patřila podpora marxismu, očekávání socialistické revoluce na Ukrajině po předpokládaném pádu bolševiků a negativní postoj k inteligenci a k víře. Tyto názory ho samozřejmě stavěly spíše do světla vzdáleného příbuzného sovětských komunistů a některé kruhy ukrajinské emigrace proto raději dávaly od komitétu ruce pryč.⁴²

S postupujícím rozpadem UHK bylo třeba vyřešit ještě jeden problém, a to oddělení institucí, které s ním byly dosud organizačně propojeny. Týkalo se to hlavně Ukrajinského pedagogického institutu. Předsednictvo zahájilo proces osamostatnění institutu již na začátku roku 1925 a MZV ho posvětilo v únoru. Funkce ředitele byla zrušena a nahrazena úřadem rektora, kterého zastupoval prorektor. Rektorem byl jmenován dosavadní ředitel Leonid Bilec'kyj a prorektorem Vasyľ Simovyč. Finanční a hospodářské záležitosti převzal od Hospodářského výboru institutu nově vytvořený Senát.⁴³ Profesorský sbor si podržel své pravomoci a do jeho kompetence nadále spadala volba rektora, prorektora a tajemníka profesorského sboru. Dohled nad školou vedle ministerstva zahraničních věcí příslušel i ministerstvu školství, které schvalovalo její rozpočty, všechny finanční výdaje, základní plán a program školy, potvrzovalo členy pedagogického a akademického personálu, určovalo výši a množství stipendií a provádělo revize. Základním zdrojem příjmů se stala subvence udělovaná ministerstvem zahraničních věcí. Osamostatnění ústavu poté proběhlo zcela bez problémů a v červenci 1925 se stal plně nezávislou institucí.⁴⁴

⁴² STRYJEK, T.: *c. d.*, s. 291–292, 314–318, 329–331.

⁴³ Jeho členy byli rektor, prorektor, tajemník profesorského sboru, děkané a proděkané jednotlivých fakult.

⁴⁴ NA Praha, fond MZV–RPA 123, č. j. 21565/25, č. j. 188875/25; MIRNYJ, I.: *c. d.*, s. 16–20.

SUMMARY

THE BEGINNING OF THE RUSSIAN ASSISTANCE ACTION AND THE ACTIVITY OF THE UKRAINIAN CITIZEN'S COMMITTEE IN CZECHOSLOVAKIA FROM 1921–1925

After the fall of the tsarism in Russia in 1917 Ukraine was able for the first time in its history choose its future form of state and form of relations with its eastern neighbour. The offered chance, however, remained wasted because Ukrainian political elites were not ready to govern and there were arguments among the government representatives. After the beginning of the Bolshevik regime many Ukrainian refugees chose Czechoslovakia to be their new home. Here they started the Russian assistance action in 1921 and Ukrainian citizen's committee became the central organization of Ukrainian emigrants. The original aim of the committee was material and health care but eventually it became most well-known due to educational and propaganda work. The committee assisted opening of the Ukrainian agricultural academy in May 1922, the Ukrainian House was opened in March 1923, first students began to attend the Ukrainian pedagogical institute in July 1923 and in December 1923 the Ukrainian studio of fine arts emerged. Disputes and politicking, however, did not avoid the committee either. This and non-diplomatic behaviour of its chairman Mykyta Šapoval meant gradual weakening of the organization and its future dissolution in 1925.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

Mgr. Ondřej Havel
Průběžná 1
100 00 Praha 10

OBNOVA PRAVOSLAVNÉ CÍRKVE V ČESKOSLOVENSKU PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Pavel Marek

Jedním z aktuálních úkolů české a slovenské historiografie zabývající se církevními dějiny druhé poloviny 20. století je zpracování historie pravoslavné církve v Československu, která je sice menším seskupením¹ mezi církevními subjekty vyvíjejícími aktivity na našem území, nicméně v rámci dobových církevních a náboženských seskupení reprezentuje plnohodnotný a nepřehlédnutelný subjekt. Zvláště po etablování totalitního režimu po roce 1948 je postavení této církve, stejně jako Církve československé (husitské), ve srovnání s jinými církvemi a náboženskými seskupeními přece jen odlišné v důsledku skutečnosti, že její vedení v čele s metropolitou Jelevferijem (Voroncovem) únorový převrat plně akceptovalo a poněkud paradoxně se zřejmě v důsledku chybného vyhodnocení problematiky garance sociálních jistot lidí ztotožnilo s cíli režimu a bylo mu výrazně poplatné; významnou roli v těchto procesech zřejmě sehrálo také úzké sepětí církve se státem, jehož jsme svědky hned od skončení války, jež lze vysvětlit jako reakci na trauma prožité v první polovině 40. let.

Historická reflexe vývoje pravoslavné církve po roce 1945 je zatím nedostatečná, přičemž zpracování tématu se v současné době jeví jako hlubší pro slovenské prostředí zejména díky bouřlivým událostem souvisejícím s likvidací řeckokatolické církve v roce 1950, zatímco vývoj v českých zemích odráží v některých aspektech (změna jurisdikce, okolnosti získání autokefalie)² pouze několik málo, převážně časopisecky publikovaných studií a článků.³ Proto také cílem našeho příspěvku je udělat sondu do církevního prostředí pravoslavných po roce 1945 především v českém prostředí na základě využití archiválií úřední provenience vzniklých z působnosti státních i církevních struktur. Příspěvek má charakter dílčí studie, historického nástinu situace, a nechce a ani nemůže, už s ohledem na svůj rozsah, látku vyčerpat. Jedná se o první pokus o pohled na vnitřní situaci v církvi

¹ Podle výsledků sčítání lidu z roku 1950 měla pravoslavná církev v Československu 57 000 členů, tj. 0,23 % z celkového počtu obyvatel. KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953* (dále jen *Stát a církev*). Brno 1993, s. 225 – tabulka. Jestliže podle úředních zpráv ke dni vyhlášení autokefalie v Československu (1951) bylo více než 300 000 pravoslavných, tak v 1981 roce, v době oslav 30. výročí autokefalie, se hovořilo už pouze o 90 000 věřících. A v roce 1991 se k pravoslaví hlásilo jen 53 000 věřících lidí. Po sčítání lidu, provedených v českých zemích a na Slovensku v letech 2000–2001, celkový počet pravoslavných v těchto dvou státech činí 73 416 lidí (50 363 na Slovensku a 23 053 v České republice).

² Základní prací je materiálově koncipovaná studie VOPATRNÝ, Gorazd: *Pravoslavná církev v Československu v letech 1945–1951*. Brno 1998.

³ Zásadní význam mají ruský psané práce ukrajinského autora Volodimira Burehy: Бурега, В. В.: *Чехословацкая Православная Церковь: путь к автокефалии. 1945–1951* (dále jen *Чехословацкая Православная Церковь*). In: *Власть и Церковь в СССР и странах Восточной Европы. 1939–1958. (Дискуссионные аспекты)*. Москва 2003, s. 200–219; Тўж: *Особенности богослужебной жизни Православной Церкви в Чешских землях*. Церковь и время, 2004, č. 4 (29), s. 250–269; Тўж: *Проблема юрисдикции Православной Церкви в Чешских землях в 20. веке*. Церковно-исторический вестник, 2002, č. 9, s. 154–185.

po skončení války, zatímco už zpracovanou problematiku orientace církve na ruskou pravoslavnou církev evokujeme jen okrajově.⁴

1.

Pro sledování historického vývoje pravoslavné církve na území Československa po roce 1945 je rozhodující celková proměna společnosti, která nastala po válce. Smýšlení obyvatelstva se zejména ze sociálního a politického pohledu posunulo doleva, v politické sféře byla přijata řada opatření signalizujících vytváření pretotalitního režimu⁵ a po komunistickém puči v únoru 1948⁶ padly takřka všechny překážky bránící plné přeměně společnosti podle představ a plánů sociálních inženýrů.⁷ Roli rozhodujícího faktoru ve smyslu impulsu a garanta transformace československé společnosti sehrála skutečnost, že převážnou část země osvobodila od německého nacismu Rudá armáda a tím se dostala do zájmové sféry SSSR, který poměrně velmi rychle na území střední a jihovýchodní Evropy vybudoval svůj satelitní systém tzv. socialistických států.⁸ Vůle moskevských komunistů a jejich československých stoupenců, pomocníků a přísluhovačů rozhodovala o současnosti a budoucnosti lidí.

Tyto okolnosti vytvářely vnější rámec a mantinely pro činnost pravoslavné církve v Československu, která samozřejmě nemohla zůstat imunní také vůči proměně společenského klimatu. Nešlo pouze o to, že církevní elity zcela pochopitelně pozitivně reagovaly na slova a činy akcentující řešení sociálního problému ve prospěch širších vrstev obyvatelstva, což představuje v životě všech církví a náboženských společností jednu ze stěžejních oblastí zájmu, ale pravoslavná církev se v roce 1945 nacházela v takovém postavení a situaci, kdy změny, nové skutečnosti a politická konstelace jí nabídly možnost vyrovnat se s některými jejími problémy aktuálního i dlouhodobého rázu. Tehdejší reprezentace církve se šance chopila a obrazně řečeno nasedla do rychlíku se znakem srpu a kladiva, který rychle nabíral rychlost a směřoval ke světlým zítřkům, ale z něhož nebylo možno bez úrazu vystoupit, přestože občas brzdil a zpomaloval. Pak šlo už jen o to, kdo chtěl v jakém voze cestovat, zda chtěl mít sedadlo vpředu, nebo hledal svůj koutek na konci soupravy a musel přežít. Pravoslavná církev po válce dlouhodobě profitovala z Gorazdova jména a jeho oběti. Pokud byl před válkou pouze uznávanou hlavou, duchovním a organizačním tvůrcem pravoslavné církve v českých zemích, pak po válce jeho postava, život a dílo patřilo a stále patří ke stálým jistotám církve, k nimž se permanentně vrací. Svým způsobem

⁴ Příspěvek navazuje na pasáže z kapitoly nazvané *Pravoslavná církev v Československu 1945–1953*, která je obsažena v publikaci MAREK, Pavel – BUREHA, Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*. Brno 2008.

⁵ BALÍK, Stanislav – HLOUŠEK, Vít – HOLZER, Jan – ŠEDO, Jakub: *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno 2003, s. 118–121.

⁶ KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997.

⁷ KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu*. Praha 1966.

⁸ LAQUEUR, Walter: *Europa auf dem Weg zur Weltmacht 1945–1992*. München 1992, s. 103–114; VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha 2000; WEGS, Robert J. – LADRECH, Robert: *Evropa po roce 1945*. Praha 2002, s. 38–44; KAPLAN, K.: *Československo v poválečné Evropě*. Praha 2004; JUDT, Tony: *Poválečná Evropa. Dějiny od roku 1945*. Praha 2008; *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období* (dále jen *Koniec druhej svetovej vojny*.) Ed. Michal BARNOVSKÝ a Daniela KODAJOVÁ. Bratislava 2006. Zde zejména stať VOLOKITINA, Tamara V.: *Konfesionálny faktor v geopolitických plánoch Moskvy po druhej svetovej vojne a ruská pravoslávna cirkev*, s. 57–73.

můžeme hovořit o vytvoření Gorazdova kultu, jenž našel nakonec nejvýraznější vyjádření v podobě kanonizace. Gorazdova osobnost⁹ se stala současně mostem k vybudování tradice vlastenecké a protifašisticky orientované organizace, pro niž je „velký čin malé církve“¹⁰ službou národní věci a naplněním velkého poslání v tragickém období českých dějin. Je to oběť bez ohledu na vlastní život a nebezpečí hrůzného pronásledování.¹¹ Církev přešla na pole poválečné politiky, což pak přispělo k tomu, že už na přelomu let 1945–1946 můžeme hovořit nejen o jejím příklonu k ideám výstavby nového společenského řádu, což není překvapivé, ani zvláštní, neboť tyto myšlenky sdílely fakticky všechny relevantní vrstvy společnosti, ale o úzké vazbě na Sovětský svaz v podobě přijetí jurisdikce ruské pravoslavné církve. Tento trend pokračoval a prohloubil se i po únoru 1948, v době, kdy zmiňovaná poválečná jednota vzala zasně a dostavila se politická diferenciací. Pravoslavná církev proti uchopení moci komunisty v Československu neprotestovala a plně podpořila budování socialismu, resp. lidové demokracie bez ohledu na skutečnost, že se jednalo o režim, jehož dlouhodobým cílem byla likvidace všech církví, náboženství označoval za „opium lidstva“ a chtěl etablovat ateistickou společnost. Aktuálně sledoval politiku omezování a zatlačování církví, přičemž dělal vše pro to, aby církve ovládl, podřídil si je a manipuloval s nimi podle svých představ.¹²

Zmíněná aktuální základní strategie postupu KSČ a státu v církevní sféře se odvíjela od instrukcí Informbyra, které na svém ustavujícím zasedání v září 1947 ve Szklarske Porębě uložilo členským komunistickým stranám zlomit moc katolické církve. Od léta 1948 pracovala církevní komise ÚV KSČ, která tyto otázky rozpracovávala a nakonec vše vyústilo v přijetí směrnic vytyčené církevním oddělením Ústředního akčního výboru Národní fronty 30. 8. 1948. Kdybychom ji měli ještě blíže, ale stručně charakterizovat, pak se v první řadě orientovala na římskokatolickou církev jako tradiční a nejsilnější církevní organizaci v Československu, která měla navíc pevné mezinárodní vazby na Řím. Proto stát usiloval o rozbití těchto kontaktů a vsadil na ideu vytvoření národních církví, které v první fázi ovládne a v druhé fázi přivede k zániku.¹³ Současně však doporučovala využívat církvi a náboženství jako spojence režimu. Tento záměr konkretizovalo v letech 1949 a 1950 přijetí série tzv. církevních zákonů,¹⁴ jejichž prostřednictvím stát na sebe vzal všechny povinnosti a závazky související s hospodářským zajištěním života církví (platy kněží, výstavbu a opravu budov, výkon kultu) a určil podmínky pro jejich činnost

⁹ K osobnosti biskupa Gorazda (Matěje Pavlíka) srov. např. ŠUVARSKÝ, Jaroslav: *Biskup Gorazd*. Praha 1979; *Pastýř a martyr*. Sborník vzpomínek, statí a úvah o životě a odkazu sv. biskupa Gorazda k 50. výročí od jeho umučení a 5. výročí svatořečení. Ed. Pavel ALEŠ. Olomouc 1992–1995; MAREK, P.: *Kněz reformista. Příklad Matěje Pavlíka-Gorazda*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří – VYKOUPILO, Libor (eds.): *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno 2006, s. 378–394.

¹⁰ V červenci 1945 vydal sbor starších pravoslavné církve v Praze brožuru v rozsahu 32 stran nazvanou *Velký čin malé církve*. Od sklepení pravoslavného chrámu k Lidicím. Jednalo se o první vyličení okolností atentátu na R. Heydricha a následné perzekuce českého obyvatelstva. Srov. KULHEIM, Josef: *Velký čin malé církve*. Hlas pravoslavlí, 1, 1945, č. 1–2, s. 11.

¹¹ KREJČÍ, Alois: *České pravoslavlí v národní revoluci*. Hlas pravoslavlí, 12, 1956, č. 1–2, s. 5–6.

¹² KAPLAN, K.: *Stát a církev*, s. 23–24.

¹³ BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno 2007, s. 17; KAPLAN, K.: *Státní církevní politika 1948–1950*. In: *Stát a církev v roce 1950*. Ed. Jiří HANUŠ a Jan STŘÍBRNÝ. Brno 2000, s. 13; PEŠEK, Jan: *Církevní politika státu v prvních povojnových letech na Slovensku*. In: *Koniec druhej svetovej vojny*, s. 97–118; KAPLAN, K.: *Stát a církev*.

¹⁴ KAPLAN, K.: *Stát a církev*, s. 94–111.

(slib věrnosti republice ze strany duchovenstva, výuka náboženství, aj.). Vytvořil Státní úřad pro věci církevní (1949), jenž se stal institucí stojící nad všemi církvemi jako jejich řídicí a kontrolní orgán.¹⁵ Při jistém obrazném zjednodušení nebudeme daleko od pravdy konstatováním, že církve se staly majetkem státu a ten s nimi také podle toho nakládal. Myšlenka rozluky církví a státu byla zapomenutým anachronismem, nejvyšší stranické a státní orgány počínaje politbyrem ÚV KSČ a konče tzv. církevními tajemníky na úrovni krajů a okresů rozhodovaly o všech zásadních záležitostech týkajících se všech církví. Jistě nelze pochybovat o tom, že vstup KSČ a státu na pole církevního života nebyl příjemný žádné z církví, staly se nesvéprávnými subjekty, na druhé straně však rozhodující byla reakce církevních elit na tuto skutečnost, způsob, jak se s realitou vypořádaly, jak na ni reagovaly.

2.

Dosavadní výklad měl v hrubých rysech nastínit skutečnosti, s nimiž byly elity pravoslavné církve po roce 1945 konfrontovány. V květnu 1945 musíme konstatovat devastaci české pravoslavné církve jako důsledek vývoje v letech druhé světové války. Pokud budeme reflektovat jen situaci v českých zemích,¹⁶ dne 4. září 1942 byla církev rozpouštěna, dokumentace o její úřední agendě archivována a majetek zabaven, drtivá většina duchovenstva se na kratší nebo delší dobu ocitla nejprve v internaci a pak na nucených pracích v Německu. Po návratu kněží museli hledat obživu v různých profesích, převážně manuálního charakteru. Výjimky potvrzovaly pravidlo. Největší ztrátu církev utrpěla smrtí biskupa Gorazda, jehož role byla v meziválečném období jednoznačně dominantní a klíčová; význam této postavy pro pravoslavnou církev z hlediska vůdčího postavení plně potvrdila poválečná doba. Církev žila pouze v ilegalitě, občasné bohoslužby probíhaly utajeně, v přísném soukromí, s hrozbou postihu při prozrazení. Situace se začala měnit až v posledních týdnech války, nejprve na východě Československa a postupně od květnových dnů roku 1945 můžeme hovořit o znovuoobnovování církve.

První signály o oživení pravoslaví ve smyslu činnosti ústředí církve a pokud jde o administrativní úkony pocházejí v českých zemích z dubna-května 1945. Na Slovensku je musíme posunout už do prosince 1944, kdy do Moskvy přijela delegace mukačevsko-prešovské eparchie, v níž byli zastoupeni také duchovní ze Slovenska v čele s Alexejem

¹⁵ V r. 1950 vznikl kádrový pořádek (nomenklatura), podle něhož státní souhlas pro obsazení funkce exarchy a eparchiálních biskupů udělovalo předsednictvo ÚV KSČ a vláda; biskupa-vikáře a metropolitního administrátora schvaloval ministr v čele SÚVC; přednosta druhého odboru SÚVC schvaloval okružní protopresbytry, exarchiální a eparchiální rady, členy duchovních soudů, igumeny, duchovní správce, úředníky exarchiální a eparchiální rad atd. Všechny funkce byly tak pod kontrolou státu a vládnoucí strany. *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů*, 1. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“) duben 1949–březen 1950 (dále jen *Církevní komise*). Ed. Marie BULÍNOVÁ – Milena JANIŠOVÁ – Karel KAPLAN. Brno 1994, s. 270–271.

¹⁶ Pokud jde o situaci na Slovensku v letech Slovenské republiky, viz HORKAJ, Štefan – PRUŽINSKÝ, Štefan: *Pravoslávna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí*. Ľudia – udalosti – dokumenty. Prešov 1998, s. 147–154; TREBIŠOVSKÝ, Pravoslav: *Obnovenie cyrilometodovskej pravoslávnej cirkvi v Československu*. In: *Pravoslavný teologický sborník*, 15, 1989, s. 34; IVAN, Róbert: *Obnova pravoslávnia na území Slovenska v 20. storočí*. Prešov 2007, s. 67–80. – Hodnotící zpráva uložená ve fondech Státního úřadu pro věci církevní v Praze asi z roku 1952–1953 hovoří o silném pronásledování. Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond Státní úřad pro věci církevní (SÚVC) 1949–1951, kart. 116 – Pravoslavná církev na Slovensku.

Kabaljukem.¹⁷ Mateřská srbská pravoslavná církev utrpěla za války velké škody, přesto hned po osvobození registrujeme její snahy obnovit svou jurisdikci nad mukačevsko-prešovskou eparchií a navázat kontakt s biskupským administrátorem slovenské části, duchovním v Lutíně Vasilem Sovoljovem, jenž tuto funkci vykonával za války z pověření patriarchy Gavriila (Dožiče) po vypovězení srbského eparchy Vladimíra (Rajiče) z území Podkarpatské Rusi maďarskými okupačními silami. V českém prostředí se nám podařilo doložit první úřední akt v novém období k 9. květnu 1945, kdy tajemník eparchiální rady církve sídlící v Řimicích na Litovelsku B. C. Lochman žádal ministerstvo školství v Praze o intervenci a zajištění přesunu gestapem zabavených církevních matrik do jednotlivých obcí (Praha, Tábor, Olomouc, Třebíč, Štěpánov, Vilémov, Brno, Chudobín, Přerov, Řimice a Dolní Kounice) z depozita pražského Zemského archivu. Upozorňoval na skutečnost, že od října 1942 nejsou vedeny, přičemž např. řada narození není církevně evidována, neboť rodiče křty dětí odkládali na dobu svobody.¹⁸

Při reflexi postupu osvobozovacích bojů a reálném vyhodnocení situace na Olomoucku, resp. střední Moravě, můžeme konstatovat, že eparchiální rada pravoslavné církve vystoupila na veřejnost poměrně brzy. Zdá se však, že takto situaci nehodnotili všichni ze zainteresovaných, některým kruhům se zdálo, že práce na obnově církve nepostupují dost rychle a razantně. Zmíněný dojem bezpochyby vznikl v důsledku absence biskupa a skutečnosti, že předseda církevního odboru eparchiální rady, duchovní v Olomouci Josef Rezek, byl tehdy už vážně nemocen a zanedlouho (19. června) zemřel; podle ústavy při úmrtí episkopa přebíral vedení církve právě zmíněný odbor. Proto jsme v polovině května 1945 svědky iniciativy dvou duchovních, kteří si na ministerstvu školství v Praze vyžádali pověření k dočasnému vedení pravoslavné církve, bez ohledu na existenci eparchiální rady. Jednalo se o Aloise V. Červína a Vsevoloda Kolomackého.¹⁹ Svou žádost podložili tvrzením, že v Čechách církev nikdo neřídí, neboť jádro členů eparchiální rady pochází z Moravy a komunikace mezi oběma zeměmi je obtížná. Pociťovali nutnost zavést do církevních záležitostí pořádek, v prvé řadě obnovit vedení matrik a vyplácení kongruálních příspěvků k platům kněží, jež je nutno s ohledem na protiprávnost rozhodnutí okupačních úřadů vůči pravoslavné církvi dodat se zpětnou platností. Ministerstvo žádosti duchovních v tomto revolučním období vyhovělo a A. V. Červín se 18. května 1945 stal oficiálně administrativní hlavou české eparchie.²⁰

Jistě dobře míněná iniciativa pražských kruhů pravoslavné církve se jeví jako projev jisté nedočkavosti a úspěchanosti v revoluční poválečné euforii.²¹ Tajemník Lochman pracoval v provizorních podmínkách sám, proto možná pomalu, ale v žádném případě

¹⁷ IVAN, R.: c. d., s. 82–83. – V čele delegace stál administrátor mukačevské části diecéze igumen Teofan (Sabov) a dalšími členy byli mj. Dimitrij Beljakov a Ján Kopolovič. Mluvčí delegace žádali o přijetí mukačevské části diecéze do jurisdikce ruské pravoslavné církve.

¹⁸ *Úřední zprávy*. Hlas pravoslavlí, 1, 1945, č. 1–2, s. 13.

¹⁹ LEIXNER, Josef: *Všeobecné dějiny církvevní*. Praha 1957, s. 177.

²⁰ Archiv eparchiální rady olomoucko-brněnské eparchie pravoslavné církve (dále jen APC) Olomouc, spisy bez evidence, 1945; *Úřední zprávy* (dále jen *Úřední zprávy*). Hlas pravoslavlí, 1, 1945, č. 1–2, s. 12.

²¹ Důkazem netrpělivosti je např. také žádost duchovního Josefa Šimka z Tábora z 10. 6. 1945 adresovaná ministerstvu školství o pomoc při obnovení pravoslavné církve. Šimek apeluje na státní orgány slovy: „Nechte zahynouti českou církev, která stovkami životů svých lidí přispěla nemálo v našem osvobozovacím boji.“ Poukazoval na nutnost obnovit ji proto, že se jedná o církev. Další argumenty směřovaly do politické sféry: víra této církve je vírou spřáteleného Ruska a církev bude mostem mezi Východem a Západem.

nebyl pasivní a dělal potřebné kroky k obnově činnosti ústředí církve. V květnu expedoval zdravotní eparchiální rady prezidentu E. Benešovi vyjadřující úctu a vděčnost při příležitosti jeho návratu do vlasti. Vzápětí poslal synodu srbské církve prosbu o řešení problému obsazení biskupské stolice a žádal vyslat do doby řádné kanonické volby biskupa-delegáta.²² V červnu zaštil propagační kampaň osvětového sboru, jejímž produktem se stalo jak vydání několika plakátů („Víte, že...“; „Česká pravoslavná církev obnovena“) přibližujících minulost, současnost a budoucnost církve, tak obnovení církevního časopisu pod názvem *Hlas pravoslaví*; jeho gesci převzal Josef Kulheim a redaktorem se stal Jaroslav K. Rosák.²³

Dne 21. května 1945 tajemník B. C. Lochman, poté, co zaopatřil J. Rezka, požádal duchovního ve Štěpánově Jaroslava Deutsche-Čecha, aby jako nejstarší kněz převzal vedení církevního odboru eparchiální rady a tím i celé církve.²⁴ Během jednoho měsíce pak společně s dalšími duchovními a laiky (Josef Bílý, Josef Hrdlička aj.) připravili jednání eparchiální rady pravoslavné církve, která se poprvé po válce sešla 21. června 1945 v Olomouci. Toto zasedání můžeme označit za zásadní krok ve směru k překonání jistého počátečního vakua.²⁵

Význam zmíněného jednání spočívá především v tom, že grémium oficiálně deklarovalo přechod řízení církve do rukou církevního odboru eparchiální rady, potvrdilo ve funkci jeho předsedy J. Deutsche-Čecha, odvolalo z dočasné správy církve A. V. Červína a přeneslo na něj odpovědnost za styk eparchiální rady s pražskými státními ústředními orgány.²⁶ Vydalo výzvu ke všem bývalým kněžím pravoslavné církve a žádalo je, aby se opět ujali svého úřadu a neprodleně zahájili pastorační působení.²⁷ Účastníci schválili memorandum určené ministru školství a osvěty Zdeňku Nejedlému. Tento třístránkový dokument, podepsaný J. Deutschem-Čechem, J. Bílým a J. Kulheimem a doložený navíc seznamem „kulturních požadavků české církve pravoslavné“, předkládá státním orgánům soubor postulatů, jejichž splnění církev považovala za nutné pro obnovu své funkce ve společnosti. Církevní elity se obracejí na státní orgány a žádají o pomoc ve jménu náhrady ztrát vzniklých církvi v důsledku její oběti v letech světové války. Současně však je patrná snaha vybudovat si základnu pro nezávislou existenci.

V prvé řadě církev chtěla získat do svého vlastnictví chrám sv. Mikuláše v Praze na Staroměstském náměstí, neboť objekt byl spjatý s počátky jejího působení na českém

NA Praha, fond MŠNO, sig. 47 VII, kart. 3907 – Šimkův dopis, Slapy 10. 6. 1945. Vzato na vědomí a odloženo ad acta 21. 7. 1945.

²² *Obsazení osiřelého biskupství*. *Hlas pravoslaví*, 1, 1945, č. 1–2, s. 12.

²³ *Úřední zprávy*, s. 13.

²⁴ Tento akt byl následně schválen zasedáním církevního odboru. *Úřední zprávy*, s. 13.

²⁵ *Ze zasedání eparchiální rady*. *Hlas pravoslaví*, 1, 1945, č. 1–2, s. 13.

²⁶ Dne 14. 9. 1945 jej v této funkci vystřídal Čestmír Kráčmar a po něm funkci také brzy převzal Boris Čerkes.

²⁷ Jednalo se o formální výzvu, neboť v církevních obcích, pokud k tomu byly podmínky, byl život obnoven hned v květnu 1945. Jako příklad lze uvést Chudobín, kde první bohoslužbu vedl Otakar R. Hoffmann hned 13. května 1945 a sbor starších se sešel poprvé 20. května. V Brně byly první kroky k převzetí chrámu sv. Václava provedeny už 5. května a po obdržení dekretu o zrušení platnosti zákazu církve se skupina iniciátorů sešla 11. května. Zpustošení chrámu po náletu si vyžádalo stavební opravy, proto první liturgie proběhla 27. května a na ni za týden navázala slavnostní děkovná liturgie i se zpěvy a účastí oficiálních hostů, domácích i vojáků podílejících se na osvobození města. Srov. *Brno. Chudobín*. *Hlas pravoslaví*, 1, 1945, č. 1–2, s. 14. – V Praze první liturgie proběhla 13. května na nádvoří před chrámem sv. Cyrila a Metoděje. *Praha*. *Hlas pravoslaví*, 1, 1945, č. 1–2, s. 15–16.

území v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století a po roce 1918 užívaný Církví československou. V jeho blízkosti požadovala najít vhodnou budovu, jež by sloužila jako fara. Katedrála sv. Cyrila a Metoděje, místo tragédie osudu mužů-vykonavatelů ortelu nad životem zastupujícího říšského protektora R. Heydricha, jí měla být ponechána jako dějinný památník. Dále žádala přidělení nemovitosti pro vybudování rezidence eparchiálního archijereje v Praze,²⁸ do níž by byly současně umístěny úřadovny eparchiální rady, duchovního soudu, hostinské pokoje a sídlo stálého delegáta synodu srbské pravoslavné církve v Československu. Obdobně nárokovala zachování všech prostor, jež získala do pronájmu od národních výborů na sklonku války v jednotlivých místních lokalitách; chtěla je mít jako odškodné za ztráty a útrapy způsobené církvi a jejím obcím německou perzekucí. Přála si dotáhnout do konce úsilí o koupi vrcholku Hory sv. Klimenta u Osvětiman na Moravě, kde měl být zřízen pravoslavný klášter zasvěcený sv. apoštolům Cyrilu a Metodějovi.

Mezi „nevyhnutelně potřebné požadavky“ memorandum počítalo také přidělení dvou velkostatků, jednoho v Čechách a jednoho na Moravě, ze zaboru majetku Němců a národních zrádců, „aby církev všestranně mohla se státi užitečnou a snad i soběstačnou“. Vůdčí osobnosti počítaly s tím, že dojde k vybudování „sociálně-humánního“ ústavu pro „lidi přestárlé“, jimž je nutno „poskytnout útulek klidného večera jejich života“ a osiřelým dětem zde alespoň z části nahradit rodičovskou péči a lásku. Církev měla zájem o přidělení tiskárny, „neboť její vlastnictví umožnilo by církvi dopracovati se velikých a cenných úspěchů“, a také budov v lázeňských městech (Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Františkovy Lázně), v nichž by příslušníci církve, zvláště chudší, „mohli hledati a též nalézti úlevu“ v případě onemocnění.

Mezi „kulturní požadavky“ osvětový odbor eparchiální rady zařadil dotace na potřeby církve v oblasti vydavatelské činnosti, pořádání kurzů a sjezdů. Žádal možnost zabezpečit studium bohoslovců, zejména na vyšším stupni, v jugoslávských a sovětských pravoslavných učilištích, prostřednictvím státních stipendií. „Prosíme, aby vláda ČSR byla církvi nápomocna při obnovování styků s mateřskou církví srbskou a při navazování styků s největší slovanskou církví ruskou.“ A konečně, pravoslavná církev nárokovala možnost plného a svobodného kulturního projevu, bez všech překážek. „Naše republika se svým panem ministrem školství a osvěty může býti vždycky ubezpečena, že česká pravoslavná církev nikdy ji nezklame a též nikdy nezapomene veliké benevolence, prokázané jí v době tak radostného a slavného znovuzkříšení.“²⁹

Bezprostřední reakci ministerstva na toto memorandum sice neznáme, ale v obecné rovině je možno označit postoj státu vůči požadavkům církve za vstřícný, byť jednotlivé postuláty nebyly pochopitelně splněny okamžitě a v celém svém rozsahu, tím více, že politická situace v zemi se poměrně rychle měnila a tak některé záležitosti nebyly průchodné.³⁰

²⁸ Řešení tohoto problému urychlila potřeba ubytovat v Praze exarchu, viz dále. V únoru 1946 eparchiální rada o této věci jednala s magistrátem hl. m. Prahy. NA Praha, fond MŠNO, sig. 47 IV, kart. 3890 – dopis eparchiální rady magistrátu z 27. 2. 1946.

²⁹ APC Olomouc, materiály z roku 1945, neuspořádáno – Memorandum z 21. 6. 1945 – kopie.

³⁰ Neúspěšně skončilo úsilí o založení mužského monastýru na Hoře sv. Klimenta, které pokračovalo i v roce 1946, stejně jako snaha získat polnosti ze zabaveného majetku baronky Marie Louisy Fries-Terschové v Ješově na Litovelsku, součástí chudobínského velkostatku. APC Olomouc, materiály z let 1945–1946, neuspořádáno – kopie dopisu eparchiální rady v Olomouci MŠNO z 3. 8. 1945. – Baronka 3. 6. 1945

Ukazuje se, že tento materiál datovaný 21. června 1945, nebyl jedinou suplikou, již orgány státní správy obdržely z řad pravoslavné církve. Soudíme tak např. z usnesení Zemského národního výboru v Brně z 18. 6. 1945, které ukládalo všem ONV a MNV ve své působnosti pátrat po „zavlečeném majetku“ všech pravoslavných náboženských obcí a v rámci své pravomoci pravoslavné církvi „vycházet vstříc“. Měly urychleně převést ze zabaveného německého majetku vhodný dům, jehož „hodnota byla by dostatečným odškodněním za ztráty způsobené německou perzekucí a konfiskací, jakož i za ztrátu církevní daně“, z níž byly hrazeny dluhy církve váznoucí na chrámových budovách a jejich provoz. Nové orgány státní správy měly povinnost pomoci církvi při vyhledání matrik a obnově úřední agendy.³¹

Jakýmsi dovršením a vyvrcholením úsilí církve o navázání dobrých vztahů se státem jako garantem naplnění jejích požadavků a současně jejím ochráncem, se stala série setkání předsednictva eparchiální rady pravoslavné církve ve složení A. V. Červín, V. Kolomackij, J. Deutsch-Čech, J. Bílý, J. Kulheim a J. Novák s předními reprezentanty ČSR ve dnech 26.–27. července 1945. Reflexe jednání s prezidentem E. Benešem,³² předsedou vlády Zdeňkem Fierlingerem a zástupcem ministerstva školství J. Kudrnovským signalizuje víceméně zdvořilostní ráz jednání, která posloužila k vzájemnému informování a zejména k předání elaborátů obsahujících požadavky církve do rukou státníků. Největší pozornost pochopitelně poutala audience u prezidenta republiky 27. července, na níž podle komuniké byly probrány některé důležité časové otázky církve, zejména problém jurisdikce, autokefality a českého rázu pravoslaví. Pokud jde o jurisdikci, vedoucí delegace A. V. Červín se zřejmě přikláněl k zachování dosavadní vazby na srbskou pravoslavnou církev a hlavní problém viděl v nutnosti reagovat na rozpad mukačevsko-prešovské diecéze v důsledku předání Podkarpatské Rusi SSSR, neboť Slováci zůstali fakticky bezprizorní. Východisko viděl v rychlém vytvoření tří diecézí na území státu, české, moravské a slovenské, čímž by byl naplněn jeden z požadavků na získání autokefality. Prezident na jeho slova reagoval tvrzením, že otázka církevní jurisdikce není politickou a církev samotná se může rozhodnout pro takové řešení, jež sama považuje za potřebné, ale zároveň poznamenal, že by byla žádoucí „opora o velikou východní ruskou církev“. Přitom však přece jenom za hlavní úkol českého pravoslaví pokládal co nejrychlejší získání plné církevní samostatnosti.³³ Zdá se, že jednota názoru mezi E. Benešem a delegací panovala v otázce zachování českého rázu pravoslaví v podobě, jak jej zavedl biskup Gorazd. J. Kulheim v této souvislosti hovořil o českém pravoslaví jako o středoevropském kulturním fenoménu spojeném se světovým pravoslavím a o jeho roli předvoje a nositele slovanského křesťanství.

majetek jako říšskoněmecká státní příslušnice opustila a přestěhovala se do Rakouska. – Rodinný archiv Fries-Tersch a fond velkostatek Chudobín jsou uloženy v Zemském archivu Opava, pob. Olomouc. Srov. heslo *Tersch* od Františka SPURNÉHO. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Ostrava 1991, s. 129–131.

³¹ NA Praha, fond MŠNO, sig. 47 IV, kart. 3911 – zápis ze schůze Zemského národního výboru v Brně z 18. 6. 1945. – Jednalo se o memorandum eparchiální rady ze 7. 6. 1945, které předložili předsedovi ZNV v Brně prof. Františku Roubalovi V. Kolomacký, František Petržilka a J. Kulheim. *Úřední zprávy*, s. 13.

³² Delegace pravoslavné církve mu předala poselství eparchiální rady. Text viz *Poselství české pravoslavné církve panu prezidentovi Československé republiky Dr. Edvardu Benešovi*. Hlas pravoslaví, 1, 1945, č. 1–2, s. 3.

³³ *Zástupci české církve pravoslavné u prezidenta republiky a u předsedy vlády*. Hlas pravoslaví, 1, 1945, č. 1–2, s. 9; NOVÁK, A. J.: *Jenom vzpomínky?* Hlas pravoslaví, 32, 1976, č. 4, s. 70.

Setkání delegace s předsedou vlády Z. Fierlingerem, zdá se, mělo více politický kontext, což u bývalého velvyslance v SSSR příliš nepřekvapí. Kladl důraz na naše upřímné spojení se Sovětským svazem, který prý je naší hlavní oporou, ale přitom plně respektuje suverenitu Československa. Tvrdil, že pravoslaví se otevírá velmi slibná budoucnost. Když pro nemoc odpadlo přijetí u náměstka předsedy vlády Klementa Gottwalda, delegace se opět ujal Z. Fierlinger a navázal na svůj výklad z předchozího dne, který ještě prohloubil a přítomné ujišťoval, že „sám popravený biskup Gorazd si dávno přál, aby Rusko zvítězilo“. Není třeba pochybovat o tom, že kladný poměr k SSSR, aniž bychom ho nutně museli interpretovat jako doporučení nebo dokonce nátlak, s nímž se členové delegace setkali na nejvyšší úrovni, hrál svou roli při řešení problému změny jurisdikce.

3.

První velkou zatěžkávací zkouškou, jíž pravoslavná církev po skončení války prošla, se stalo řešení problému jurisdikční příslušnosti českých a slovenských pravoslavných. Kontakty se srbskou pravoslavnou církví byly válečnými událostmi přerušeny a všichni zatím bezděčně a víceméně podvědomě reflektovali, že svět prošel během pár let tak zásadní proměnou, že návrat k minulosti a prostá obnova nebude možná. Vše nasvědčuje tomu, že první pokusy o navázání styků vyšly ze strany srbské pravoslavné církve a směřovaly na Slovensko, resp. do mukačevsko-prešovské eparchie. Můžeme je datovat zhruba do jara 1945 a mají charakter diplomatické korespondence.³⁴ Vladyka Vladimír (Rajič) hledal možnosti, jak se dostat na území své eparchie a opět se ujmout jejího řízení. Sabor srbské církve mu pomáhal intervencemi přes ministerstvo zahraničí a velvyslanectví v Moskvě, ovšem záhy se ukázalo, že jde o beznadějnou záležitost, neboť správné středisko eparchie leželo na území Podkarpatské Rusi. Teprve posun v této citlivé kauze, tj. mezistátní smlouva mezi SSSR a Československem z 29. června 1945 o připojení tohoto území k Ukrajinské SSR jako její Zakarpatská oblast, změnil situaci.³⁵ Mukačevsko-prešovská diecéze se rozpadla na dvě části, z nichž jedna ležela na území SSSR a druhá na teritoriu ČSR. To ve svých důsledcích znamenalo, že srbský episkop Vladimír, resp. srbská pravoslavná církev bude nucena otázku jurisdikce přehodnotit a v té části diecéze, jež se nacházela na sovětském území, ji přenechat ruské pravoslavné církvi. Vladyka Vladimír mohl převzít jurisdikci pouze nad slovenským územím své diecéze. Když 22. října 1945 v Moskvě na zasedání Svatého synodu ruské pravoslavné církve užhorodskou část své diecéze oficiálně předal do kanonického vedení moskevské patriarchie, resp. do rukou bývalého biskupa umanského Nestora (Sidoruk),³⁶ dne 19. listopadu 1945 přiletěl letadlem přímo z ruské metropole do Košic, aby jednak oznámil organizační změny v diecézi, ale současně tlumočil rozhodnutí synodu srbské pravoslavné církve o tom, že nadále zůstává eparchou pro východoslovenský prostor. Své poslání na shromáždění duchovenstva v Ladomírově skutečně také splnil, ovšem 21. listopadu 1945 mu mluvčí slovenského pravoslavného kléru sdělili, že mají o své budoucnosti jinou představu, totiž přejí si změnu jurisdikce, chtějí se vyvázat z dohledu srbské církve a přejít k ruské pravoslavné církvi. Oficiální žádost mu předal

³⁴ БУРЕГА, В. В.: *Чехословацкая Православная Церковь*, s. 200–219.

³⁵ КАПЛАН, К.: *Pravda o Československu 1945–1948*. Praha 1990, s. 23–42.

³⁶ Nestorovi předal „své“ obce také arcibiskup Sawatij. KONEČNÝ, Stanislav: *Pravoslávna cirkev na Slovensku po druhej svetovej vojne*. In: http://www.mtatk.hu/interreg/kotet2/15_sz_konecny.pdf, s. 3.

nový dočasný správce-administrátor prjaševské eparchie protojerej Juraj Kuzan. Za této situace episkopu Vladimírovi, spravujícímu tehdy 18 farností, nezbývalo nic jiného, než aby přání slovenského duchovenstva respektoval a po konzultacích s Moskvou a Prahou počátkem února 1946 vyplnil. K 7. březnu 1946 srbská církev definitivně předala Prešovsko do správy ruské pravoslavné církve a dosavadního vladyky uvolnila z funkce.

Srbská pravoslavná církev však navazovala kontakty i se západní částí Československa, s českou eparchií. V tomto případě se však role změnily. Jestliže iniciátorem kontaktu na Slovensko byla srbská církev, první dopisy týkající se obnovení styku mířily z Olomouce, resp. Řimic do Bělehradu. Bylo to pochopitelné, meziválečný kontakt do českých zemí šel přes prostředníka, biskupa Gorazda. Rozhodnutí (znovu) kontaktovat srbskou církev padlo na zasedání eparchiální rady 2. června 1945. Dopis se obracel na Svatý synod a líčil těžké postavení diecéze po Gorazdově smrti a řádění německých okupantů. Vyjadřoval prosbu vyslat do Československa biskupa, který by se mohl postavit do čela diecéze nebo vykonávat funkci delegáta srbské pravoslavné církve v zemi. Srbové jako tradičně otáleli, s odpovědí nespěchali a poslali ji až v srpnu 1945. Přinesla však sprchu. Dopis obsahuje poděkování za bratrské poselství z 2. června a vyjádření soustrasti s mučednickou smrtí biskupa Gorazda a jeho spolupracovníků. Ujistuje, že udělá všechno možné k naplnění potřeb české diecéze, ovšem na druhé straně připomíná, že samotná srbská pravoslavná církev stojí před vážným úkolem poválečné obnovy, a proto může českým pravoslavným poskytnout pouze morální podporu. Jinou bohužel momentálně nabídnout nemůže.³⁷

Tak se zdálo, že v srpnu 1945 kontakt mezi českou a srbskou pravoslavnou církví uvázl na mrtvém bodě. Za zlomový moment, který definitivně rozhodl o osudu jurisdikční role srbské pravoslavné církve v Československu, považujeme návštěvu vladyky Vladimíra (Rajiče) v Praze na přelomu listopadu a prosince 1945. Přivezl odpověď na olomouckou žádost, která obsahovala námitky a nesouhlas se změnou jurisdikce. Po uvítání administrátorem pražské parochie J. Leixnerem 26. listopadu 1945 vedl oficiální jednání s Č. Kráčmarem, O. R. Hoffmannem, B. Čerkesem, V. Gruzínem a J. Novákem, přičemž vyslechl důvody, proč si Češi přejí změnu jurisdikce. Hlavní z nich spočíval v potřebě opory pro zdecimovanou církev, kterou Jugoslávie nemůže poskytnout díky svému současnému stavu. Jedině ruská církev prý se může stát záštitou a oporou českých pravoslavných, neboť je nejsilnější a také schopná sjednotit současnou jurisdikční roztříštěnost na československém území.

Nakolik čeští vyjednávači episkopa Vladimíra přesvědčili, nevíme, faktem však je, že mu nezbylo nic jiného než přislíbit tlumočení stanovisek v Bělehradu. Za svého pražského pobytu vysvětlil několik kněží (Ladislava Crháka, Jana R. Holého, Jana Tichého) a řeholníků (jerodiakona Ambrože Špačka), Č. Kráčmara jmenoval protojerejem a ustanovil ho novým prozatímním správcem eparchie. Než počátkem prosince odletěl do vlasti, absolvoval audienci u ministra školství Z. Nejedlého.³⁸ Zdá se však, že vztah tehdejších vůdců české eparchie nebyl vůči biskupu Vladimírovi nijak nepřátelský, naopak, v Moskvě později tlumočili přání, aby jej ruský patriarcha ustanovil pražským episkopem.³⁹

³⁷ *Poselství svatého archijerejského synodu Srbské pravoslavné církve České církvi pravoslavné*. Hlas pravoslavi, 1, 1945, č. 3–4, s. 23; Hlas pravoslavi, 7, 1951, s. 66.

³⁸ *Návštěva J. P. vladyky Vladimíra v Praze*. Hlas pravoslavi, 2, 1946, č. 1, s. 7–8; VOPATRNÝ, G.: c. d., s. 37.

³⁹ VOPATRNÝ, G.: c. d., s. 41.

Tato rekonstrukce jednání zástupců slovenských a českých věřících pravoslavné orientace s představiteli srbské pravoslavné církve přesvědčivě ukazuje, že mluvčí eparchií v obou částech republiky měli na konci roku 1945 zájem vyvázat se z jurisdikčního dohledu Bělehradu. Logicky ji proto musíme doplnit o evokaci paralelně probíhajícího kontaktu s ruskou pravoslavnou církví, která se ve věci jurisdikce měla stát alternativní náhradou.

4.

K prvnímu kontaktu mezi předáky české a ruské pravoslavné církve došlo v říjnu 1945, tedy v době, kdy jednání se srbskou pravoslavnou církví uvázlo na mrtvém bodě. Tehdy přijel do Prahy (ve dnech 15.–23. října) arcibiskup orlovský a brjanský Fotij (Boris Topiro). Hlavním cílem jeho návštěvy bylo obnovení jednoty mezi moskevskou patriarchií a ruskými vystěhovaleckými farnostmi v Československu.⁴⁰ Tento úkol byl splněn 21. října. Druhým úkolem archiepiskopa Fotije bylo vyjednávat s delegací pravoslavné církve na Slovensku v čele s archimandritou Savvou (Struve). Jak už víme, pravoslavní z východního Slovenska po rozpadu mukačevsko-prešovské eparchie měli přání podrobit se patriarchovi moskevskému a celého Ruska. Vladyka Fotij je vyslechl a slíbil, že bude o jejich úmyslech informovat na příslušných místech.

Je pochopitelné, že ve Fotijově programu nemohlo chybět také jednání s představiteli české pravoslavné eparchie. Došlo k němu hned den po jeho příjezdu do Prahy 16. října a vladyka se setkal s Č. Kráčmarem, O. R. Hoffmannem a J. Novákem. Hlavním tématem rozhovorů byla otázka jurisdikce.⁴¹ V diskuzi byly zvažovány možné alternativy a zejména probírána skutečnost, že v Československu existují tři skupiny pravoslavných s odlišnou jurisdikční orientací, což v meziválečném období vývoj pravoslaví brzdilo a stalo se předmětem bojů. Víme, že zástupci české diecéze se s iniciativou svých slovenských kolegů neztotožnili a vladykovi sdělili, že by rádi udrželi jurisdikční vazbu na srbskou pravoslavnou církev. Arcibiskup Fotij jejich názor respektoval, ovšem doporučil jim, aby přesto nad možností změny jurisdikce uvažovali, neboť přechodem do jurisdikce ruské pravoslavné církve se nabízí možnost jurisdikční poměry v Československu zjednodušit.⁴²

Pro řešení problému poválečné změny jurisdikce českých a slovenských vyznavačů pravoslaví má zásadní význam diecézní shromáždění české eparchie, které se konalo 8. listopadu 1945 v Olomouci; jeho významné postavení v dějinách církve postřehli už současníci.⁴³ Jednání řídil správce církve v českých zemích J. Deutsch-Čech, avšak hlavní slovo měl ruský emigrant, laik Boris Čerkes, který později zaujímal ve správním aparátu

⁴⁰ ALEŠ, Pavel: *Cesty k autokefalitě*. In: *Pravoslávny cirkevný kalendár 1981*. Ed. Radim PULEC. Bratislava 1980, s. 83; LEIXNER, J.: c. d., s. 178; TREBIŠOVSKÝ, P.: c. d., s. 35.

⁴¹ VOPATRNÝ, G.: c. d., s. 30.

⁴² GRUZÍN, Vladimír: *Změna jurisdikce z hlediska kanonického a právního*. Hlas pravoslaví, 2, 1946, č. 2, s. 18. – V. Gruzín zde doslova píše: „Česká eparchie přitom neprojevila žádnou iniciativu, ale arcibiskup Fotij sám vyzval zástupce české eparchie, aby uvažovali o změně jurisdikce, když už k této jurisdikci přistoupily všechny organizační složky pravoslavné církve v Československu: mukačevská eparchie, slovenské farnosti, bývalé ruské emigrantské duchovenstvo a stoupenci někdejší cařihradské jurisdikce v čele s arcibiskupem Sawatijem. Přitom se arcibiskup Fotij nedočkal slíbeného rozhodnutí statutárních orgánů české eparchie, nýbrž [správně: proto, pozn. P. M.] svoji výzvu veřejně opakoval v katedrálním chrámu pražském dne 21. 10. 1945.“

⁴³ *Zasedání eparchiálního shromáždění české pravoslavné eparchie v Olomouci dne 8. listopadu 1945*. Hlas pravoslaví, 1, 1945, č. 7–8, s. 60.

pravoslavné církve významné, ne-li klíčové postavení. Hovořil o nezbytnosti změnit jurisdikci. Tvrdil, že na srbskou pravoslavnou církev se nelze spolehnout. Zdálo se mu, že stávající poměry „nás přímo nutí přijati moskevskou jurisdikci“ a dáti se pod ochranu obrozené ruské církve pravoslavné. Je to otázka historického významu. Z kusého záznamu o diskuzi víme, že naprostá jednota názoru v této záležitosti sice nepanovala, ozval se i hlas pro zachování srbské jurisdikce, ale nakonec zřejmě rozhodla vidina silného protektora, jenž poskytne ochranu za situace dělení křesťanského světa na dva tábory a strach z unionismu. Účastníci se nakonec rozhodli požádat srbskou pravoslavnou církev o propuštění z jejího kanonického dohledu a o požehnání jejího přechodu do jurisdikce ruské pravoslavné církve. Současně přijali usnesení obrátit se na patriarchu moskevského, aby přijal českou diecézi do své jurisdikce s podmínkou zachování její autonomie zakotvené v ústavě a potvrzené synodem srbské pravoslavné církve a vládou ČSR. Předpokládalo se, že změnu jurisdikce vyjednájí mezi sebou patriarchové obou církví, ruské a srbské. Shromáždění se rozhodlo poslat do Moskvy delegaci, která na místě předá žádost české církve o přijetí do jurisdikce ruské církve a dojedná vše potřebné tak, aby do budoucna byly vytvořeny také podmínky pro získání autokefálního statusu. Měla rovněž tlumočit prosbu uchovat v českých zemích bohoslužebné tradice vytvořené za biskupa Gorazda, které nejsou v rozporu s tradicí pravoslavné církve a zároveň odpovídají potřebám českého národa. Toto rozhodnutí podpořilo svým hlasem 37 členů eparchiálního shromáždění, přičemž pouze dva se zdrželi hlasování.⁴⁴

Olomoucké zasedání eparchie tak přešlo od úvah, sondáží a zjišťování možností k akčnímu činu a reprezentanti české pravoslavné církve šli od té doby za svým cílem přechodu do jurisdikce ruské pravoslavné církve přímo a bez váhání. Dobře sice refleктоvali problém existence několika jurisdikcí na jednom území, ale zatím zřejmě nepostřehli politickou dimenzi změny jurisdikce a realitu sovětské politiky, která nikdy neztratila svou podstatu, pouze takticky upravila propagandu, a už od podzimu 1945 měla opět zřetelně konfrontační a expanzivní rysy v kontextu postupného formování předpokladů pro vznik studené války; tyto náběhy zatím překrývala dobová iluze jednoty Slovanů, zahalená do církevní rétoriky, opřená o výsledky války a naděje po překonání válečné apokalypsy. Pravoslavná církev v českých zemích a na Slovensku změnou jurisdikce učinila rozhodující krok ke svému sepětí s ruskou pravoslavnou církví nacházející se pod tvrdou kontrolou komunistické strany a sovětského státu. Ruská badatelka T. V. Volokitina v jedné ze svých studií postřehla, že ruská pravoslavná církev v SSSR a následně v sovětském satelitním bloku po druhé světové válce představovala nástroj Stalinovy imperiální politiky. Jakmile Sověti pronikli na určité území, snažili se je ovládnout nejen prostřednictvím stranických a státních struktur, ale z části využívali k těmto cílům i pravoslavné církve.⁴⁵

Poměrně velmi brzy po olomouckém zasedání se vůdcům církve podařilo vyjednat cestu do SSSR za hlavou ruské pravoslavné církve. Už 10. ledna 1946 přiletěla přes Varšavu a Minsk do Moskvy delegace české pravoslavné církve. Jednání o otázce přijetí české pravoslavné církve do moskevské patriarchie probírala ve dnech 11.–14. ledna. Patriarcha Alexij podepsal dokument nazvaný Stanovení podmínek přijetí české pravoslavné církve

⁴⁴ Hlas pravoslaví, 7, 1951, s. 67; KRYŠTOF: *Historický vývoj autokefality naší církve*. Hlas pravoslaví, 53, 1997, č. 3, s. 83; ALEŠ, P.: c. d., s. 83.

⁴⁵ VOLOKITINA, T. V.: c. d., s. 57–73; KONEČNÝ, S.: c. d., s. 2.

do moskevské patriarchie. Dne 5. února 1946 mimořádné diecézní shromáždění české pravoslavné eparchie v Olomouci výsledky rozhovorů v Moskvě schválilo. Tím rozhodnutí moskevského patriarchy ze 14. ledna pro českou pravoslavnou církev nabylo kanonickou váhu.⁴⁶ Dne 2. dubna 1946 zasedání Svatého synodu ruské pravoslavné církve schválilo rozhodnutí obsadit katedru exarchy v Praze Jelevferijem (Voroncov), dosud biskupem rostovským a taganrogským.

Dne 19. května 1946 arcibiskop Jelevferij⁴⁷ přiletěl do Prahy, kde ho očekávali zástupci české, slovenské a ruské pravoslavné komunity. Nelze pochybovat o tom, že Jelevferij měl plnou důvěru moskevského patriarchy a byl vybrán jako garant prosazení sovětských zájmů v Československu. Biskupský administrátor Č. Kráčmar v uvítacím projevu akcentoval skutečnost, že se nový eparcha objevuje v metropoli Československa v měsíci máji, „v němž byla její půda posvěcena společně prolitou krví našich a vašich synů“.⁴⁸ Z úst přítomných představitelů státu vycházela slova, jež lze interpretovat jako projevy sympatií vůči Sovětskému svazu a myšlenke slovanské vzájemnosti. Tímto duchem byla prodchnuta atmosféra při Jelevferijově cestě na Moravu v srpnu a září 1946, při níž asistovali jak představitelé sovětského velvyslanectví a Rudé armády, tak orgánů lidové správy, československé armády a různých spolků. Do Jelevferiova programu organizátoři zařadili uctění památky padlých sovětských vojáků a zvláštní místo při cestě po Olomoucku patřilo návštěvě nacisty vypáleného Javoříčka, tehdy pustého místa poutajícího pozornost třemi rozvalinami staveb a hrobem s 38 lidskými oběťmi.⁴⁹ Koncem září 1946 na „u nás dosud nebývalé manifestaci přátelských slovanských národů“ na slavkovském bojišti u Mohyly míru u Prahy participovaly orgány na úrovni předsednictva vlády a řady ministerstev.⁵⁰ Symbolickou tečkou za aktem přechodu českých a slovenských pravoslavných k ruské církvi představovala formální volba Jelevferije pražským arcibiskupem 31. srpna 1946 v Olomouci na eparchiálním shromáždění v chrámu sv. Gorazda.⁵¹ Všech 49 přítomných členů eparchiálního shromáždění pro něj odevzdalo v tajné volbě svůj hlas. Prvním oficiálním gratulantem byl komunistický ministr informací Václav Kopecký, člen předsednictva ÚV KSČ a poslanec Národního shromáždění, který na slavnosti oficiálně zastupoval československý stát. Také v tomto případě svrchovaně církevní akt dostal jeho projevem politickou dimenzi, když mj. prohlásil: „Naše sympatie k československé pravoslavné církvi pryšší z úcty před hrdiným chováním bojovníků této církve za našeho osvobozovacího zápasu a pryšší z uznání

⁴⁶ *Mimořádné eparchiální shromáždění*. Hlas pravosláví, 2, 1946, č. 3, s. 45–46; VOPATRNÝ, G.: c. d., s. 51.

⁴⁷ Jelevferij je ruský tvar jména Eleutherios z řeckého eleutheria = svoboda. Eleutherios byl biskup-mučedník žijící na přelomu prvního a druhého století n. l. nk: *Sv. biskup-mučedník Eleutherios*. Hlas pravosláví, 2, 1946, č. 6, s. 95.

⁴⁸ *Přišel arcibiskup*. Hlas pravosláví, 2, 1946, č. 6, s. 90.

⁴⁹ Jelevferij v srpnu 1946 navštívil vedle Olomouce Vilémov, Řimice, Střemeničko, Chudobín, Štěpánov a Čelechovice na Hané. Nemohl přirozeně chybět ani dnes obligátní hrad Bouzov. Dne 23. 8. 1946 vedl náboženské obřady v Olomouci ve Smetanových sadech v památníku 1 300 srbských vojáků, obětí první světové války. NOVÁK, A. Jiří: *Triumfální cesta slovanské vzájemnosti*. Hlas pravosláví, 2, 1946, č. 7–8, s. 121–128.

⁵⁰ *Manifestace slovanské duchovní družby*. Hlas pravosláví, 2, 1946, č. 7–8, s. 144–153. – V Brně Jelevferij uctil památku mučedníků v Kounicových kolejích a padlých na Ústředním hřbitově. Navštívil také Moravský kras a Vranov u Brna.

⁵¹ *Volba arcibiskupa pražského a českého*. Hlas pravosláví, 2, 1946, č. 7–8, s. 109–111; Hlas pravosláví, 7, 1951, s. 71.

pravoslavné církve jako nositelky slovanské tradice – tyto naše sympatie budou ještě více posíleny tím, že dobrovolnou volbou dostává se do čela pravoslavné církve přeosvícený exarcha Jelevferij. V jeho osobě dochází ztělesnění nejen úzké duchovní spojení pravoslavné církve naší s pravoslavnou církví ruskou, ale my oceňujeme s velikou vděčností, jak vysoce přispěla tato volba k posílení našich spojeneckých vztahů k Sovětskému svazu a jak vysoce povznese myšlenku všeslovanského bratrství v naší zemi.⁵² Projev jen dokládá skutečnost, že po roce 1945 české pravoslaví v důsledku objektivních skutečností, ale také vědomě otevíralo cestu průniku politických zájmů na církevní pole.

Exarcha Jelevferij, a to je třeba v této souvislosti zdůraznit, se nestal jen hlavou českých věřících pravoslavného vyznání, ale vlastně poprvé došlo ke spojení a sjednocení českých a slovenských církevních obcí pod společnou správou. Tuto skutečnost zdůraznil na banketu ve dvoraně olomouckého Národního domu biskupský administrátor J. Kuzan z Prešova. Reflektoval spojení Čechů, Slováků a Rusínů ke společné práci pod patriarchou pravoslavné Rusi. Obdobnou radost z československé spolupráce pravoslavných tlumočil i představitel slovenské pravoslavné frakce z Bratislavy protojerej Kudrinskij.⁵³

5.

Pro počáteční poválečnou stabilizaci situace v církvi byla důležitá obnova církevního ústředí, provedení voleb funkcionářů eparchiálního shromáždění a ustavení nové eparchiální rady. Těmto aktům v září 1945 předcházela jednání církevních obcí, farní shromáždění, na nichž byly zvoleny nové sbory starších a delegáti na eparchiální shromáždění.⁵⁴ To se pak konalo 8. listopadu 1945 v Olomouci. Předsedou eparchiálního shromáždění se nyní stal oficiálně J. Deutsch-Čech, farář ze Štěpánova u Olomouce. Eparchiální radu tvořilo 12 mužů, duchovních i laiků: J. Deutsch-Čech, Č. Kráčmar, J. Leixner, O. R. Hoffmann, všichni kněží, a laici Josef Bílý (středoškolský profesor z Olomouce), Josef Bautz (Praha), Boris Čerkes (prokurista z Prahy), František Slavotínek (rolník ze Štěpánova u Olomouce), Josef Kulheim (středoškolský profesor z Brna), František Petržilka (vrchní revident z Brna), Norbert Coufal (poštovní tajemník z Přerova) a Eduard Skácel (důchodce z Kunovic u Uherského Hradiště).⁵⁵

⁵² *Ministr Václav Kopecký o české pravoslavné církvi*. Hlas pravoslaví, 2, 1946, č. 7–8, s. 111. – Obdobně se vyjadřoval i ministr školství Z. Nejedlý. V přípitku na počest ministra G. G. Karpova při příležitosti jeho návštěvy Prahy 10.–23. června 1946 prohlásil, že v kulturní politice Československa ve vztahu k pravoslavné církvi došlo zejména v poslední době k zásadnímu obratu. „Podstatná změna v těchto vztazích nastala za minulých let, kdy pravoslavná církev všeruská, stejně jako její sesterská církev česká pravoslavná, ve svých nejlepších představitelích osvědčily se jako odhodlané a sebeobětavé bojovnice proti nacistickým okupantům. Nový náš vztah k všeruské pravoslavné církvi je dnes pro národ a stát tím významnější, že se jím posilují naše bratrské svazky k sovětskému lidu.“ *Návštěva ministra G. G. Karpova v Československu*. Hlas pravoslaví, 2, 1946, č. 6, s. 93–95.

⁵³ *Po volbě*. Hlas pravoslaví, 2, 1946, č. 7–8, s. 127.

⁵⁴ KULHEIM, Josef: *První rok svobody církve*. Hlas pravoslaví, 2, 1946, č. 5, s. 68.

⁵⁵ *Úřední zprávy*. Hlas pravoslaví, 1, 1945, č. 7–8, s. 61. – Záhy pak došlo k ustavení odborů eparchiální rady. Do čela církevního byl zvolen Č. Kráčmar, který i z této funkce převzal roli vůdčí osobnosti církve, do níž se dostal díky jmenování biskupským administrátorem episkopem Vladimírem (Rajičem). Členy se stali J. Deutsch-Čech, J. Leixner a O. R. Hoffmann. Předsedou osvětového sboru byl zvolen J. Kulheim a hospodářského J. Bílý. *Úřední zprávy*. Hlas pravoslaví, 2, 1946, č. 3, s. 46; APC Olomouc, spisy z roku 1946, neuspořádáno – dopis eparchiální rady z 12. 2. 1946 MŠO v Praze – kopie.

V letech 1946–1951 prošla pravoslavná církev v Československu sérií organizačních změn a přestaveb zejména řídicích struktur, což souviselo s ustavením exarchátu, nutností reagovat na značný příliv věřících, vytvářením předpokladů pro dosažení autokefality a následně s přijetím nové ústavy a konstituováním řídicích orgánů samostatné církve. První změny nastaly hned v roce 1946 po zřízení exarchátu. Už pro volbu vladyky Jejevferije muselo eparchiální shromáždění upravit formulaci některých článků církevní ústavy a na konci roku 1946 došlo k její zásadnější inovaci a přijetí opraveného dokumentu.⁵⁶ S tím, jak od roku 1946 začal v českých zemích narůstat počet členů pravoslavné církve, do popředí se začala tlačit otázka zřízení nových eparchií. Bylo třeba založit nové církevní obce, obsadit je duchovními a změnit církevní správu tak, aby se dostala blíže věřícím. V letech 1946–1947 se do Československa vrátili z území bývalé Volyňské gubernie tzv. volyňští Češi. Jednalo se o české emigranty-zemědělce, kteří za výhodných podmínek po roce 1867 na Volyni získali zemědělskou půdu (obščinu). Do počátku 20. století se sem přestěhovalo kolem 30 000 Čechů, z nichž asi 27 000 přijalo pravoslaví. Když se nyní vrátili do své vlasti, přivezli si s sebou i své církevní zvyklosti, především zvláštní církevní zpěv a bohoslužbu v církevně-slovanském jazyce. Celkem se v Československu ocitlo kolem 40 000 volyňských Čechů.⁵⁷ Jelikož více než 90 % z nich bylo pravoslavného vyznání, tato skutečnost způsobila zmíněný významný nárůst počtu členů pravoslavné církve v českých zemích;⁵⁸ největší počet rodin se usadil na Podbořansku, Žatecku a Litoměřicku, na Moravě a ve Slezsku na Krnovsku, Šternbersku a Šumpersku.⁵⁹ Do roku 1950 došlo k obnově 12 farností založených ve dvacátých a třicátých letech 20. století⁶⁰ a pak ve dvou časových fázích (1948 a 1950) vzniklo 47 nových obcí tvořených převážně reemigranty z Volyně. Nejvíce církevních obcí se nacházelo v soudním okrese Litovel (obce Vilémov, Řimice a Chudobín). Ve všech farnostech působilo 52 kněží a obce vlastnily 56 chrámů a kostelů. Za této situace je logické, že vedení církve na sklonku roku 1949 rozhodlo o reorganizaci exarchátu a vytvoření nové eparchie. Záměr byl realizován na zasedání konaném 7. prosince 1949 v Praze⁶¹ a jeho usnesení hovoří o rozdělení pražské eparchie

⁵⁶ KULHEIM, Josef: *Rok moskevské jurisdikce*. Hlas pravoslaví, 3, 1947, č. 2, s. 20–22.

⁵⁷ VOPATRNÝ, G.: c. d., s. 56. – Autor uvádí, že se jednalo převážně o demobilizované vojáky 1. čs. armádního sboru, kteří do Československa přistěhovali také své rodiny. Usadili se většinou v pohraničí, v oblastech, jež se uvolnily v důsledku poválečného odsunu Němců. Tuto informaci doplňuje a rozvádí ve svých výzkumech Jaroslav Vaculík. Tato skupina byla rozšířena o další volyňské Čechy. Vaculík uvádí počet reemigrantů cca 38 850 osob. Srov. VACULÍK, Jaroslav: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v l. 1945–1950*. Brno 1993, s. 21; Týž: *Poválečná reemigrace a usídlení zahraničních krajanů* (dále jen *Poválečná reemigrace*). Brno 2002, s. 80; Týž: *Dějiny volyňských Čechů*, 3. (1945–1948). Brno 2001, s. 69–70. – Počet přesídlenců udávají jednotlivé zdroje rozdílně. Srov. např. LEIXNER, J.: c. d., s. 178; TREBIŠOVSKÝ, P.: c. d., s. 37.

⁵⁸ ALEŠ, P.: *Pravoslavná církev u nás. Přehled dějinné cesty* (dále jen *Pravoslavná církev u nás*). Brno 1993, s. 60; VOPATRNÝ, G.: c. d., s. 56–57.

⁵⁹ VACULÍK, J.: *Poválečná reemigrace*, s. 78.

⁶⁰ Brno, Dolní Kounice, Chudobín, Olomouc, dvě obce v Praze, Přerov, Řimice, Štěpánov, Tábor, Třebíč a Vilémov – do války tak v Čechách existovaly jen tři obce, zbytek se nacházel na Moravě. Podle sčítání lidu z r. 1930 v českých zemích se k pravoslaví hlásilo 24 488 lidí.

⁶¹ Rozdělení diecéze nebylo jen reakcí na početní růst církve, ale vědomým krokem směřujícím k vytvoření jednoho z předpokladů získání autokefality. NA Praha, fond SÚVC 1949–1951, kart. 116 – dopis SÚVC Úřadu předsednictva vlády z 9. 12. 1949.

na dvě, na pražskou a olomoucko-brněnskou.⁶² Zatímco eparchiálním archijerejem pražské diecéze s 36 farnostmi, 27 duchovními a 55 000 věřícími zůstal vladyka Jelevferij (v roce 1949 roce povýšen do důstojenství metropolity), olomoucko-brněnským biskupem byl zvolen spolupracovník biskupa Gorazda a dosavadní zástupce exarchy protojerej Čestmír (Kráčmar).⁶³ Slavnost svěcení nového, vlastně druhého, episkopa pravoslavné církve proběhla 5. února 1950 v Olomouci a chirotonii provedli metropolita Jelevferij (Voroncov), metropolita Nikolaj (Jaruševič) a arcibiskup Makarij (Oksijuk).⁶⁴ Nová diecéze disponovala 26 farnostmi, 18 duchovními a 31 000 věřících.⁶⁵

Pokud jde o Slovensko, nedlouho po rezignaci episkopa Vladimíra (Rajiče) a předání bývalé části mukačevsko-prešovské eparchie se 4. dubna 1946 sešlo v Prešově shromáždění pravoslavného duchovenstva a věřících a konstitovalo prešovskou eparchii, kterou zpočátku spravoval jako administrátor J. Kuzan a po vzniku exarchátu stál v jejím čele vladyka Jelevferij.⁶⁶ Přestože se nejednalo o rozsáhlejší celek, spravoval 22 obcí se 16 duchovními a 15 000 věřícími,⁶⁷ vytvoření samostatné pražské eparchie a k tomu řízení exarchátu, stejně jako teritoriální vzdálenost mezi Prahou a Prešovem, vyvolalo potřebu obsadit úřad biskupa místním duchovním. Koncem roku 1949 byl novým vladykou zvolen a počátkem roku 1950 vysvěcen Alexij (Děchtěrev),⁶⁸ kněz, jehož si Jelevferij vyžádal na pomoc od ruské pravoslavné církve.

Alexijovi připadl úkol konsolidovat poměry a upevnit církevní obce, ovšem dříve, než se mohl dostat k nějaké práci, východním Slovenskem v roce 1950 otrásl zákaz řeckokatolické církve, v jehož důsledku byla pravoslavná církev zaplavena příchodem 277 496 věřících organizovaných v 259 obcích a 1 027 filiálkách.⁶⁹ Jsou-li tato čísla pravdivá, pak na Slovensku se počet pravoslavných mohl blížit k číslu 300 000. Vladyka Alexij, a pochopitelně ani pražské vedení exarchie, nebyl na takový nápor nových členů organizačně připraven, proto rozdělení prešovské eparchie na dvě části, resp. konstituování nové eparchie na východním Slovensku, můžeme označit za logický krok směřující ke zvládnutí mimořádné situace. Vznikly dva celky: jednu eparchii tvořilo nadále Prešovsko vedené vladykou Alexijem a na teritoriu Zemplínska se konstitovala nová eparchie s centrem

⁶² Původně se uvažovalo o tom, že s ohledem na exarchův zahraniční původ se stane jeho zástupcem v pražské eparchii Č. Kráčmar a moravským biskupem bude V. Zdražila. Do Prešova se počítalo s Alexijem (Dechterevev), přičemž alternativa, že on bude zástupcem exarchy, nebyla považována za ideální. Při řešení kádrových otázek se exponoval zejména tajemník B. Čerkes. *Církevní komise*, s. 329.

⁶³ Vladyka Čestmír KRÁČMAR (31. 10. 1894 Podmokly – 27. 12. 1971 Praha). Srov. K. S. (=SURMA): *Rozloučení s vladykou Čestmírem*. Hlas pravoslavi, 28, 1972, č. 2, s. 47–48; Dr. Č. G. K. – A. J. N.: (incipit) *Loni by se dožil...Hlas pravoslavi*, 40, 1985, č. 3, s. 58–59; KRÁČMAR, Čestmír Gorazd: K. Sova: *Údolí nového království*. Ke 30. výročí úmrtí vladyky Čestmíra. Hlas pravoslavi, 57, 2001, č. 12, s. 15–16; NA Praha, fond SÚVC 1953–1956, kart. 117.

⁶⁴ ALEŠ, P.: *Pravoslavná církev u nás*, s. 70–71; KRYŠTOF: *c. d.*, s. 84.

⁶⁵ KRYŠTOF: *c. d.*, s. 84.

⁶⁶ HORKAJ, Š. – PRUŽINSKÝ, Š.: *c. d.*, s. 165. – S. Konečný posouvá ustavení prešovské eparchie až na duben 1947, kdy se sešel (25.–26. 4. 1947) v Prešově sjezd eparchie a zvolil správcem eparchie Jelevferije do zvolení nového biskupa. KONEČNÝ, S.: *c. d.*, s. 5.

⁶⁷ V r. 1930 se na Slovensku hlásilo k pravoslaví 9 076 lidí organizovaných v 23 obcích se 14 duchovními.

⁶⁸ ALEXIJ (2. 5. 1889 Vilnius – 19. 4. 1959 Vilnius, vl. jm. DĚCHTĚREV, též DECHTEREV). Srov. VOPATRNÝ, G.: *c. d.*, s. 59–60; NA Praha, fond SÚVC 1952–1956, kart. 117.

⁶⁹ Řeckokatolická církev měla mít před zrušením 280 duchovních a 305 645 věřících.

v Michalovcích a v čele s biskupem Alexandrem (Michaličem).⁷⁰ Michalovská diecéze zahrnovala v době svého konstituování 90 farností a 362 filiálních obcí s 103 917 věřícími. Chirotonie eparchy Alexandra 8. října 1950 měla historický význam, neboť se na ní podíleli výhradně členové (biskupové) pravoslavné církve z Československa. Kvantitativní zesílení pravoslavné církve představovalo však pouze jednu, z vnějšího pohledu snad blyštivější stránku mince, jejíž revers tvořil většinou nucený příchod věřících s jinou mentalitou a odlišnými zvyky. Nelze si dělat iluze, že sjednocení pod tlakem mohlo být ve svých dopadech produktivní,⁷¹ o čemž ostatně za všechna slova nejlépe vypovídají činy na sklonku šedesátých a na počátku devadesátých let 20. století.⁷² Pravoslavná církev na východním Slovensku pocítovala naléhavě nedostatek kněží,⁷³ v daleko větší míře, než tomu bylo v Čechách.

Vytvořením čtyř eparchií pravoslavná církev splnila jednu z důležitých podmínek proto, aby se mohla ucházet o získání autokefálního statutu. Koncem roku 1951 se jí podařilo tento cíl naplnit. Po přejetí nové ústavy církve v prosinci 1951 došlo v následujícím roce k dotvoření organizační struktury, přičemž změny a inovace se dotkly převážně vyšších organizačních článků. Církevní obce se spojovaly do okružních protopresbyteriátů to-

⁷⁰ Výběr episkopa schválila vláda na základě doporučení Státního úřadu pro věci církevní. NA Praha, fond SÚVC 1949–1951, kart. 116 – dopis SÚVC Úřadu předsednictva vlády 9. 12. 1949 – kopie. – ALEXANDER (14. 5. 1878 Ruský Kazimír – 25. 11. 1954 Prešov, vl. jm. Viktor MICHALIČ, též MIHALIČ).

⁷¹ Hodnocení státních orgánů hovoří o výkonu různých náboženských úkonů bývalými iniaty ilegálně, o materiální podpoře vystěhovaných rodin kněží v Čechách (organizování sbírek) a užívání administrativních, tvrdých forem postupu vůči farářům i věřícím ze strany církevních tajemníků, kteří „zůstávají mnohdy při provádění úkolů opuštění“ a vypomáhají si radikalismem, „čímž naši církevní politiku poškozují“. Mnozí tajemníci prý jsou též neschopní, bude je třeba vyměnit, ale současně řada míst církevních tajemníků je neobsazená nebo se rychle střídají a noví lidé se pomalu zapracovávají. Pro nápravu situace je třeba vytvořit pevný jednotný blok strany, Národní fronty a církevních tajemníků, vysvětit 50 nových kněží a snížit počet duchovenstva římskokatolické církve v čele s biskupem Čárským, vyvíjejícím nepřátelskou činnost vůči pravoslavné církvi. NA Praha, fond SÚVC 1949–1951, kart. 116 – Pravoslavná církev na Slovensku.

⁷² Problematiku na tomto místě nerozebíráme, ale pouze naznačujeme. Jen ilustrativně lze např. její ohlas sledovat také na stránkách pravoslavného tisku, zejména časopisu Odkaz sv. Cyrila a Metoda, ale také Hlasu pravosláví. V roce 1969 se na jeho stránkách od podílu české pravoslavné církve na událostech na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století na východním Slovensku distancovalo jeho tehdejší administrativní ústředí prostřednictvím A. J. Nováka. *Návrat k pravoslaví*. Hlas pravosláví, 25, 1969, č. 3, s. 68. Srov. *Rudé právo uveřejnilo*. Hlas pravosláví, 26, 1970, č. 8, s. 180–191; OPLUŠTILOVÁ, M.: *Zasláno*. Hlas pravosláví, 25, 1969, č. 4, s. 83–87; RP: *Komu dá historka za pravdu?* Odkaz sv. Cyrila a Metoda, 15, 1969, č. 1, s. 14–17; *Otvorené listy*. Odkaz sv. Cyrila a Metoda, 15, 1969, č. 2, s. 39–46; *Od našich dopisovateľov*. Odkaz sv. Cyrila a Metoda, 15, 1969, č. 4, s. 86–87.

⁷³ Do pravoslavné církve přešlo z 282 uniátských kněží 156 duchovních. 65 kněží bylo pro odpor internováno a 27 opustilo fary a skrývalo se na neznámých místech. Hodnotící zpráva uložená ve fondech SÚVC v Praze uvádí existenci 339 duchovních řecko-katolické církve, z nichž k pravoslaví přešlo sto a ostatní prý přešli do civilních povolání. Pokud se i z této pozice stavěli proti pravoslaví, byli i s rodinami přestěhováni do českých krajů. Materiál uvádí 106 případů. Ze sta sjednocených duchovních jich většina skrytě pracuje proti pravoslaví a úzce spolupracuje s římskokatolickou církví. Čtyřicet z nich prý bude potřeba zprostit duchovní služby, neboť svůj odpor dávají najevo veřejně. Někteří z nich se chodí zpovídat k duchovním katolické církve. „Římskokatolická církev pod vedením košického biskupa Čárského je největší brzdou konsolidace.“ Před polovinou padesátých let měla pravoslavná církev na východním Slovensku asi 105 duchovních. NA Praha, fond SÚVC 1949–1951, kart. 116 – Pravoslavná církev na Slovensku.

tožných s obvody správních krajů⁷⁴ konstituovaných územní reorganizací v roce 1949 a presbyteriáty tvořily součást příslušné eparchie (pražská, olomoucko-brněnská, prešovská a michalovská) jako základní jednotky exarchátu moskevské patriarchie a po přijetí autokefalie (1951) samostatné církve řízené metropolitní radou v čele s arcibiskupem pražským a celého Československa.

SUMMARY

RESTORATION OF THE ORTHODOX CHURCH IN CZECHOSLOVAKIA AFTER THE SECOND WORLD WAR

The article tries to depict internal conditions in the Orthodox Church in Czechoslovakia after 1945. The church was banned by the Protectorate administration after the assassination of R. Heydrich in 1942 because parachutists who did this act and hid in the crypt of the orthodox church of St. Cyril and Method were found there. The head of the church, bishop Gorazd was executed. Therefore after the liberation it was necessary to restore all church communities and administration. Such a task was too demanding for the weakened church and it leant upon the state authority and searched protection with the Russian Orthodox Church. These trends resulted in the change of jurisdiction and the Orthodox Church in Czechoslovakia moved from Serbian to Russian Orthodox Church's jurisdiction. Eparchies in Czechoslovakia came under the jurisdiction of the Moscow patriarch and its leading figure the archbishop Jelevferij (Voroncov). Czech church elites wished to reach autocephaly which was supported by the state authority. This process was being prepared by the Moscow archbishop and granted to the Orthodox Church in Czechoslovakia by the Russian Orthodox Church in 1951. The main efforts aimed to establish four eparchies: in Prague, Olomouc-Brno, Prešov and Michalovce.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

⁷⁴ Výjimku představovaly kraje Hradec Králové a Pardubice spojené do jednoho okružního protopresbyteriátu v Hradci Králové a kraje Olomoucký a Gottwaldovský (Zlínský) spojené rovněž do společného olomouckého. – Do přijetí nové ústavy existovaly čtyři okružní presbyteriáty, dva v českých zemích a dva na Moravě – v čele pražského stál J. Leixner, v čele karlovarského Antonín Pařízek, v čele brněnského J. Rosák a v čele olomouckého J. Deutsch-Čech.

ZPRÁVY

DOC. PHDr. JAN BISTŘICKÝ, CSc., 12. ČERVNA 1930, BRNO – 21. ŘÍJNA 2008, DAČICE

Marie Macková

Mezi obě uvedená data se vešel život nepřehlédnutelně poznamenaný „velkými dějiny“. Ale také vědou, rodinou, přáteli, hudbou, milovanou Moravou i mezinárodním uznáním. Život archiváře, vysokoškolského pedagoga a vědce Jana Bistřického.¹

Jan Bistřický absolvoval školu v Dačicích, pak gymnázium v Telči a následně obor archivnictví – historie na filozofické fakultě brněnské univerzity jako žák Jindřicha Šebánka. Intermezzo zámečnického učně z roku 1945 bylo právě jenom odrazem oněch velkých dějin v životě jednoho konkrétního člověka, i když blízcí přátelé dosvědčovali, že stopa manuální zručnosti Jana Bistřického nikdy neopustila. Kariéru archiváře začal v roce 1953 v tehdy ještě samostatně existujícím Zemědělsko-lesnickém archivu v Janovicích u Rýmařova. Pak vyměnil odlehlé končiny za Olomouc, aby tu působil nejprve jako referent pro státní archivy a archivy národních výborů na archivním oddělení Krajské správy ministerstva vnitra a následně jako vedoucí olomoucké pobočky Státního archivu Janovice, která se pak stala v důsledku správní reformy součástí Státního archivu v Opavě. Státní archivní službu opustil v roce 1964 a stal se interním aspirantem na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. V roce 1966 mu byl udělen titul doktora filozofie, v roce 1969 titul kandidáta historických věd. Nejenom proto, že měl značné zkušenosti s archivní praxí, byl mezi léty 1969–1972 vedoucím olomouckého univerzitního archivu. V té době ovšem byl zároveň vědeckým pracovníkem FF UP. Pak už následovala dráha vysokoškolského pedagoga na Katedře historie Filozofické fakulty UP v Olomouci. Jeho jmenování docentem pro pomocné vědy historické přišlo, opět v důsledku působení velkých dějin, až v roce 1990. Pedagogická činnost Jana Bistřického se soustřeďovala především na pomocné vědy historické v nejrůznějším rozsahu tak, jak to vyžadovaly různé studijní obory v průběhu doby. Kromě toho přednášel dějiny správy do roku 1848 a dějiny kultury ve středověku, vedl seminář k dějinám středověku, specializovaný seminář k pomocným vědám historickým a semináře pro doktoranty. Pedagogickou práci zcela nepřerušil ani po odchodu do důchodu v roce 1996.

Práce pedagoga může být dosvědčována pouze dlouhou řadou jeho žáků, jejich vzpomínkami nebo jejich odborností. Jan Bistřický však byl i organizátorem vědeckého života, například raných fází Historické Olomouce – kulturně-historického sympozia, které souviselo se Střediskem pro kulturně historický výzkum Olomouce, jehož byl v letech 1980–1990 vedoucím. Jako vědec se osobně prosadil na mezinárodním poli a byl v roce 1981 jmenován členem mezinárodní komise pro diplomatiku (Commission Internationale

¹ O Janu Bistřickém psali: Antonín ROUBÍČ: Archivní časopis, 40, 1990, s. 109–111; Jindřich SCHULZ: Jižní Morava, 26, 1990, s. 324–325; František SPURNÝ: Jižní Morava, 31, 1995, s. 301–303; Jaroslav HOREJSEK: In: Marie Macková – Jana Oppeltová (ed.): *Slavme chvíli ...Ústí nad Orlicí* 1999, s. 5–8; M. MACKOVÁ: Archivní časopis, 50, 2000, s. 113. Slovníkové heslo *Jan Bistřický*: In: Jaroslava Hoffmannová – Jana Pražáková, Biografický slovník archivářů českých zemí, Praha 2000, s. 88.

de Diplomatique). Jeho vědecká práce zanechala také nepřehlédnutelnou publikační stopu. Bibliografie Jana Bistřického do roku 1998, uveřejněná v jubilejním sborníku *Slavme chvíli ...*,² má 91 položek, týkajících se především diplomatiky, kodikologie, středověkých dějin obecných, církevních i správních, středověké Moravy a Olomouce zvlášť, osobnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka i dějin Dačic. Po tomto datu však byly vydány další práce nejrozumnějšího charakteru. Jan Bistřický, tehdy už převážně sídlící v Dačicích, se například nebránil novinové polemice o kostkách a asfaltu ve městě,³ ale ani se nevzdával vážnějších témat, jako např. ve stati *K tzv. moravskému kancléřství z roku 1207*.⁴ Byl členem autorského kolektivu, jehož prací vyšla *Olomouc: malé dějiny města* (Olomouc 2002). A především spatřil světlo světa výsledek dlouhé a velmi odborné práce: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Tomi III, Fasciculus III, 1231–1240 (acta spuria et adolumenta)*. Olomouc 2002, s. 359–451 a *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Tomi III, Fasciculus IV, Index nominum et glosarium inde anno MCCXXXI usque ad annum MCCXL*. Olomouc 2002. Jan Bistřický se tím zařadil do vybrané a exkluzivní společnosti editorů středověkých pramenů, která se zformovala už hluboko v 19. století a představuje badatelskou kontinuitu až do dnešních dnů.

Skončila lidská pouť, uzavřel se pracovní – vědecký a pedagogický život Jana Bistřického. Uchovíme jeho odkaz se stejným smyslem pro kontinuitu, kterým se sám vyznačuje.

doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

² MACKOVÁ, M. – OPPELTOVÁ, J. (ed.): *c. d.*, s. 8–14.

³ *Listy Jindřichohradecká*, 12, 2003, č. 183, s. 16.

⁴ *Vlastivědný věstník moravský*, 2006, č. 1, s. 34–41.

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UP ZA AKADEMICKÝ ROK 2007/2008

Jana Burešová

V průběhu akademického roku 2007/2008 se postupně katedra historie přestěhovala z Křížkovského ulice do budovy bývalé základní školy v ulici Na Hradě 5. Po zrušení školy magistrát města Olomouce budovu přidělil Univerzitě Palackého. Pracovny a učebny katedry historie jsou rozmístěny v přízemí, prvním a třetím patře, ve druhém patře sídlí některá pracoviště Cyrilometodějské teologické fakulty UP. V suterénu byly upraveny prostory pro archeologickou laboratoř. Výuka všech studentů katedry historie zde byla poprvé zahájena v letním semestru 2007/2008. Některé pracovny se stěhovaly až v letním a následném poprázdňinovém období.

V akademickém roce 2007/2008 došlo k dílčí změně ve vedení katedry. Funkci vedoucí katedry nadále zastávala doc. PhDr. Jana Burešová, CSc., stejně tak zástupce vedoucí prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc., ale ve funkci tajemníka katedry vystřídal v lednu 2008 doc. Mgr. Jaroslava Millera, M.A., Ph.D., PhDr. Jiří Šmeral. Prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc., pokračoval ve funkci děkana fakulty ve svém druhém funkčním období, tentokrát poprvé čtyřletém.

Několik učitelů katedry pracovalo na snížený pracovní úvazek: prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc., doc. PhDr. Miloš Kouřil, PhDr. Karel Chobot, PhDr. Arnošt Skoupý, CSc., na úvazek 0,5, doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D., na úvazek 0,3 a doc. PhDr. Jan Bistrický, CSc., na 0,2. Ve výběrovém řízení na místo odborného asistenta byl s nástupem od září 2007 přijat PhDr. Jiří Šmeral. V zástupu za mateřskou dovolenou Mgr. Kateřiny Lerchové, Ph.D., a doc. Mgr. Radmily Švaříčkové Slabákové, Ph.D., po celý akademický rok pokračovali Mgr. Filip Hradil a Mgr. Jitka Mašátová. Své interní doktorské studium měli přerušeno. Od září 2007, s přijetím prvních studentů bakalářského dvouoborového studia archeologie, byl rozšířen pracovní úvazek PhDr. Jaroslava Pešky na 0,7 a Mgr. Pavlína Kalábkové na 1,0. Od března 2008 začala pracovat pro archeologickou laboratoř Mgr. Petra Veselá. K poslednímu srpnovému dni 2007 ze zdravotních důvodů ukončil svůj pracovní úvazek doc. PhDr. Jan Bistrický, CSc. Práci sekretářky vykonávala nadále Jana Jančíková.

Někteří s katedrou spolupracující odborníci z jiných historických pracovišť působili jako externí učitelé, především pro potřebu výuky specializovaných předmětů v rámci archivního studia nebo pro rozšíření volitelné nabídky předmětů v bakalářském i magisterském studiu historie: Mgr. Petr Balcárek, Ph.D. (Olomouc), Mgr. Vlasta Benňová (Katedra aplikované lingvistiky FF UP), PhDr. Josef Bláha, Ph.D. (Katedra dějin umění FF UP), Mgr. Petra Poláková (Katedra klasické filologie FF UP), PhDr. Josef Harna, CSc. (Historický ústav AV ČR Praha), PhDr. Miloslava Hošková, CSc. (Vlastivědné muzeum Olomouc), Mgr. Marek Junek, Ph.D. (Národní muzeum Praha), PhDr. Bohdan Kaňák, Ph.D., PaedDr. Zdeněk Kašpar (oba Státní okresní archiv Olomouc), Mgr. Jitka Komendová, Ph.D. (Katedra slavistiky FF UP), PhDr. Stanislava Kovářová (Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc), PhDr. Ivana Marková (Katedra aplikované lingvistiky FF UP),

PhDr. Karel Müller (Zemský archiv Opava), PhDr. PaedDr. Jan Novotný, Ph.D. (Kabinet vyučovací techniky FF UP), PhDr. Václav Pumpřla (Kabinet pro klasická studia při Filozofickém ústavu AV ČR Praha), PhDr. Jan Šmerda (Moravské zemské muzeum Brno), Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D. (Univerzita obrany Brno), Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D. (Olomouc), prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc. (Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava), PhDr. Zlatica Zudová-Lešková, CSc. (Historický ústav AV ČR Praha). Velký počet externích učitelů se podílel na realizaci studijního programu archeologie, neboť tento studijní program je ze značné části akreditován na externích specialistech na dílčí tematické okruhy. Byli to tito odborníci: Mgr. Michal Bureš, doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc., Mgr. Jan Turek, Mgr. Ludmila Kaňáková – Hladíková, PhDr. Ivana Fridrichová, Ph.D., prof. PhDr. Jiří Svoboda, DrSc., Mgr. Peter Kováčik, Ph.D.

Ve vědecké radě FF UP zastupovali katedru historie vedle děkana I. Bartečka M. Trapl a externista K. Müller, ředitel Zemského archivu Opava.

V tomto akademickém roce se odehrálo před Vědeckou radou FF UP několik kvalifikačních řízení v oboru historie – katedra má oprávnění k habilitačním i profesorským řízením. V roce 2007 se stala docentkou v oboru historie PhDr. Marie Macková, Ph.D., a Mgr. Miloš Řezník, Ph.D., z Technické univerzity Chemnitz v Německu. Na jaře 2008 udělila Vědecká rada FF UP a Vědecká rada UP docentský titul Mgr. Radmile Švaříčkové Slabákové, Ph.D. Z externích spolupracovníků katedry získal v roce 2007 profesorský titul na UP PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. z Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Jako členové oborové rady pro doktorský studijní program v oborech české dějiny a obecné dějiny pracovali prof. PhDr. M. Trapl, CSc. (předseda), prof. PhDr. L. Hrabová, CSc., doc. PhDr. J. Schulz, CSc., doc. PhDr. J. Burešová, CSc., prof. PhDr. I. Barteček, CSc., doc. PhDr. Karel Konečný, CSc., doc. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D., externistě prof. PhDr. Vladimír Wolf (Univerzita Hradec Králové), doc. PhDr. Tomáš Staněk, CSc. (Slezský ústav Slezského zemského muzea Opava), doc. PhDr. Ivan Šedivý, CSc. (ředitel Masarykova ústavu – Archivu AV ČR Praha), doc. PhDr. František Hanzlík, CSc. (Univerzita obrany Brno). Práci organizačního tajemníka doktorských studií dále zastával K. Konečný. Doktorský studijní program jako třetí fáze vysokoškolského studia po stupních bakalářském a magisterském se realizuje ve formě prezenční nebo kombinované, délka je stanovena na tři roky s možností prodloužit studium o další dva roky. Po dobu tří let v prezenční formě studia pobírají studenti stipendium. V akademickém roce 2007/2008 studovali v prezenční formě (ve všech třech ročnících) tito doktorandi s magisterským titulem: Petr Černíkovský, Eva Kalousová (Hanáková), Jitka Svobodová, Zdeněk Hazdra, Martin Váňa, Jaroslav Franc, David Novotný, Lenka Doová, Ema Tomášková.

Doktorské dizertační práce k získání vědecké hodnosti Ph.D. v akademickém roce 2007/2008 úspěšně obhájily studentky prezenční formy doktorského studijního programu Mgr. Pavla Slavičková a Mgr. Monika Vondráková a dva účastníci kombinované formy doktorského studia Mgr. Petr Odehnal a Mgr. Jiří Hutečka.

Katedra historie má oprávnění k rigoróznímu řízení v oboru historie a udělování akademického titulu PhDr. V daném akademickém roce úspěšně prošel rigorózním řízením pouze J. Šmeral.

V akademickém roce 2007/2008 bylo na katedře historie realizováno akreditované studium v desítkě studijních oborů: čtyři bakalářské obory – jednooborová a dvouoborová

historie, jednooborové archivnictví a dvouoborová archeologie, čtyři magisterské obory – jednooborová a dvouoborová historie, historie – starší dějiny, interdisciplinární, v anglickém jazyce vedený obor euroculture, dva doktorské studijní obory – české dějiny a obecné dějiny. Dvouoborové studium historie je možno kombinovat podle vlastní volby s kterýmkoliv dalším oborem v rámci FF UP, dále s geografii na Přírodovědecké fakultě UP, s tělesnou výchovou na Fakultě tělesné kultury UP, s některými obory na Pedagogické fakultě UP a s teologií na Cyrilometodějské teologické fakultě UP. Do prvních ročníků všech oborů přijímá katedra okolo 100 studentů.

Pro akademický rok 2007/2008 byli uchazeči o všechny bakalářské studijní obory vybíráni ke studiu v přijímacím procesu pomocí tzv. národní srovnávací zkoušky organizované agenturou SCIO. Za jistých podmínek (studijní průměr na střední škole do 1,2, účast na středoškolských odborných soutěžích s umístěním na krajském a celostátním kole do 3. místa, a pro kombinaci oborů historie – geografie, kmenově vedené pod Přírodovědeckou fakultou UP, publikační činnost v odborném tisku). Do magisterského navazujícího dvouletého programu se přijímalo bez přijímací zkoušky při známosti z bakalářské státní zkoušky výborně a velmi dobře. Uchazeči z jiných (ovšem historii příbuzných) studijních oborů a držitelé známky dobře z bakalářské státní zkoušky vykonávali ústní přijímací zkoušku, jejímž základem byla rozprava o tématu magisterské diplomové práce.

V akademickém roce 2007/2008 byly úspěšně zakončeny všechny práce na projektu Inovace výuky historie, který katedra historie řešila (v období červen 2006 – červen 2008) s finanční podporou Evropského sociálního fondu. Projekt připravil V. Polách ve spolupráci s J. Stejskalem, P. Slavičkovou a dalšími kolegy. Byl zaměřen na spolupráci s odbornými pracovišti v oboru historie a archivnictví, na inovaci studijních předmětů, na přednášky významných hostů, na seznámení studentů s moderními informačními technologiemi a na aktivity spojené s uplatněním historie v praxi. Finanční prostředky byly využity na zásadní modernizaci jedné učebny. Od počátku roku 2007 byly inovovány webové stránky katedry. V rámci tohoto projektu vyšly sborníkové publikace připravené péčí některých členů katedry historie ve spolupráci s pracovníky dalších institucí a se studenty: Elbel, M. (ed.): *Limity a možnosti historického poznání*. Sborník z cyklu přednášek. Olomouc – Pardubice, Univerzita Palackého v Olomouci – Univerzita Pardubice 2008; Kubeš, J. – Pavlíčková, R. (ed.): *Šlechtic mezi realitou a normou*. Miscelanea ze studentských prací k dějinám raného novověku. Olomouc – Pardubice, Univerzita Palackého v Olomouci – Univerzita Pardubice 2008; Stejskal, J. (ed.): *Mladá historie*. Sborník studentských prací z oboru historie. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008; Kunčíková, P. – Korhoň, M. – Novotný, L.: *Digitalizace starých tisků ve Vědecké knihovně v Olomouci*. Seminář v rámci projektu Inovace výuky historie. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.

Katedra historie opět udělila Cenu Katedry historie FF UP za nejlepší magisterskou diplomovou práci v oboru starší dějiny (s finanční odměnou ze soukromých zdrojů). Cenu získala Ema Tomášková a v dubnu 2008 vystoupila s veřejnou přednáškou na téma Dějiny farnosti na příkladu Vyškova.

V listopadu 2007 se konalo katedrové kolo studentské vědecké konference. Nejlepší práce Miroslava Myšáka a Jany Kroupové postoupily do celostátního kola, které se konalo v prosinci 2007 na FF UK v Praze. Celostátním vítězem se stal olomoucký student Miroslav Myšák s tématem Knihy a knihovny v Bavorově před polovinou 18. století. V hodnotící

komisi katedru zastupovala Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D. Katedrová kola měl organizačně na starosti Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.

Tradiční letní vodácká exkurze v červenci 2008 pod vedením J. Stejskala směřovala k památkám v okolí řeky Vltavy. 28.–29. dubna 2008 se konala exkurze Ostrava kulturní a průmyslová, na jejíž organizaci se podíleli L. Hrabová, PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. a PhDr. K. Podolský. Sekce archeologie (P. Kalábková a J. Peška) uspořádala pro studenty ve dnech 5.–7. května 2008 exkurzi po Praze a jižních Čechách. Studenti archeologie se v rámci své povinné odborné praxe zúčastnili ve dnech 1.–18. července 2008 výzkumu Archeologického centra v Olomouci na stavbě silničního obchvatu Hulína.

Podobně jako v předcházejících letech, i v akademickém roce 2007/2008 umožnila katedra historie díky svým aktivitám v programech LLP ERASMUS a CEEPUS mnoha studentům a učitelům účastnit se výměnných pobytů na nejrozličnějších evropských univerzitách. Během zimního a letního semestru vycestovalo celkem 18 studentů v rámci programu ERASMUS a sedm studentů v rámci programu CEEPUS, přičemž nabídky zkusit si studium v zahraničí nevyužívali pouze studenti katedry historie, ale také studenti z jiných kateder Filozofické fakulty, zejména dějin umění, politologie, bohemistiky a sociologie a andragogiky. Díky programu ERASMUS mohl vyučovat na univerzitě v Bilbau (Španělsko) Mgr. Martin Elbel, M.A., Ph.D., z katedry historie a možnosti učitelské mobility CEEPUS využila Dr. Božena Bednaříková z katedry bohemistiky, která vycestovala na Peter Pazmány Catholic University (Maďarsko).

Samozřejmostí se v posledních letech ovšem nestala jen podpora studia našich studentů na zahraničních univerzitách, ale rovněž trvající zájem zahraničních studentů o studium na FF UP. V akademickém roce 2007/2008 tak katedra historie přijala celkem devět stipendistů programů ERASMUS a CEEPUS, a to jak ze zemí západní Evropy (Belgie, Nizozemí), tak Evropy střední a východní (Bulharsko, Polsko, Maďarsko, Rumunsko). Příležitost vyučovat na Filozofické fakultě Univerzity Palackého pak prostřednictvím sítě CEEPUS „Idea of Europe in European Culture, History and Politics“, koordinované katedrou historie, dostali hned čtyři pedagogové ze střední a jihovýchodní Evropy – Robert Nagy (Rumunsko), Gyorgy Domokos (Maďarsko), Valbona Karakaci a Djana Bejko (obě Albánie).

Za největší úspěch na poli zahraničních aktivit katedry historie v akademickém roce 2007/2008 lze bezpochyby považovat ocenění fungování již zmíněné sítě CEEPUS „Idea of Europe in European Culture, History and Politics“, kterou komise ministrů ze zemí účastnících se programu CEEPUS vyhodnotila jako druhou nejlépe pracující síť celého programu v akademickém roce 2007/2008. Druhé místo v tzv. Ceně ministrů je o to hodnotnější, že v soutěži všech sítí právě tato síť svým způsobem reprezentovala Českou republiku, neboť se jako jediná síť vytvořená a koordinovaná v České republice dostala mezi nejlépe hodnocené sítě z ostatních zemí, zejména Rakouska a Maďarska.

Pracovníci katedry vyjížděli na výzkumné, studijní a přednáškové pobyty do zahraničí, zpravidla na krátkodobější, někdy na střednědobé cesty (např. J. Stejskal a A. Kalous do Itálie, M. Elbel do Velké Británie, P. Marek do Německa, K. Konečný a I. Barteček do USA, M. Viktořík do Rakouska, M. Trapl, J. Burešová a A. Skoupý do Srbska aj.). V letním semestru 2007/2008 byl na čtyřměsíčním pracovním pobytu v Kanadě a USA J. Miller.

Pracovníci katedry se věnovali vedle pedagogické práce také práci odborné ve svých specializacích v podobě vědeckého výzkumu, ediční a redakční práce, aktivních vystoupení na konferencích, publikační činnosti, přípravě výstav ve spolupráci s dalšími historickými pracovišti apod.

Z katedry historie vzešlo ve sledovaném období několik publikací.

V rámci knižnice Emigrace (řídí ji M. Trapl, ředitel Centra pro československá exilová studia při katedře historie): Motlíček, Tomáš – Šmeral, Jiří: *Průvodce po fondech a sbírkách Centra pro československá exilová studia při FF UP v Olomouci*. Ediční řada Emigrace, sv. 3, Centrum pro československá exilová studia při FF UP v Olomouci, Olomouc 2007.

V knižnici Verbum (řídí ji I. Barteček) vyšel svazek 18 v podobě edice: F. C. Štěrba: *Češi a Slováci v Latinské Americe*. Editor Ivo Barteček. Olomouc, Vydavatelství UP, Verbum, 2008.

Mimo knižní řady katedry vyšly publikace s autorskou účastí některých členů katedry: Miller, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé: Město středovýchodní Evropy, 1500–1650*. Praha 2006 (vyšlo 2007).

Miller, Jaroslav: *Urban Societies in East – Central Europe 1500–1700*. New York 2008.

Macková, Marie: *Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*. Lanškroun 2007.

Papajík, David: *Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod*. České Budějovice 2007.

Kunc, Jiří – Barteček, Ivo: *Dobytí a osvobození Latinské Ameriky*. Olomouc 2008.

Kalábková, P. – Cheben, M. – Moník, M.: *Kostelec na Hané. Sídliště lengyelské kultury*. Archaeologiae Regionalis Fontes 9. Olomouc 2007.

K problematice politického katolicismu vyšlo několik publikací se značným autorským (i redakčním) podílem některých členů katedry:

Marek, Pavel: *Emil Dlouhý – Pokorný. Život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*. Brno 2007.

Pehr, Michal a kol.: *Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích*. Praha 2007. Ve spolupráci: M. Trapl, P. Marek, K. Konečný, J. Burešová.

Korespondence katolické moderny. Dopisy Františka Bílka a Karla Dostála-Lutinova z let 1896–1923. Editoři Štěpán Kohout, Pavel Marek, Oldřich Svozil. Olomouc 2008.

Fiala, Petr – Foral, Jiří – Konečný, Karel – Marek, Pavel – Pehr, Michal – Trapl, Miloš: *Český politický katolicismus 1848–2005*. Editor P. Marek. Brno 2008.

Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007. Editor P. Marek. Brno 2008.

Marek, Pavel – Bureha, Volodymyr: *Pravoslavní v Československu 1918–1953*. Brno 2008.

Na jaře 2008 byly provedeny přípravné práce ke splnění předepsaných podmínek pro to, aby naše periodikum AUPO – Historica, Sborník prací historických, bylo zařazeno do celostátního soupisu recenzovaných vědeckých časopisů. V rámci těchto podmínek je mj. třeba, aby redakční rada nechala každý článek posoudit dvěma oponenty mimo pracoviště. Samotná redakční rada musí mít nadpoloviční počet externích členů, proto byla provedena její zásadní rekonstrukce. Za externí členy byli získáni prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.

(PdF MU Brno), doc. PhDr. Jiří Kocián, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha), Mgr. Martin Čapský, Ph.D. a Mgr. Veronika Čapská (oba Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity Opava), dále z interních pracovníků katedry PhDr. Michael Viktořík, Ph.D., PhDr. Ivana Koucká (jako výkonná redaktorka) a doc. PhDr. Jana Burešová, CSc. (jako předsedkyně redakční rady).

Členové katedry se podíleli na řešení několika grantových vědeckovýzkumných nebo vzdělávacích projektů, jak samostatných, tak v týmové spolupráci i s jinými pracovišti. Z vědeckovýzkumných projektů, jejichž řešení probíhalo v akademickém roce 2007/2008 (se zahájením v předchozím období či dokončením v období následujícím, většina projektů je víceletých, zpravidla se jedná o projekty tříleté), se jednalo o následující:

Církevní aristokracie zemí Koruny české v pohřebních kázáních raného novověku. Řešitelka R. Pavlíčková. Post-doc grant GA ČR. 2005–2008.

Akademické dějiny Olomouce. Řešitel J. Schulz, spoluřešitelé J. Šmeral, M. Trapl, K. Konečný, J. Burešová, A. Skoupý, A. Kalous, R. Pavlíčková, I. Barteček, M. Kouřil, J. Stejskal, P. Kalábková, a další spolupracovníci. Grant Statutárního města Olomouc. 2000–2008.

Československá historická ročenka. Spoluřešitel J. Schulz. GA ČR. 2003–2007.

Český politický katolicismus 1860–2000. Hlavní řešitel M. Trapl, spoluřešitelé P. Marek a P. Fiala (MU Brno) a další, z katedry historie K. Konečný. GA ČR. 2005–2007.

Žena v českých dějinách od středověku do poloviny 20. století. Hlavní řešitelka M. Lenderová (Univerzita Pardubice), spoluřešitelka J. Burešová a další, z katedry M. Macková a J. Stejskal. GA ČR. 2006–2008.

Kapitoly z dějin československého exilu po roce 1945. Hlavní řešitel V. Prečan, spoluřešitel I. Barteček, spolupracovníci J. Burešová a M. Trapl. GA ČR. 2006–2008.

Intelektuální kořeny evropského absolutismu: John Barclay, „Argenis“ (kritická edice). Řešitel J. Miller. GA ČR. 2007–2008.

Husité a Turci: Papežští legáti a papežská diplomacie v českých zemích v pohusitské době (1450–1526). Řešitel A. Kalous, GA ČR. 2007–2009.

Emil Dlouhý – Pokorný a jeho místo v moderních českých církevních dějinách. Řešitel P. Marek. GA ČR. 2005–2007.

Politické programy českých katolických politických stran v letech 1894–1938. Řešitel P. Marek. GA ČR. 2008–2011.

Konfession und Konversion: Konfigurationen, Praktiken und Medien konfessioneller Grenzüberschreitungen in Mittel- und Osteuropa 1560–1700. Hl. řešitel Jörg Devater (Lipsko), spoluřešitel M. Elbel. Nadace Volkswagen Stiftung Einheit in der Vielfalt Grundlagen und Voraussetzungen eines erweiterten Propas. 2007–2008.

Vzdělávací projekty:

Inovace formy a obsahu výuky historie. Hlavní řešitel V. Polách, spoluřešitelé J. Stejskal, P. Slavičková. Evropský sociální fond. 2006–2008.

Vzdělávací a výzkumný projekt:

Urbanizace a urbánní společnost zemí Vysegradu 1300–2000. Hlavní řešitel J. Miller. Vysegradsky fond. 2008.

Filozofická fakulta i v tomto roce finančně, v podobě ročních grantů, podpořila výzkum interních doktorandů v jejich dizertačních tématech.

V akademickém roce 2007/2008 předneslo několik členů katedry, spolupracovníci a hosté katedry několik veřejných přednášek. V zimním semestru přednesli přednášku hosté prof. PhDr. Zdeněk Kárník, DrSc., z UK Praha (Vznik Československa – konflikt pěti převratů), PhDr. Václav Herout, gymnaziální profesor dějepisu v Daruvaru v Chorvatsku (Osudy českých krajanů v Jugoslávii – příklad Daruvarska) a prof. PhDr. Miloš Havelka z UK Praha (O smyslu českých dějin – posuny a akcenty české otázky). Přednášku k nově vydané knize pronesl D. Papajík (Páni z Holštejna, významný, ale zapomenutý panský rod). Na podzim 2007 přednesl svou doktorskou přednášku Mgr. Petr Odehnal z Muzea jihovýchodní Moravy ve Valašských Kloboukách na téma Po spálení města Klobouk – hospodaření poddaných na jihovýchodní Moravě ve stínu válečných událostí 17. a počátku 18. století. Na jaře 2008 přednesli své veřejné přednášky na katedře historie PhDr. Pavel Balcárek z Moravského zemského archivu v Brně při příležitosti vydání jeho nové knihy Kardinál František Ditrichštejn a pak Mgr. Jan Turek z archeologické sekce na téma Aboriginsk, tradiční život lovců a sběračů.

Pracovníci katedry historie se i nadále účastnili mnoha vědeckých, odborných i pedagogických konferencí v Česku i v zahraničí, na nichž vystupovali se svými tématy. Většina z nich byla publikována ve výstupních konferenčních sbornících.

Největší odbornou akcí, kterou v tomto akademickém roce pořádala katedra historie, byla v listopadu 2007 vědecká konference Teorie a praxe politického katolicismu. Hlavním garantem a organizátorem byl jeden z řešitelů týmového vědeckovýzkumného projektu GA ČR Český politický katolicismus 1848–2005, prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr. Ze svých vědeckých výzkumů k dané problematice v průběhu konference referovali M. Trapl, P. Marek, J. Burešová a K. Konečný. V roce 2008 vyšel tiskem sborník referátů z této konference.

V květnu 2008 byla v prostorách Uměleckého centra UP uspořádána pracovní konference k problematice dalšího výzkumu a odborné prezentace regionálních dějin, konkrétně dějin Olomouckého kraje. Konferenci, za účasti zástupců jednotlivých historických pracovišť v kraji, především archivů, organizoval Kabinet regionálních dějin při Katedře historie FF UP (především M. Trapl, K. Konečný a další) za podpory vedení Olomouckého kraje a agentury Galia. Za účasti agentury Galia byla zahájena příprava první publikace o významných osobnostech Olomouckého kraje.

Katedra historie byla v listopadu 2007 opět spolupořadatelem (spolu se Státním okresním archivem a Vlastivědným muzeem v Novém Jičíně, Okresním úřadem v Novém Jičíně a Obecním úřadem v Hodslavicích, pod hlavním organizačním vedením PhDr. Zory Kudělkové) a odborným garantem středoškolské odborné konference v oboru historie – Hodslavické Čtenice, která se konala v rodišti F. Palackého v Hodslavicích. V posuzovací komisi pracovali K. Podolský, K. Chobot, M. Viktořík, student doktorského programu Z. Hazdra a externí vyučující katedry, vedoucí olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě, PhDr. Stanislava Kovářová. Při výběru soutěžních prací a jejich posuzování pomáhali i další interní doktorandi katedry.

V akademickém roce 2007/2008 uspořádala Katedra historie FF UP doplňující vzdělávací kurz pro učitele dějepisu základních a středních škol formou dvousemestrálního

studia. Výuka probíhala jednou za měsíc formou výukových bloků po šesti hodinách. Odborným garantem byla PhDr. Ivana Koucká, organizačním pracovníkem Mgr. Dana Růžicková z Institutu celoživotního vzdělávání FF UP. Cílem doplňujícího kurzu bylo poskytnout učitelům dějepisu, občanské nauky a základů společenských věd nejnovější poznatky v oboru, upozornit je na změny v chápání některých historických jevů a procesů po roce 1989 a seznámit je s novými trendy v historickém bádání. Kurz upozornil účastníky na aktuální témata řešená současnou historickou vědou a také na témata dříve opomíjená. Pracovní přednášky byly doplněny, vedle výkladů konkrétních historických témat, také problematikou pomocných věd historických. V kurzu přednášeli I. Koucká, J. Oppeltová, J. Bláha, R. Švaříčková Slabáková, D. Papajík, J. Schulz, J. Stejskal, A. Kalous, R. Pavlíčková, J. Burešová, J. Šmeral, J. Mašátová, F. Hradil, M. Viktorčík, M. Kouřil, A. Skoupý, K. Podolský, M. Trapl a K. Konečný.

Při katedře historie pracovala dvě vědeckovýzkumná a dokumentační střediska, Kabinet regionálních dějin a Centrum pro československá exilová studia.

V květnu 2008 a v červenci 2008 oslavily kulaté narozeniny (50 let) I. Koucká a M. Macková.

doc. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

ZPRÁVA O ČINNOSTI KABINETU REGIONÁLNÍCH DĚJIN ZA ROKY 2007–2008

David Papajík

V období let 2007 až 2008 došlo v Kabinetu regionálních dějin ke změnám jak personálním, tak i lokačním. V souvislosti s přesídlením Katedry historie FF UP, jejíž součástí Kabinet regionálních dějin je, byl v roce 2007 přemístěn z adresy Křížkovského 10 na novou adresu Na Hradě 5. Zatímco dříve působil Kabinet v poněkud stísněných prostorách, teď získal důstojné (a hlavně prostornější) místo ke své činnosti v bývalé budově základní školy, a to v jejím nejvyšším patře. Do fondů Kabinetu byla navíc zařazena část bývalé katederní knihovny, která měla vazbu na problematiku regionálních dějin. Současně s přestěhováním Kabinetu bylo inovováno a rozšířeno vybavení pracoviště výpočetní technikou z rozvojového programu MŠMT ČR na rok 2008, jehož řešitelem byl PhDr. Jiří Šmeral.

Podívejme se na personální obsazení Kabinetu v letech 2007–2008. V roce 2007 došlo k rozšíření kolektivu pracovníků Kabinetu o nového člena, kterým se stal PhDr. Jiří Šmeral. Po této změně vypadalo personální obsazení Kabinetu následovně: jeho vedoucím byl doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc., dalšími členy pak prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc., doc. PhDr. David Papajík, Ph.D., PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. a PhDr. Jiří Šmeral.

Kurzy regionálních dějin na Katedře historie FF UP v Olomouci v letech 2007–2008 vedli M. Trapl a D. Papajík.

Členové Kabinetu v letech 2007–2008 pokračovali v tom, co pro ně bylo typické i v předešlých obdobích, tj. publikační, recenzní a přednášková činnost v oblasti regionálních dějin.

Jedním z nosných projektů, do kterého je většina členů Kabinetu zapojena (M. Trapl, J. Schulz – hlavní řešitel, M. Viktořík a J. Šmeral – tajemník redakce), jsou *Akademické dějiny Olomouce*. Tento náročný projekt, který spojil do jednoho badatelského týmu historiky, historiky umění, archiváře, muzejníky a literární historiky, pomalu, ale jistě spěje ke svému zakončení. Na podzim roku 2008 byla zahájena jednání mezi katedrou historie a městem Uničov, jejichž výsledkem je uzavření dohody o realizaci projektu Dějiny Uničova. Za Kabinet, který je odborným garantem projektu, se na něm v organizační i autorské rovině podílí J. Schulz a J. Šmeral. Členem autorského kolektivu z řad pracovníků Kabinetu je rovněž M. Trapl.

Přejdeme k dalším záležitostem působení jednotlivých členů Kabinetu. D. Papajík byl vybrán polskými organizátory jako hlavní řečník za Českou republiku na mezinárodní konferenci Kronikarz a historyk. Atuty i slabości regionalnej historiografii, která se uskutečnila ve dnech 19.–21. září 2007 v polském Cieszyňě (pořadatel Książnica Cieszyńska v Cieszyne). D. Papajík zde přednesl referát Problémy regionální historiografie v České republice po roce 1989.¹

¹ PAPAJÍK, D.: *Problémy regionální historiografie v České republice po roce 1989*. In: Kronikarz a historyk. Atuty i slabości regionalnej historiografii. Materiały z konferencji naukowej. Cieszyn 2007, s. 79–98, ve formě e-booku.

Nejvíce aktivity na poli regionálních dějin ve sledované době vyvíjeli mladší členové Kabinetu. Nejdříve si uvedeme činnost M. Viktořika:

- člen občanského sdružení Muzeum olomoucké pevnosti (2007): úzká spolupráce mezi tímto sdružením a Kabinetem,
- (za Kabinet a katedru) účast na mezinárodním pracovním semináři (březen 2008) Pevnost Olomouc,
- přednáškové působení (např. na půdě Vlastivědného muzea Olomouc, na Gymnáziu Jana Opletala v Litovli atd.) – prezentace regionálních témat (z hospodářských a vojenských dějin),
- spolupráce s Českým rozhlasem Olomouc (v letech 2007–2008 natočeny dva cykly pořadů na regionální téma),
- autorská spolupráce na publikaci *Akademické dějiny Olomouce* (olomoucká pevnost v 19. století).

Další projekty M. Viktořika souvisejí s regionální tematikou:

2007: Hradby minulosti, grantový projekt Českého rozhlasu Praha (regionální fond), spoluřešitel,

2008: Vzestupy a pády, osudy významných podnikatelských rodin, grantový projekt Českého rozhlasu Olomouc, spoluřešitel,

2008: Novověká Olomouc ve fondech a sbírkách vybraných vídeňských vědeckých institucí (Program podpory mladých pracovníků, FF UP, řešitel).

Monografie:

Osudy olomouckých sladoven a sladovnických firem v kontextu vývoje sladovnického průmyslu (od 60. let 19. století do roku 1948). Olomouc 2007.

Čokoládovnický a cukrovinkářský průmysl v Olomouci. Olomouc, Univerzita Palackého 2008.

Studie (pouze výběr):

Za osudy olomoucké firmy F. J. Svoboda. AUPO, Historica 34, Sborník prací historických XXII., Olomouc 2008, s. 53–57.

Vznik sladovnického průmyslu a jeho vývoj do roku 1918 (se zvláštním zřetelem k olomouckému sladovnictví). In: Pivo lepších časů. Ústí nad Labem 2007, s. 81–103.

Novověká Olomouc ve fondech a sbírkách vybraných vídeňských vědeckých institucí. Střední Morava, 2008, č. 27 (v tisku).

Ladislav Evžen Petrovits – tvůrce jedné z nejslavnějších olomouckých vedut. Vlastivědný věstník moravský, 60, 2008, č. 2, s. 121–133.

Popularizační práce:

Pívovar v Dolanech. In: Naše ves, 2007, č. 3, s. 6–8.

Olomoucké fortý. Mapa fortů olomoucké pevnosti (s Jiřím Vaněčkem). Olomouc 2007. (rovněž anglická a německá mutace mapy)

Dalším z mladších členů Kabinetu je J. Šmeral. V následujícím přehledu přinášíme jeho aktivity na poli regionálních dějin. Kromě rozvojového programu MŠMT na doplnění

přístrojového vybavení Kabinetu regionálních dějin pro rok 2008 byl J. Šmeral spoluřešitelem rozvojového programu MŠMT pro autory vědeckých prací na podporu excelence publikační činnosti na FF UP v roce 2008, z něhož bylo podpořeno vydání monografie *Řád augustiniánů eremitů na Moravě v předhusitské době*. Olomouc, Univerzita Palackého 2008.

Monografie:

Městečko Trnávka – 700 let. Olomouc, Univerzita Palackého 2008, v tisku.

Řád augustiniánů eremitů na Moravě v předhusitské době. Olomouc, Univerzita Palackého 2008. (ediční řada Verbum, sv. 19).

Studie:

...loco, qui vocatur Trebow. K oslavám 750 let města Moravská Třebová. Vlastivědný věstník moravský, 59, 2007, s. 3–15.

Alois Czerny. In: Moravskotřebovské vlastivědné listy, 18, 2007, s. 36–39. (spoluautor).

Ještě k hřebečským pověstem. In: Moravskotřebovské vlastivědné listy, 18, 2007, s. 40–42.

Panovník, premonstráti a páni z Drnholce (Několik poznámek k článku Františka Musila).

In: Pomezí Čech, Moravy a Slezska, 8, 2007, s. 146–162.

Vranová Lhota a její držitelé v 15. století. Střední Morava, 26, 2008, s. 116–119.

Jaroslav Mackerle a jeho historiografické dílo. In: J. Mackerle: Letopis města Jevíčka. Jevíčko, Město Jevíčko 2008, s. [282–288].

Biografický slovník českých zemí, seš. 6, Praha 2007 (hesla: *Marcus Eugenius Bonacina*, s. 44; *Albrecht Černohorský z Boskovic*, s. 82–83; *Ladislav Černohorský z Boskovic*, s. 83–84; *Tas Černohorský z Boskovic*, s. 84–86).

Biografický slovník českých zemí, seš. 7, Praha 2007 (hesla: *Josef Brislinger*, s. 180–181; *Theodor Brorsen*, s. 197–198; *Johan Budig*, s. 278–279; *Maxmilian Budig*, s. 279; *Franz Budig*, s. 278; *Ferdinand Burschovsky*, s. 354).

Biografický slovník českých zemí, seš. 9, Praha 2008 (hesla: *Oskar Czepa*, s. 491–492; *Alois Czerny*, s. 495–496).

Popularizační práce:

Česká, ne Moravská Třebová. In: Českotřebovský zpravodaj, 2007, č. 2, s. 59–63.

Všechn třebovský lid slaví sedm set let. Svitavský deník, 9. 1. 2007.

Připomíná si město 750, 737 nebo 773 let? Svitavský deník, 13. 2. 2007; 20. 2. 2007.

Mrtvé město: Velká válka 1914–1918 očima malíře Tauschinského. Svitavský deník, 29. 5. 2007.

Alois Czerny, otec hřebečské vlastivědy. In: Moravskotřebovské noviny, 2007, č. 6.

Strážnického obraz: Před padesáti lety ho zneužili k tunelářským praktikám. Svitavský deník, 19. 6. 2007.

František Strážnický 1913–1985. In: Moravskotřebovské noviny, 2007, č. 7.

Pomník Bedřicha Smetany v Moravské Třebové. Svitavský deník, 8. 8. 2008; 14. 8. 2008; 21. 8. 2008.

Poněkud nepovedená propagace. Hrady, zámky, hradiska a tvrze na českomoravském pomezí. In: Moravskotřebovské noviny, 2007, č. 9–10.

- Chybička se vloudí* (K článku M. Renčina ...dominus Stiborius). In: Českotřebovský zpravodaj, 2008, č. 1, s. 67–69.
- Příběh rukopisu*. In: Moravskotřebovské noviny, 2008, č. 1.
- Jaro 1992, návrat k historickým celkům*. Svitavský deník, 25. 1. 2008.
- Cimburk a Česká Třebová, souvislost tu je*. In: Českotřebovský zpravodaj, 2008, č. 3.
- Virtuální hřebečské baroko*. Svitavský deník, 8. 2. 2008.
- Severin Tischler znovuobjevený*. Svitavský deník, 15. 2. 2008.
- Oskar Schindler? A proč ne Franz Spina*. Svitavský deník, 21. 3. 2008.
- Sedmisté jubileum Křenova až za šedesát let*. Svitavský deník, 11. 4. 2008.
- Renesanční perlu drží v hrsti Golem*. Svitavský deník, 6. 5. 2008.
- Hřebečsko – dalo by se říci země nezemě*. Svitavský deník, 9. 5. 2008.
- Historické listiny vyžadují obezřetnost. Vranová Lhota si nepřipomíná 750, ale teprve 717 let od první písemné zmínky*. Svitavský deník, 30. 5. 2008.
- Hřebečsko – náš kraj?* In: Moravskotřebovské noviny, 2008, č. 6.
- Nejméně sedm set let bývalé trhové vsi. Jubileum sedmi set let Městečka Trnávky je spolehlivě doloženo historickými prameny*. Svitavský deník, 13. 6. 2008.
- Sedm set padesát let města Jevíčka*. Svitavský deník, 21. 6. 2008.
- Cimburk, Krotenful nebo Mladějov? (Příspěvek do diskuse o první písemné zmínce o České Třebové a k otázce lokalizace Ctiborova hradu)*. In: Českotřebovský zpravodaj [online], 22. 9. 2008 [cit. 2008-09-22]. Dostupné na WWW: http://www.zpravodaj.ceskatrebova.cz/2008/9_08web/cimburk_smeral.htm.
- Přehlížené poklady Moravské Třebové*. Svitavský deník, 26. 9. 2008.
- Jak a proč se dnes píše dějiny obcí*. Svitavský deník, 21. 11. 2008.

Doc. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Lenka Doová

Studied History at the Philosophical Faculty at the Palacký University in Olomouc. She focuses her research on the medieval history of Scandinavia and in her doctoral dissertation she deals with legislation in medieval Iceland.

Comparison of Social-legal Status of an Anglo-Saxon and Northern Woman in the Viking era (793–1066)

The article compares the social status of Anglo-Saxon and northern women in the Viking era. The study mainly draws from legal materials which enable us to postulate demonstrably higher social status of women in the northern society than women in the Anglo-Saxon era reached.

Mgr. Ondřej Havel

Graduated in History at the Philosophical Faculty of the Masaryk University in Brno in 2006. Since 2007 he continues his studies in doctoral programmes at the Philosophical Faculty at the Palacký University in Olomouc and at the Philology-Historical Faculty at the University of Gdańsk. He focuses his research on Ukrainian emigration to Czechoslovakia and Poland between 1918 and 1948. His bachelor paper *Ukrainian grammar school and Ukrainians in Řevnice in 1918–1938* was published in 2004.

The Beginning of the Russian assistance action and the activity of the Ukrainian Citizen's Committee in Czechoslovakia from 1921–1925

The article deals with the activities of the Ukrainian Citizen's Committee in Czechoslovakia in the early twenties of the twentieth century. He primarily analyses the circumstances leading to the establishing of the committee in 1921, its main representatives and causes of break-up in 1925. The author also depicts the activities of the committee in the field of public education.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.

Pavel Marek is Professor of Czechoslovak History at the Department of History, Philosophical Faculty of Palacky University, Olomouc. His field of study are the issues of Czech political, ecclesiastic and cultural history in the second half of nineteenth and the twentieth century.

Restoration of the Orthodox Church in Czechoslovakia after the Second World War

The article depicts restoration of the Orthodox Church in Czechoslovakia after the Second World War when it was banned after some members of the Church provided shelter to the parachutists who assassinated R. Heydrich. The study describes the transition of the Church from the jurisdiction of the Serbian to the Russian Orthodox Church and creation of organizational preconditions for acquiring autocephalous status.

Doc. PhDr. David Papajík, Ph.D.

Focuses his work mainly on medieval history, history of nobility and regional history. He published several monographs on these topics, the most important ones are *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích* (*The Lords of Sovinec. History of the Family of Moravian Judges*, 2005) and *Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod* (*The Lords of Holštejn. Significant but Forgotten Noble Family*, 2007).

Faith or career?

Kryštof Karel (1618–†1641) and Jan Ferdinand (1618–†1652) Švábenský of Švábenice

The article follows the life stories of two noblemen who were dealing with a dilemma if they should abandon evangelical faith of their fathers and thus secure important career in the Catholic camp or choose keep their original faith with all relevant consequences. Both of them decided to convert to Catholicism which in the case of Kryštof Karel Švábenský of Švábenice led to the fact that he became the leading representative of the lower nobility in Moravia.

Mgr. Radek Podhorný

Studied History at the Department of History at the Philosophical Faculty at the Palacký University in Olomouc. His article draws from his master's thesis *Czech organisation of exhibitions on Ancient Egypt after 1945* that he defended in May 2008. Presently he is interested in the Archduke Josef Ferdinand of Tuscany and his travel to Egypt in 1903 correspondence from which was recently found.

Egyptology collections in Olomouc in the context of Czech management of exhibitions about ancient Egypt

The article brings basic information on the Egyptology collections that were for many years associated with the museums in Olomouc. The author tries to outline their history and also remind their share in organising exhibitions with ancient Egyptian topics, which were organised after 1948.

Mgr. Josef Šrámek

Josef Šrámek is a doctoral student at the Department of History at the Philosophical Faculty at the Palacký University in Olomouc. He deals with medieval Czech history with special focus on history of monasticism, Hussite movement, military history and historiography. His article draws from his Masters thesis comparison of *Under the crosier of St. Adalbert: the comparison of history of Benedictine monasteries in Břevnov, Rajhrad, Police and Broumov in the Middle Ages* that he defended in May 2008. Nowadays he studies the origins and development of the institution of provost in the Benedictine order.

Glitter and misery of Benedictine monasticism in early medieval Bohemia: Břevnov monastery in 993–1200

The author examines the early history of the first Benedictine monastery in the Czech lands in Břevnov near Prague. He deals with origins of monastic culture in the Přemyslid principality and tries to describe complications of this development during the eleventh to twelfth centuries and attempts to depict the intricate way of Břevnov becoming the leading local monastery institution.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

HISTORICA OLOMUCENSIA 35 – 2009

**SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXIII**

PhDr. Ivana Koucká
(editor)

Recenzenti Historica Olomucensia 35 – 2009, Sborník prací historických XXIII:

PhDr. Tomáš Baletka, Ph.D., prof. PhDr. Ladislav Bareš, CSc., Dr. Jaroslav Hrdlička,
doc. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D., Mgr. Michaela Maliníková,
prof. PhDr. František Musil, CSc., Mgr. Tomáš Parma, Mgr. Vladimír P. Polách,
prof. PhDr. Petr Sommer, CSc., prof. MUDr. PhDr. Eugen Strouhal, DrSc.,
Mgr. Libor Svoboda, Ph.D., PhDr. Bohdan Zilinskyj

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technický redaktor: Mgr. Petr Jančík

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2009
1. vydání

ISSN 1803-9561